

ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี (ในเสรี พงศ์พิศ, บรรณาธิการ, 2531) กล่าวถึง คุณภาพชีวิตว่า คือ เสรีภาพ 3 ด้าน คือ ด้านวัตถุ ด้านสังคม และด้านจิตใจ

ด้านวัตถุ มีเครื่องชี้วัด คือ การมีวัตถุปัจจัยพอเพียงหล่อเลี้ยงชีวิตไม่ต้องถูกบีบคั้น จากความอดอยากขาดแคลน

ด้านสังคม มีเครื่องชี้วัด คือ ไม่มีการกดขี่เบียดเบียนกัน ด้วยประการต่างๆ ในสังคม มนุษย์ สามารถเป็นตัวของตัวเอง สามารถตัดสินใจด้วยตนเองได้ที่จะเลือกดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง และดีงาม

ด้านจิตใจ มีเครื่องชี้วัด คือ การมีเสรีภาพจากการบีบคั้น จากกิเลสตัณหาในใจของตนเอง

ในทัศนะทางศาสนาคุณภาพของชีวิตหรือการพัฒนาสังคมมิได้จำกัดอยู่เพียงประเด็น ภายนอกในแง่กายภาพแต่เน้นไปถึงเรื่องของจิตใจด้วย พระมหาเจิม สุวโจ (2537) ได้ระบุคุณภาพชีวิต อาจแบ่งเป็น 4 ระดับคือ

1. ระดับกายภาพ ได้แก่การมี ปัจจัยสี่ ครบถ้วน
2. ระดับสังคม ได้แก่ การมีปฏิสัมพันธ์ที่เหมาะสมระหว่างบุคคลในสังคม ในทาง ศาสนาถือว่ามี ศีลสมบูรณ์
3. ระดับจิตใจ ได้แก่ การมีสุขภาพจิต และมีระดับความคิดด้าน จิตวิญญาณ ที่มั่นคงหนักแน่น ไม่ตกอยู่ในความว้าวุ่น หวาดกลัวทางจิตใจเพราะมนุษย์ที่เติบโตทางเศรษฐกิจมักมีความว้าวุ่นทางจิตใจมากขึ้น จึงต้องมุ่งแสวงหาหลักทศิความเชื่อ (cult) ใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้น เช่น เสด็จพ่อ ร.5 กรมหลวงชุมพร ฯ เจ้าแม่กวนอิม ตลอดจนเกจิอาจารย์ที่มีชื่อเสียงทั้งหลาย
4. ระดับสติปัญญา ได้แก่ การสามารถใช้ปัญญาของตนเองและของชุมชนเพื่อช่วยเหลือตนเองได้ ทำให้นมนุษย์เป็นที่พึ่งของตนเอง มีความเข้าใจสัจจะ สามารถนำไปแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้

เสรี พงศ์พิศ (2536) กล่าวถึง ดัชนีเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต ดังนี้

1. มีความพร้อม ความสำนึก และความกระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน
2. ไม่มีความทุกข์ยาก ขาดแคลน ความเจ็บไข้ ความไม่รู้
3. มีการรวมกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญา
4. มีการปรับตัวตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม เพื่อก่อให้เกิดความสงบสุขในครอบครัว
5. มีหลักศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวของจิตใจ

6. ใช้จารีตประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ
7. มีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในกระบวนการพัฒนาและแก้ปัญหา (การมีอำนาจในการตัดสินใจด้วยตนเอง)
8. มีอำนาจในการคิดวิเคราะห์
9. ตระหนัก และเห็นคุณค่าของศักยภาพของตนเองที่จะนำไปใช้ในการพัฒนา
10. มีความคิดสร้างสรรค์ อดทนในการพัฒนา
11. การอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ช่วยเหลือเกื้อกูล พึ่งพาซึ่งกันและกัน

ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม (2537 ในอนุชาติ พวงลำสี และอรทัย อาจอ่ำ, บรรณาธิการ, 2541) ได้สรุปคุณภาพชีวิตไว้ว่า "คนมีความสุข ชุมชนเข้มแข็ง สังคมสันติและสิ่งแวดล้อมยั่งยืน" ทองดี นันทะ (อ้างถึงใน เสรี พงศ์พิศ, 2536) กล่าวถึงเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและวิถีทางพึ่งตนเอง ไว้ดังนี้

1. สามารถใช้วัฒนธรรมท้องถิ่นในการพัฒนาชีวิต
2. ทำด้วยความมั่นใจและใช้แรงงาน
3. รู้จักสังเกตปรากฏการณ์และปรับใช้ให้เกิดประโยชน์
4. ผลิตเพื่อยังชีพ
5. ใช้ปัจจัยการผลิตตามธรรมชาติทุกอย่างอย่างมีค่า
6. ดำรงชีวิตด้วยความสงบสุข
7. เลี้ยงสัตว์ที่หาอาหารกินเองได้ หรือกินเศษอาหาร
8. ปลูกต้นไม้ไ้บ่อยต้นและดูแลให้ทั่วถึง
9. ไม่ใช้สารเคมีทุกชนิด ทั้งปุ๋ยและยาฆ่าแมลง
10. ดำข้าวกันเป็นประจำเพื่อเอารำมาเลี้ยงสัตว์
11. ปลูกสมุนไพร รักษาโรคโดยสมุนไพร และวิธีรักษาแบบพื้นบ้าน พึ่งหมอที่โรงพยาบาลให้น้อยลง

วารินทร์ วงศ์หาญเชาว์ และ ประโยชน์ เจริญสุข (2529) ได้เสนอแผนการพัฒนาชุมชนและคุณภาพชีวิตชนบท (พ.ศ. 2530-2534) โดยนำไปใช้เป็นแผนพัฒนาที่จังหวัดพิจิตร การปรับปรุงคุณภาพชีวิตจะเน้นหนักตามความหมาย 6 ประการ คือ

1. สามารถพึ่งตนเองได้
2. มีความรู้สึผูกพันต่อสังคม
3. มีการเสนอสนองทางสังคมสูง

4. อยู่ในสภาพความเป็นเมืองที่เหมาะสม
5. มีความยุติธรรมทางสังคมและเศรษฐกิจที่เหมาะสม
6. มีโครงสร้างพื้นฐานทางสังคมและกายภาพที่เหมาะสม

จากแนวคิดเกี่ยวกับตัวบ่งชี้ทางสังคมที่กล่าวรายละเอียดมาข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่ากรอบกลุ่มมิติของคุณภาพชีวิตและสังคมถึง 9 ด้านคือ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้านการศึกษา ด้านสาธารณสุข ด้านการเมืองการปกครอง ด้านประชากร ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านคุณธรรม จริยธรรม และด้านการพึ่งตนเอง ซึ่งสามารถสรุปเป็นตารางความสำคัญได้ดังตารางที่ 1

สาระสำคัญเกี่ยวกับตัวบ่งชี้ทางสังคมที่กล่าวมานี้ สามารถปรับใช้เป็นตัวชี้วัดระดับการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชนได้เป็นอย่างดี ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำไปใช้ประกอบการพิจารณาวิเคราะห์คัดเลือกเป็นตัวแปรหรือตัวบ่งชี้ย่อยๆ ในการพัฒนาตัวบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชนชนบท สำหรับการวิจัยครั้งนี้ต่อไป

ตารางที่ 1 ความสำคัญของเครื่องชี้วัดในแต่ละมิติ (จากหน่วยงานและผู้ให้ข้อเสนอแนะ)

มิติ	เครื่องชี้วัด		
	ลำดับที่ 1	ลำดับที่ 2	ลำดับที่ 3
1. เศรษฐกิจ	* รายได้รายจ่าย การเก็บออมของครัวเรือน * ภาวะการผลิตเพื่อการยังชีพ * มีที่ดินทำกินถือครองที่ดิน	* อัตราค่าจ้าง	* แรงงานในช่วงฤดูการเกษตร/นอกฤดูการเกษตร * มีงานทำ พึ่งตนเองได้
2. สังคม	* ครอบครัวมีความอบอุ่นร่มเย็น มีความสุขปลอดภัยทั้งกายใจมีกำลังพอเลี้ยงดูได้	* มีบ้านพักอยู่อาศัยที่มีสภาพคงทนถาวร บ้านเรือน บริเวณบ้านสะอาดเรียบร้อย	* การได้รับสวัสดิการสังคมและประกันสังคม
3. การศึกษา	* คนที่มีอายุ 14-60 ปี อ่านออก เขียนได้	* มีการศึกษา รู้เข้าใจเท่าทันเหตุการณ์และรู้วิธีแก้ปัญหา * ใช้สติปัญญาแก้ปัญหาเฉพาะหน้า * สังเกตปรากฏการณ์ปรับใช้	* อันดับใกล้เคียงกัน
4. สาธารณสุข	* ปัจจัย 4 ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค	* มีสุขภาพพลานามัยดี และมีปัจจัยเครื่องรักษาส่งเสริมสุขภาพ ไม่พินิจการป่วยเป็นโรคเรื้อรัง	* มีอนามัยถ้วนทั่ว เด็กแรกเกิดมีน้ำหนัก 3,000 กรัม เด็กแรกเกิด-5 ปี ไม่ขาดสารอาหาร

ตารางที่ 1 (ต่อ)

มิติ	เครื่องชี้วัด		
	ลำดับที่ 1	ลำดับที่ 2	ลำดับที่ 3
5. การเมืองการปกครอง	* มีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน	* การรวมกลุ่มจัดตั้งพลังประชาชน	* การมีส่วนร่วมในการทำงานและแก้ไขปัญหาสังคม
6. ประชากร	* อัตราเพิ่มของประชากร	* อัตราการเจริญพันธุ์	* ความหนาแน่นของประชากร
7. สิ่งแวดล้อม	* มีธรรมชาติแวดล้อมที่เกื้อกูล รื่นรมย์ สวยงาม ดิน น้ำ อากาศบริสุทธิ์ไร้มลพิษ	* มลพิษทางน้ำ อากาศ เสียง * บำรุง อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ	
8. คุณธรรม-จริยธรรม	* มีหลักศาสนา จารีประเพณี และวัฒนธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ	* มีความซื่อสัตย์ ประหยัด อุดหนุน อุดหนุน ช่วยเหลือตนเองและผู้อื่น ไม่โลภ	* คนในครอบครัวไม่ติดยาเสพติด
9. การพึ่งตนเอง	* มีอำนาจในการตัดสินใจด้วยตนเอง มีความเป็นตัวของตัวเอง	* รู้จักบูรณาการความคิดให้เท่าทัน ความเปลี่ยนแปลงและแก้ไขปัญหาได้	* แก้ปัญหาด้วยตนเองได้โดยใช้สติปัญญา

ที่มา: สุภาวดี จันทวานิช และวรรณิ ไทยนันท์, 2539

1.5 แนวคิดในการพัฒนาตัวบ่งชี้ทางสังคมระดับต่างๆ

การพัฒนาตัวบ่งชี้ทางสังคมสามารถทำได้ทั้งระดับปัจเจกบุคคล ครอบครัว หรือชุมชน หรือหากมองในภาพกว้างอาจแบ่งเป็น 2 ระดับ คือ ระดับปัจเจกบุคคล และ / หรือครัวเรือน และระดับชาติ/มหภาค

คำว่า ครอบครัว ตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2525 ได้ให้นิยามว่า ครอบครัวหรือผู้ร่วมครัวเรือน คือ สามี ภรรยา และบุตรเป็นต้น นอกจากนี้ ประสงค์ ตูจินดา (2537) ได้ให้นิยามของคำว่า ครอบครัว หมายถึง กลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์ทางสายเลือดหรือพันธะผูกพันกัน มีชีวิตอยู่ร่วมกัน ตั้งแต่สองคนขึ้นไป

สำหรับคำว่า "ชุมชน" นั้น ประเวศ วะสี (2537, 2541) ได้ให้ความหมายโดยสรุปรวมได้ว่า หมายถึง การรวมตัวของคนกลุ่มหนึ่งที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน อาจเป็นการรวมตัวตามพื้นที่หรือไม่ใช่พื้นที่ก็ได้ สมาชิกของชุมชนมีการติดต่อสื่อสารกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการกระทำกิจกรรมร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ และมีการจัดการ รวมถึงการติดต่อสื่อสาร (communicate) กัน

การพัฒนาตัวบ่งชี้ทางสังคมที่กล่าวถึงนี้ ผู้วิจัยหมายรวมถึงตัวบ่งชี้การพึ่งตนเองด้วย กล่าวคือ หากผลการพัฒนาสังคมเป็นไปในทิศทางหรือระดับที่ดีก็จะเป็นปัจจัยเกื้อหนุน หรือนำพา

ไปสู่การพึ่งตนเองได้ส่วนหนึ่ง ในการกำหนดตัวบ่งชี้หรือตัวชี้วัดผลการพัฒนาสังคม ทั้งของไทย และต่างประเทศ ที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ส่วนใหญ่จะเน้นที่ตัวบ่งชี้ระดับปัจเจกบุคคลหรือระดับครัวเรือนมากกว่าระดับชุมชน เกี่ยวกับเรื่องนี้ กัลตุง (Galtung, et. al., 1980 อ้างถึงใน สุพรรณิ ไชยอำพร และสนธิ สมัครการ, 2535) และกลุ่มทางเลือกนอร์ดิก (The Nordic Alternative Group, 1979 อ้างถึงใน สุพรรณิ ไชยอำพร และสนธิ สมัครการ, 2535) ได้แบ่งระดับของความพยายามพึ่งตนเองออกเป็น 4 ระดับ ได้แก่ ระดับบุคคล ระดับท้องถิ่น ระดับประเทศ และระดับระหว่างประเทศ

ในการศึกษาหรือวางแผนโครงการพึ่งตนเอง ควรจะต้องระบุระดับที่จะทำการศึกษาให้ชัดเจน เพื่อจะได้จัดดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพเพราะในแต่ละระดับมีเป้าหมายและวิธีดำเนินการที่แตกต่างกัน อันนำไปสู่ความแตกต่างของตัวบ่งชี้ที่จะวิเคราะห์ว่าในแต่ละระดับสามารถพึ่งตนเองได้หรือไม่ หรือมีการเปลี่ยนแปลงระดับการพึ่งตนเองไปเพียงใด ซึ่งอาจสรุปได้ดังนี้

ระดับระหว่างประเทศ (international level) ความพยายามพึ่งตนเองในระดับนี้มีเป้าหมายที่จะปรับปรุงความสัมพันธ์และเพิ่มอำนาจการต่อรอง ดังนั้นวิธีการหลักที่นิยมใช้ได้แก่ การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เพื่อปรับให้มีความร่วมมือทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยี

ระดับประเทศ (national level) มีเป้าหมายที่มุ่งพยายามตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานแก่ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ โดยพยายามใช้ทรัพยากรในประเทศ วิธีการหลักที่นิยมใช้คือ การสร้างความสมดุลระหว่างเมืองกับชนบท หรือพยายามสร้างความสมดุลระหว่างรายรับ-รายจ่าย

ระดับท้องถิ่น (local level) เป้าหมายหลักคือ ความสามารถพัฒนาได้ (viability) ของชุมชนหรือโครงสร้างการพัฒนาต่างๆ ในชุมชน วิธีที่ใช้จึงมักได้แก่การให้ประชาชนมีส่วนร่วม รวมทั้งการกระจายอำนาจ

ระดับบุคคล (individual level) มีเป้าหมายเพื่อให้สมาชิกสามารถดำรงอยู่ได้ในสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและสังคมปัจจุบัน โดยมุ่งให้เกิดประโยชน์สูงสุดและต้องไม่คุกคามสภาพแวดล้อมจนเกิดอันตราย โดยพยายามให้ประชาชนยืนอยู่บนขาของตนเองมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ คือ พยายามใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งส่งเสริมให้มีการผลิตและกระตุ้นให้ใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมเพิ่มขึ้น

นอกจากนี้ จารุวรรณ ธรรมวัตร (2530) อธิบายไว้ว่า การพึ่งตนเองมีความหมายสองระดับคือหมู่บ้านพึ่งตนเองไม่อาศัยโลกภายนอก และคนสามารถพึ่งตนเอง กำหนดชะตาชีวิตของตนได้ โดยประเด็นหลังนี้เป็นพื้นฐานสำคัญที่โยงใยไปถึงหมู่บ้าน

สำหรับการวิจัยครั้งนี้มีจุดเน้นเพื่อการพัฒนาตัวบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเองในระดับครอบครัว แล้วขยายกรอบการวิเคราะห์ให้กว้างออกไปในระดับชุมชน ทั้งนี้ เนื่องจากครอบครัว นับเป็นสถาบันทางสังคมที่มีความสำคัญ แม้ว่าจะเป็นสถาบันที่เล็กที่สุดในการทำหน้าที่สร้างคนให้มีคุณภาพและอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข โดยให้สามารถปรับตนเองได้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงของสภาวะแวดล้อมต่างๆ และความเจริญก้าวหน้าของประเทศ ครอบครัวเป็นจุดเริ่มของการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ และการปกครอง ในการพัฒนาสังคมครอบครัวให้การอบรมเลี้ยงดูสมาชิกให้มีพัฒนาการทั้งด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สังคม และสติปัญญา นอกจากนี้ยังมีบทบาทเป็นหน่วยในการผลิตทางเศรษฐกิจ เช่น การเกษตร อุตสาหกรรมในครัวเรือน และธุรกิจครอบครัว เป็นต้น (เดือนเพ็ญ คังชะฤกษ์, 2537)

ตอนที่ 2 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพึ่งตนเอง

2.1 ความหมายและลักษณะสำคัญของการพึ่งตนเอง

หลักการพยายามพึ่งตนเอง (self-reliance) เป็นหลักการที่มีการกล่าวถึงและนำมาใช้ในการพัฒนาสังคมอย่างแพร่หลายมากในปัจจุบัน จนอาจกล่าวได้ว่า การพึ่งตนเองเป็นแนวทางการพัฒนาอย่างหนึ่ง ซึ่งตั้งต้นจากความเข้าใจในธรรมชาติของประชาชน ในฐานะที่เป็นมนุษย์อย่างน้อยที่สุดก็ย่อมมีพลังสติปัญญา ความสามารถอยู่บนพื้นฐานทางธรรมชาติ และสาเหตุที่ช่วยตนเองไม่ได้เช่นทุกวันนี้ ก็เพราะถูกปิดกั้นในการที่จะพัฒนาตนเองจากปัจจัยแวดล้อมธรรมชาติ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง การบริหาร และวัฒนธรรม การพัฒนาจึงไม่ใช่เรื่องที่จะหยิบยื่นจากเบื้องบน หากจะต้องมุ่งส่งเสริมประชาชนให้ทำความเข้าใจกับปัญหาของตนเองและคิดค้นวิธีการแก้ไข ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่สัมพันธ์ต่อปัญหา ความต้องการและความสามารถของตนเองอย่างแท้จริง (สเนห์ จามริก, 2523)

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2534) ได้ให้ความหมายของการพึ่งตนเองได้ไว้ว่า หมายถึงความสามารถในการดำรงตนอยู่ได้อย่างอิสระ มั่นคง สมบูรณ์ การพึ่งตนเองได้ มีทั้งในระดับปัจเจกชน (individual) และระดับชุมชน (community) กล่าวคือ การพึ่งตนเองได้ ของปัจเจกชน หมายถึง การที่บุคคลสามารถดำรงตนอยู่ได้อย่างอิสระ เช่น สามารถแยกตัวออกมาอยู่ต่างหากจากพ่อแม่ มีความมั่นคงในชีวิต สามารถเลี้ยงตัวเองได้ ตัดสินใจเรื่องสำคัญได้เอง หรือสามารถขอคำแนะนำของผู้อื่นมาประกอบการตัดสินใจของตน การพึ่งตนเองได้ของชุมชน หมายถึง การที่ชุมชนมีความสามารถในการกระทำระหว่างกันอย่างสม่ำเสมอตามกฎระเบียบของสังคม เพื่อบรรลุเป้าหมายของแต่ละคน หรือเป้าหมายร่วมกัน ณ พื้นที่แห่งใดแห่งหนึ่งเป็นเวลานานพอสมควร ซึ่งชุมชนในที่นี้หมายถึงชุมชนในชนบท

กาญจนนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ (2530) ให้ความหมายของการพึ่งตนเอง ในเชิงปัจเจกบุคคลว่า หมายถึงกิจกรรมทั้งหลายที่กระทำโดยปัจเจกชนและครัวเรือน เพื่อบรรลุถึง การมีหลักประกันของการดำรงชีพของเขา แต่ความหมายในลักษณะของกลุ่ม หมายถึง สังคม (ชุมชน) ที่มีการจัดระเบียบระบบเพื่อให้ประชาชนสามารถดำเนินการตอบสนองความต้องการของ ตนเอง (self-fulfillment) ด้วยวิธีการช่วยเหลือตนเองโดยการร่วมมือกับคนอื่นที่อยู่ในสถานการณ์ เดียวกัน ชุมชนมีอิสระในการตั้งเป้าหมายในการดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายโดยอาศัยความ พยายามและกำลังของตนเอง

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2529 อ้างถึงใน โอวาท สุทธนารักษ์, 2531) ได้ให้ความ หมายของการพึ่งตนเองของชุมชน โดยพิจารณาจากรูปแบบการผลิตว่าชุมชนที่สามารถพึ่งตนเอง ได้มี 2 ระดับ ระดับแรกคือ ชุมชนที่มีการผลิตพอเลี้ยงชีพ (sufficient) เป็นการผลิตทุกอย่างเฉพาะ พอกินพอใช้ และไม่สามารถผลิตอะไรได้มาก เพราะด้อยวิทยาการผลิต อาศัยทรัพยากรธรรมชาติ ในชุมชนให้เลี้ยงตัวเองได้ ระดับที่สองคือ ชุมชนที่ผลิตทุกอย่างได้เพียงพอแล้วยังมีผลผลิตเหลือ เพราะวิทยาการผลิตหรือความรู้ความสามารถในการผลิตเพิ่มขึ้น และนำผลผลิตส่วนที่เหลือไป แลกเปลี่ยนเพื่อให้ได้ผลผลิตอย่างอื่นมา เช่น รูปแบบการผลิตแบบการทำไร่นาสวนผสม รูปแบบ การผลิตระดับที่สองนี้เป็นรูปแบบการผลิตเพื่อการพึ่งตนเองที่ดีที่สุด และไม่เป็นการปิดตัวเองจาก การค้าการตลาด เพราะจะต้องมีความสัมพันธ์ในเชิงพึ่งพาอาศัยกัน ในการแลกเปลี่ยนผลผลิต ส่วนเกินของตนกับคนอื่น ทำนองเดียวกับน้ำพึ่งเรือเสือพึ่งป่า

ปกรณ ปรียากร (2530 อ้างถึงใน สุภัทร ขจรมาศบุษปี, 2540) ได้กล่าวถึงการพึ่ง ตนเองไว้ว่า การพึ่งตนเองเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของการพัฒนาคือ ความต้องการที่จะยืนหยัดบน พื้นฐานอันเข้มแข็งของตน อันเป็นนัยสำคัญที่แสดงไว้อย่างชัดเจนทั้งในแนวคิดของทฤษฎีพึ่งพา และทฤษฎีความจำเป็นพื้นฐาน การพึ่งตนเองเป็นกลไกเชิงนามธรรมที่สำคัญยิ่งต่อการยกระดับ จิตสำนึกและเพิ่มพูนระดับความเชื่อมั่นของปัจเจกบุคคล กลุ่มคน และระบบสังคมที่มีต่อศักยภาพ และความสามารถของตนในการกำหนดทิศทางการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองไป สู่ความมีอารยธรรมที่เปรียบพร้อมทั้งในทางจิตภาพและในทางกายภาพ และการพึ่งตนเอง ไม่ได้ หมายถึง การดำรงสถานะอยู่อย่างโดดเดี่ยวหรือตัดการช่วยเหลือจากภายนอกจนเหลือศูนย์ แต่ ควรจะเป็นการหาตลาดใหม่ด้วยการสร้างพลังของการยืนหยัดร่วมกัน ทางเลือกยุทธศาสตร์การ พัฒนาที่เอื้ออำนวยต่อการสร้างเงื่อนไขเบื้องต้นอันเป็นประโยชน์ต่อการก้าวรุดไปข้างหน้า ขั้นตอน ของการดำเนินยุทธศาสตร์ในการพึ่งตนเองพิจารณาในเชิงทฤษฎีกลไกมีข้อสรุป ได้แก่ การคล้อย ตามแนวคิดทฤษฎีความจำเป็นพื้นฐานที่ว่าภาระหนักของการพึ่งตนเองคือการวางแผนที่ สามารถกำหนดกิจกรรมทางเศรษฐกิจสังคม การเมืองที่สามารถตอบสนองต่อความจำเป็นพื้นฐาน ทั้งในวัตถุธรรมและในทางคุณภาพแก่มวลชนเสียก่อนจึงจะเติบโตอย่างกล้าแข็งต่อไป

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2537) กล่าวว่า การพึ่งตนเองเป็นสิทธิข้อหนึ่งของประชาชนที่จะพัฒนาตนเอง โดยมีเนื้อหาชัดเจนในการส่งเสริมค่านิยมของการรวมกลุ่ม และการมีชีวิตในชุมชนร่วมกัน มีการผสมผสานสิทธิทางการเมือง และสิทธิทางเศรษฐกิจเข้าด้วยกันอย่างกลมกลืน ทั้งประชาชนและชุมชนต้องมีโอกาสที่จะแสวงหาหนทางพัฒนาที่เป็นอิสระจากการพึ่งพาและการครอบงำจากภายนอก เช่น รัฐหรือทุนสมัยใหม่ เป็นการปลดปล่อยพลังที่เฉื่อยชาให้มีลักษณะไดนามิคขึ้นมา ซึ่งจะเป็นพื้นฐานในการพัฒนาโดยตนเองเพื่อชุมชนของตนเองต่อไป

ถนอม ดวงทิพย์ (2537) กล่าวว่า การพึ่งตนเองเป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชนบทแบบหนึ่ง คือการพัฒนาโดยรวมกันทำ สร้างชุมชนให้เกิดความมั่นคงและพึ่งตนเองได้ด้วยการกระตุ้น การติดต่อสื่อสารและการสนับสนุนกิจกรรมระดับหมู่บ้าน ในการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานการศึกษา สาธารณสุขและการสุขภาพ เป็นการฟื้นฟูชีวิตในชนบท (animation rural)

สุพรรณิ ไชยอำพร และสนธิ สมัครการ (2535) ได้กล่าวว่าในทางทฤษฎี การศึกษาความพยายามพึ่งตนเองมักจะพิจารณาถึงมิติต่างๆ ประกอบเข้าด้วยกันดังต่อไปนี้

1. คุณภาพเฉพาะตัว (self-quality) โดยปกติแล้วความพยายามพึ่งตนเองจะเกิดขึ้นต่อเมื่อหน่วยสังคม (social unit) มีลักษณะดังนี้

1.1 อิสระภาพ (freedom) ในการคิด การพูด การตัดสินใจ หรือการกระทำตามความต้องการภายใต้กฎเกณฑ์ของสังคม

1.2 ความเสมอภาค (equality) ในการเรียนรู้ รับรู้ หรือการแสวงหาสิ่งต่างๆ

1.3 ความเป็นไท (autonomy) ของหน่วยสังคม กล่าวคือ หน่วยสังคมจะต้องไม่ถูกครอบงำโดยผู้หนึ่งผู้ใด หรือจากอิทธิพลภายนอกจนขาดอำนาจในการดำเนินกิจการของตนเองอย่างเป็นอิสระตามวัฒนธรรม

1.4 ศักดิ์ศรี (dignity) ในการร่วมมือ ร่วมคิดหรือร่วมปฏิบัติ ความมีศักดิ์ศรีจะเกิดขึ้นต่อเมื่อหน่วยสังคมนั้นมีความเป็นอิสระอย่างเพียงพอ

1.5 ความก้าวหน้า (progress) หมายความว่า โอกาสในการที่จะพัฒนามีอยู่พอสมควร

2. มีการกระทำอย่างต่อเนื่องหรือมีความเป็นกระบวนการ (continuing action/process) ทั้งในด้านความคิดและการตัดสินใจในการกระทำ

3. ระดับของการพึ่งตนเอง (level) การพึ่งตนเองแบ่งออกเป็น 4 ระดับ ได้แก่ ระดับบุคคล ระดับท้องถิ่น ระดับประเทศ และระดับระหว่างประเทศ (Galtung, et. al., 1980; The Nordic Alternative Group, 1970 อ้างถึงใน สุพรรณิ ไชยอำพร และสนธิ สมัครการ, 2535)

วิวัฒน์ชัย อัตถากร (ใน โอวาท สุทธนารักษ์, บรรณาธิการ, 2529) ได้ให้ความหมายว่า การพึ่งตนเองเป็นคำที่มีความหมายตรงข้ามกับการพึ่งพา (dependence / dependency) กล่าวคือ การพึ่งตนเองเป็นแนวคิดโต้แย้งหรือได้กลับ (antithesis) ต่อการพึ่งพา การพึ่งพาในระดับประเทศแยกได้เป็นการพึ่งพาทางเศรษฐกิจ (economic dependency) การพึ่งพาทางการเมือง (political dependency) และการพึ่งพาทางวัฒนธรรม (cultural dependency) สำหรับการพึ่งพาทางเศรษฐกิจนั้น อาจแยกได้เป็นหลายลักษณะคือ การพึ่งพาทางการค้า (trade dependency) การพึ่งพาทางเทคโนโลยีวิทยาการ (technological dependency) การพึ่งพาด้านความช่วยเหลือ (aid dependency) การพึ่งพาด้านการเงินหรือหนี้เงินกู้ (financial or debt dependency) นอกจากนี้ วิวัฒน์ชัย อัตถากร ได้สรุปว่า การพึ่งตนเองของสังคมคือ สถานการณ์ที่ชุมชนหรือสังคมนั้นมีระบบการผลิตแบบพึ่งตนเอง ระบบการเมือง และการบริหารประเทศแบบประชาธิปไตยสมบูรณ์ และระบบคิด ความเชื่อ จิตสำนึกแบบพึ่งตนเอง รวมทั้งมีการปฏิบัติที่เป็นจริงในอันที่จะพัฒนาสังคมของตนเพื่อยืนบนขาตนเอง โดยมุ่งรับใช้ผลประโยชน์และความจำเป็นทางสังคมของคนส่วนใหญ่ในสังคมนั้น นั่นก็คือยึดหลักการความเสมอภาคในความสัมพันธ์ระดับปัจเจกบุคคล หรือในความสัมพันธ์ระดับชุมชนนั้นหรือสังคมนั้น (หรือประเทศนั้น) กับชุมชน สังคมภายนอก (หรือต่างประเทศ) ซึ่งกล่าวโดยสรุปได้ว่า การพึ่งตนเองเป็นความอิสระ ความเสมอภาค มิใช่เป็นการปิดตัวเองจากความสัมพันธ์กับสังคมอื่นหรือโลกภายนอก สัมพันธภาพจะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเสมอภาคและภราดรภาพนั่นเอง

จากความหมายดังกล่าวข้างต้น จึงสรุปได้ว่า การพึ่งตนเอง หมายถึง การที่บุคคลหรือชุมชนมีความสามารถในการดำเนินการตอบสนองความต้องการของตนเองให้บรรลุเป้าหมายของตนเองหรือชุมชน โดยอาศัยความพยายามและความสามารถของตนเอง และ/หรือร่วมมือกับผู้อื่นที่อยู่ในสถานการณ์เดียวกัน เพื่อให้ตนเองหรือชุมชนสามารถดำรงตนอยู่ได้อย่างมีอิสระ มั่นคง สมบูรณ์ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม โดยมีลักษณะที่สำคัญคือ สมาชิกมีจิตสำนึกในการพึ่งตนเอง เชื่อมมั่นในศักยภาพและความสามารถของตน มีความคิดที่จะรวมกลุ่ม ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมมือ ร่วมปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง และร่วมรับผลประโยชน์

สำหรับคุณลักษณะของการพึ่งตนเอง ได้มีผู้กล่าวถึงไว้ เช่น สถาบันวิจัยสังคม (2525 อ้างถึงใน พิเชียน ลิ้มปิ่นวังอยู่, 2531) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับท้องถิ่นที่พึ่งตนเองได้ ว่าควรมีลักษณะต่าง ๆ ได้แก่

- 1) ทรัพยากรภายในเพียงพอแก่การบริโภคของท้องถิ่น
- 2) อัตราการเจริญเติบโตของท้องถิ่นนั้นๆ เกิดจากการลงทุนหรือใช้ทรัพยากรภายในเป็นสำคัญ

- 3) ขนาดประชากรพอเหมาะกับการผลิตภายใน
- 4) มีโครงสร้างพื้นฐานทางด้านกายภาพและสังคมเพียงพอแก่ความต้องการพื้นฐานของชุมชน
- 5) มีสถาบันต่างๆ ที่จะสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาเริ่ม และความร่วมมือกัน ซึ่งกระตุ้นให้มีกลุ่มต่างๆ เกิดขึ้น เป็นการด้านอำนาจ เช่น กลุ่มชาวนา ทั้งนี้โดยยึดแนวทางของประชาธิปไตย

สุพรรณิ ไชยอำพร (Ckaiumporn, 1987) กล่าวถึงลักษณะเด่นของการพึ่งตนเองโดยภาพรวมว่าประกอบด้วย

- 1) กำหนดเป้าหมายและการตัดสินใจของตนเองได้
- 2) มีความสามารถที่จะบรรลุถึงความต้องการของตน
- 3) สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่
- 4) มีความพอใจภูมิใจในตนเอง

นอกจากนี้ มามะ ชิตตะสังคะ และ อมร นนทสุต (2530 อ้างถึงใน สุภัทร ขจรมาศ-บุษปี, 2540) ได้กล่าวถึงลักษณะที่สำคัญของการพึ่งตนเองไว้ดังนี้

1. การเศรษฐกิจ ชุมชนสามารถประกอบการผลิต การบริโภค และการกระจายรายได้ อย่างทัดเทียม ไม่มีช่องว่างระหว่างกลุ่มผู้มั่งมีและกลุ่มผู้ยากจน แต่ผู้ยากจนสามารถดำเนินการผลิตทางเศรษฐกิจได้อย่างเข้มแข็ง
2. ทรัพยากรบุคคลและจิตใจ บุคคลในชุมชนมีความสำนึกที่ดีต่อการให้ความร่วมมือในการพัฒนาหมู่บ้าน มีความสำนึกต่อบทบาทของตนเอง ครอบครัวและเพื่อนบ้าน
3. สังคมวัฒนธรรม ประชาชนในชุมชนได้รับการศึกษาดีขึ้น ติดตามความเคลื่อนไหวในการรับรู้ข่าวสารความรู้ รวมทั้งประชาชนได้รวมตัวดำเนินกิจกรรมในรูปกลุ่ม และมีการจัดตั้งองค์กรประชาชนเพื่อทำหน้าที่บริหารงานในหมู่บ้าน ตลอดจนมีความสามารถประกอบธุรกิจในรูปแบบสหกรณ์หรือกลุ่มเกษตรกรที่จดทะเบียนเป็นนิติบุคคลตามกฎหมาย
4. เทคโนโลยีวิทยา ประชาชนมีความสามารถในการเลือกใช้และผลิตเทคโนโลยีขั้นพื้นฐานเพื่อนำไปประกอบการผลิตในไร่นา การอุตสาหกรรมหรือผ่อนแรงในกิจการบ้านเรือน
5. ทรัพยากรชุมชน ประชาชนมีความสามารถในการแสวงหาและจัดการการใช้ทรัพยากรชุมชน ซึ่งประกอบด้วยบุคคลและวัสดุสิ่งของให้เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาหมู่บ้าน
6. การปกครองท้องถิ่น ชุมชนหรือหมู่บ้านมีความสามารถในการแก้ปัญหาของหมู่บ้าน มีการคัดเลือกตัวแทนของกลุ่มหรือองค์กรชุมชนเพื่อทำหน้าที่ในการบริหารงานของหมู่บ้าน

2.2 แนวความคิดที่เกี่ยวข้องกับการพึ่งตนเอง

หัวใจสำคัญของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (2540-2544) อยู่ ที่การพัฒนาคน เพราะถือว่า คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาทั้งหมด แผนการพัฒนาในทุกเรื่อง จะต้องเป็นไปเพื่อการพัฒนาคน ครอบครัวและชุมชนถูกจัดไว้เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาสภาพแวดล้อมของสังคมให้ส่งเสริมและสนับสนุนการพัฒนาคน ดังข้อความในบทนำของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ส่วนนี้ว่า "การเสริมสร้างสภาพแวดล้อมที่พึงปรารถนา จะต้องสร้างความอบอุ่นและความเข้มแข็งของชุมชนครอบครัว..." ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการยอมรับความสำคัญของสถาบันครอบครัวและชุมชน

วัตถุประสงค์ข้อแรกของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ในส่วนนี้ระบุว่า "เพื่อพัฒนาศักยภาพของครอบครัวและชุมชนให้เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ และให้เอื้อต่อการพัฒนาคน รวมทั้งสร้างโอกาสให้คน ครอบครัว ชุมชน มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของตนเอง ตลอดจนมีส่วนร่วมดูแลทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมประจำท้องถิ่น"

ยุทธศาสตร์สำคัญของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ในส่วนที่เกี่ยวกับครอบครัวและชุมชน จึงอยู่ที่การเสริมสร้างความเข้มแข็งของสถาบันทั้งสองนี้ "โดยการพัฒนาระบบการเรียนรู้และสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของครอบครัวและชุมชน การปรับบทบาทของรัฐโดยการสนับสนุนให้ครอบครัวและชุมชนพัฒนาตนเอง การสร้างหลักประกันทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม ที่สนับสนุนให้ครอบครัวและชุมชนเข้ามามีบทบาทในการพัฒนามากยิ่งขึ้น"

จะเห็นได้ว่า แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 นั้นมองว่าครอบครัวและชุมชนเป็นสถาบันที่ต้องพัฒนาไปด้วยกันอย่างกลมกลืน ไม่ใช่ส่วนที่พึ่งแยกจากกัน อาจกล่าวตามเจตนารมณ์ของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 นี้ได้ว่า ถ้าจะพัฒนาครอบครัวก็ต้องทำชุมชนให้เข้มแข็งจนสามารถพึ่งตนเองได้พอสมควร และถ้าจะพัฒนาชุมชนก็ต้องทำให้ครอบครัวอบอุ่นและมั่นคงด้วย (ชาย โพธิ์สีดา, 2540) การที่จะทำให้ครอบครัวและชุมชนมั่นคงและเข้มแข็งได้นั้น แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ได้ให้ยุทธศาสตร์หลักไว้ 5 ประการคือ 1) การพัฒนาการเรียนรู้ของคนในครอบครัวและชุมชน 2) ส่งเสริมการรวมตัวของชุมชน 3) สร้างหลักประกันทางเศรษฐกิจแก่ครอบครัวและชุมชน 4) ส่งเสริมหลักประกันความมั่นคงทางสังคมแก่ครอบครัวและชุมชน และ 5) ปรับปรุงประสิทธิภาพการบริหารจัดการเพื่อการพัฒนาครอบครัวและชุมชน

จากสาระสำคัญของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ดังกล่าวข้างต้น เป็นที่ชัดเจนว่า "คน" เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา แต่ในทางปฏิบัติ "คน" มิได้อยู่ตามลำพัง แต่สังกัดอยู่ในสถาบันที่เก่าแก่และดำรงอยู่คู่มนุษยชาติตลอดไปคือ "ครอบครัว" ดังนั้นการใช้ "ครอบครัว" เป็นฐานของการพัฒนาในทางปฏิบัติจึงเป็นแนวทางที่ถูกต้องเหมาะสมที่สุด หากใช้ "คน" เป็นฐานก็จะแคบไปจนมองไม่

เห็น "ครอบครัว" (ชัยวัฒน์ หน่อรัตน์, 2541) ดังนั้นในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงใช้ครอบครัวเป็นหน่วยในการศึกษาวิเคราะห์ถึงความสามารถในการพึ่งตนเองเป็นหลักแล้วจึงขยายผลการศึกษาวเคราะห์ให้กว้างออกไปในระดับชุมชนด้วย

นอกจากสาระสำคัญของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ที่มีจุดเน้นเพื่อพัฒนาศักยภาพของครอบครัวและชุมชนให้เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ และเอื้อต่อการพัฒนาคน ดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีนักวิชาการอีกหลายท่าน ที่ได้เสนอแนวความคิด ทศนะหรือมุมมองหลากหลายเกี่ยวกับเรื่องนี้ ซึ่งจะขอนำเสนอพอสังเขป เพื่อนำไปสู่การพัฒนารอบแนวคิดสำหรับการวิจัย ดังต่อไปนี้

ประเวศ วะสี (2540) กล่าวว่า "การพึ่งตนเองได้คือความเข้มแข็ง" และจากการประชุมระดมความคิดเห็นและประสบการณ์ของนักพัฒนาชนบทไทย มีข้อสรุปว่า องค์การชุมชนที่เข้มแข็งโดยทั่วไปมีลักษณะ ดังนี้

- (1) มีการนำมิติด้านวัฒนธรรมมาผสมผสานในการทำกิจกรรม เพราะการมีรากฐานการรวมตัวทางวัฒนธรรม จะเป็นเครื่องยึดโยงให้สามารถสร้างองค์การชุมชนที่มีคุณภาพได้
- (2) มีประสิทธิภาพในการตอบสนองต่อปัญหา
- (3) มีการพัฒนาระบบการเรียนรู้
- (4) มีการจัดกลุ่ม
- (5) มีผู้นำที่ได้รับการยอมรับจากสมาชิกและชุมชน
- (6) มีการกระจายผลประโยชน์แก่สมาชิกอย่างยุติธรรม
- (7) ได้รับการยอมรับนับถือจากองค์กรภายนอก
- (8) มีการขยายผล/ขยายกิจกรรม/ขยายเครือข่ายองค์กรที่เกี่ยวข้องมากขึ้น

ในทำนองเดียวกัน จากการประชุมเชิงปฏิบัติการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อเผชิญปัญหาวิกฤต (2542) ได้สรุปลักษณะชุมชนเข้มแข็งไว้ดังนี้

- (1) สมาชิกของชุมชนมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนและชุมชนที่จะแก้ไขปัญาและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง
- (2) สมาชิกของชุมชนพร้อมที่จะร่วมกันจัดการกับปัญหาของตนและชุมชน
- (3) มีกระบวนการของชุมชนที่มีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องจนเป็นวิถีชุมชน ซึ่งขับเคลื่อนโดยผู้นำองค์กรชุมชนในลักษณะเปิดโอกาสให้กับสมาชิกทั้งหมดเข้ามีส่วนร่วม ไปร่งใส และพร้อมรับการตรวจสอบ
- (4) สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการประเมินสถานการณ์ของชุมชน กำหนดวิสัยทัศน์ร่วม ร่วมคิด ตัดสินใจ ดำเนินงาน ติดตามและประเมินผล การแก้ปัญหา และการพัฒนาของชุมชนผ่านกระบวนการของชุมชน

- (5) สมาชิกชุมชนเกิดการเรียนรู้ผ่านการเข้าร่วมในกระบวนการของชุมชน
- (6) มีแผนของชุมชนที่ประกอบด้วยการพัฒนาทุกๆ ด้าน ของชุมชนที่มุ่งการพึ่งตนเอง เอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกชุมชนทุกๆ คน และหวังผลการพัฒนาที่ยั่งยืน
- (7) การพึ่งความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นการพึ่งเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด ไม่ใช่การพึ่งพาตลอดไป
- (8) มีเครือข่ายความร่วมมือกับภาคีการพัฒนา อาจเป็น หมู่บ้าน/ชุมชน/ท้องถิ่นอื่น ภาครัฐราชการ องค์กรเอกชน นักธุรกิจ นักวิชาการ และอื่นๆ ในลักษณะของการมีความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องพบว่า อนเนก นาคะบุตร (2536) ได้สรุปบทเรียนของชุมชนที่มีความเข้มแข็งและสามารถจัดการกับทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ของชุมชนได้ว่ามีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ คือ

- (1) ภูมิปัญญาและความรู้ที่สืบสาน และประยุกต์ได้สอดคล้องต่อการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก
- (2) องค์กรชุมชนและกลุ่มผู้นำที่มีคุณธรรมและภูมิปัญญา
- (3) เวทีการเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้ที่เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงและการบูรณาการจากภายนอก

นอกจากนี้ มงคล ด้านธานินทร์ (2542) ได้กล่าวไว้ว่า ความเข้มแข็งของชุมชนขึ้นอยู่กับการจัดระบบและระเบียบภายในชุมชน รวมถึงการสร้างกลุ่มและองค์กรในรูปแบบและหน้าที่ต่างๆ เพื่อการปฏิสัมพันธ์กับโลกภายนอกและภายในชุมชน โดยผ่านกระบวนการ การร่วมมือ เรียกร้อง ปกป้อง ตอบโต้ และต่อสู้ในรูปแบบต่างๆ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ในช่วงเวลานั้นๆ เพื่อให้ชุมชนอยู่รอด มีความสุข และศักดิ์ศรี

เสน่ห์ จามริก (2542) ได้อภิปรายเกี่ยวกับยุทธศาสตร์ชุมชนพึ่งตนเอง : ปัญหาและอุปสรรค โดยมีใจความสำคัญว่า ในศตวรรษที่กำลังจะมาถึงนี้ ประเทศไทยจำเป็นต้องแสวงหาระเบียบเศรษฐกิจใหม่โดยการกระจายฐานะเศรษฐกิจและสิทธิเสรีภาพลงสู่ระดับล่าง ให้ความสำคัญกับคน เรื่องของชุมชนพึ่งตนเอง เป็นกระแสโลกอย่างหนึ่งในระเบียบเศรษฐกิจใหม่ นอกจากนั้นถึง "คนพึ่งตนเอง" แล้วต้องคำนึงถึงระบบนิเวศ ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งประกอบกันเป็นเศรษฐกิจที่แท้จริง ชุมชนพึ่งตนเองจึงประกอบขึ้นด้วย ฐานทางทรัพยากร ความหลากหลายทางชีวภาพ อันเป็นฐานชีวิตของคนไทยส่วนใหญ่

ยุทธศาสตร์สำคัญในการส่งเสริมให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ จึงให้ความสำคัญกับการ "เปลี่ยนกระบวนทัศน์ใหม่" จากเดิมที่มองว่า เกษตรกรรมเป็นแหล่งผลิต ไปสู่ความคิดที่ว่า เกษตรกรรมเป็นกิจกรรมของมนุษย์ที่เชื่อมโยงกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ฉะนั้น ความกินดีอยู่ดี

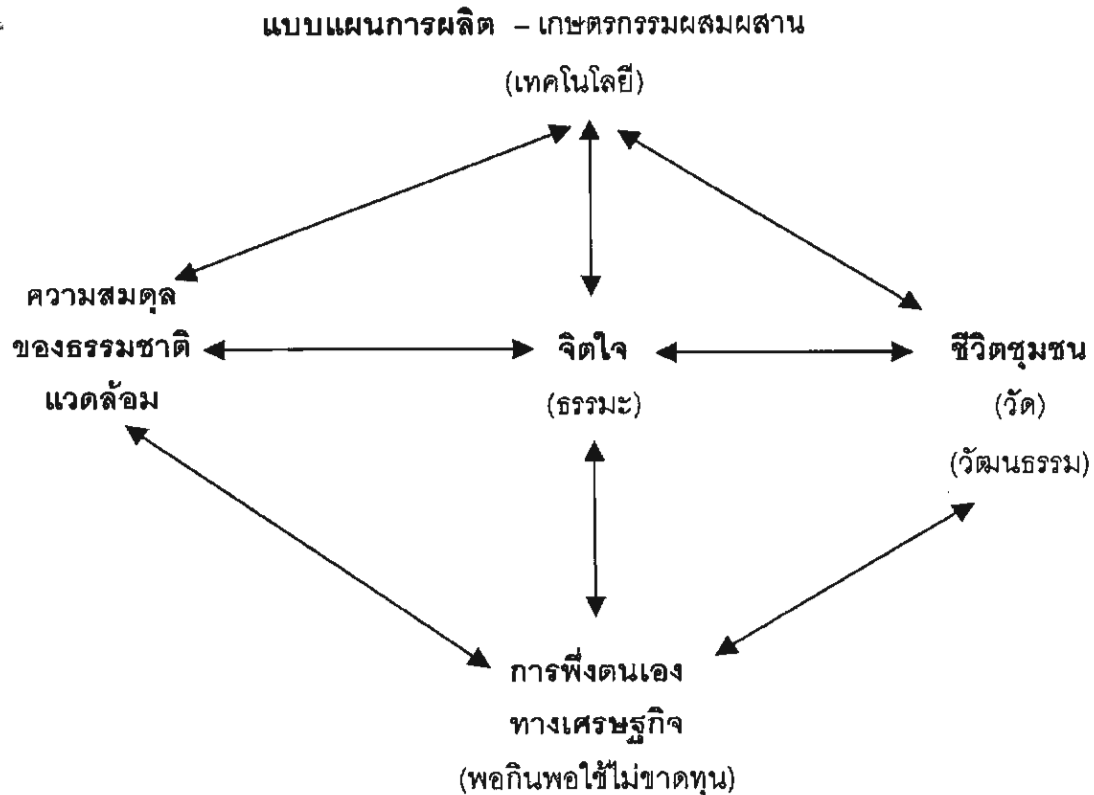
และความยั่งยืนมั่นคงก็ขึ้นอยู่กับความสามารถของมนุษย์ ที่ดิน ไม่ได้เป็นเพียงสินค้า ที่ตีราคาซื้อขายกันได้ด้วยเงินเท่านั้น แต่ที่ดินคือ "ต้นทุนชีวิต" ของเกษตรกรและประเทศชาติ ที่ต้องรักษาไว้ให้ยั่งยืน

ยุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนาแบบพึ่งตนเองแบบยั่งยืนนั้น จะต้องเป็นขบวนการทางสังคมที่มีพัฒนาการ และเป็นพลวัตร โดยแบ่งเป็น 3 ช่วงคือ การพัฒนาในช่วงแรก ต้องเริ่มที่เกษตรกรรายย่อย เริ่มจากหน่วยครัวเรือนเป็นหลัก แล้วค่อยเชื่อมโยงกับชุมชน จากนั้นจึงขยายเชื่อมโยงกับเครือข่ายระหว่างชุมชนต่างๆ ถือเป็นเรื่องสำคัญที่จะสร้างความเข้มแข็งให้กับชนบทประการต่อมา ต้องเริ่มทำเกษตรแบบพออยู่พอกิน ขณะเดียวกันต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้เกษตรแบบยั่งยืน ซึ่งไม่ใช่ในเรื่องของเทคนิคการทำเกษตร แต่สิ่งสำคัญคือ การสร้างสำนึกของเกษตรกรให้เห็นว่าที่ดินและทรัพยากรต่างๆ เป็นต้นทุนชีวิตของเขา และขั้นตอนสุดท้าย เป็นจุดหมายปลายทางของ "ชุมชนพึ่งตนเอง" หรือ "เศรษฐกิจชุมชน" เมื่อเขาเรียนรู้ที่จะทำเกษตรอย่างยั่งยืนก็จะสามารถเติบโตไปสู่การพัฒนาที่ก้าวหน้าต่อไป ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของการแปรรูป การผลิต การจัดการศึกษา การจัดการปกครองดูแลชุมชนและทรัพยากรด้วยตนเอง แนวความคิดดังกล่าวนี้ สอดคล้องกับแนวความคิดของ ปานเทพ กล้าณรงค์ราญ (2542) ซึ่งกล่าวไว้ว่า ยุทธศาสตร์ชุมชนพึ่งตนเองเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาประเทศในปัจจุบัน...ที่ดินทำกินถือเป็นต้นทุนสำคัญของเกษตรกรต้องมีการจัดการที่ดินในเรื่องสิทธิของเกษตรกรและดูแลรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดิน

พิทยา ว่องกุล (2542) ได้กล่าวไว้ว่า ชุมชนจะมั่นคงและพึ่งตนเองได้ จะต้องทำให้เงินไหลออกจากชุมชนให้น้อยที่สุด "ยุทธศาสตร์ของเศรษฐกิจกระแสหลักคือ ทุนนิยม จะแก้ปัญหากันอย่างไรก็ปล่อยให้ทำกันเอง แต่ต้องกำหนดขอบเขตของยุทธศาสตร์ชุมชนไว้ด้วย โดยคำนึงถึงความหลากหลายทางชีวภาพที่มีอยู่ และยุทธศาสตร์ที่สำคัญเฉพาะหน้าก็คือ ยุทธศาสตร์การฟื้นฟูภูมิปัญญาไท"

นอกจากนี้ เสรี พงศ์พิศ (2542) ได้กล่าวถึงปัญหาและอุปสรรคสำคัญของการพึ่งตนเองของชุมชนแท้จริงก็คืออำนาจรัฐและระบบสังคมของเรานั้นเอง เพราะหนทางสู่การพึ่งตนเองของชุมชนมีอยู่ทางเดียวเท่านั้นคือ รัฐต้องคืนอำนาจให้ประชาชน คืนการศึกษาให้ประชาชน คืนสุขภาพให้ประชาชน คืนป่าไม้ คืนทรัพยากรธรรมชาติ และคืนการพัฒนาให้กับประชาชน

ประเวศ วะสี (2530) ได้เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับเบญจขันธ์ของชุมชน ไว้ว่า ชุมชนชนบทที่จะพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ จะต้องมียอดประกอบ 5 อย่าง เชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ดังแผนภาพที่ 2 จากแผนภาพสามารถอธิบายได้ดังนี้

แผนภาพที่ 2 เบื้องหลังของชุมชน

1) จิตใจ หมายถึง การมีจิตใจที่มีธรรมะ มีความขยันหมั่นเพียร ไม่กลัวลำบาก ไม่โลภมาก มีสันโดษธรรม ไม่ใช้จ่ายฟุ่มเฟือย จะกำหนดแบบแผนการผลิต และทำให้เกิดความสมดุลทางเศรษฐกิจ

2) แบบแผนการผลิต เป็นแบบผลิตเพื่อกินเอง ใช้เอง ทำให้ต้องทำหลายอย่าง เป็นเกษตรกรรมผสมผสาน ซึ่งทำให้มีกินมีใช้ครบ และธรรมชาติแวดล้อมมีความสมดุล

3) ความสมดุลของธรรมชาติแวดล้อม เกิดขึ้นเพราะแบบแผนการผลิตที่คำนึงถึงความสมดุลของธรรมชาติแวดล้อม และขึ้นกับจิตใจมนุษย์ที่ไม่โลภมาก และการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้

4) การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ เป็นการผลิตเพื่อกินเองใช้เอง ความสมดุลของธรรมชาติแวดล้อม กับพฤติกรรมไม่ฟุ่มเฟือย ทำให้เศรษฐกิจได้สมดุล พอกินพอใช้ ไม่ขาดทุน ไม่เป็นหนี้สิน จึงมีชีวิตที่สงบ มีเวลา และไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม

5) ชีวิตชุมชน ระบบชีวิตมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมใกล้ชิด มีอาหารการกินเหลือเฟือ มีเวลาที่จะช่วยเหลือสังสรรค์กัน จึงเกิดเป็นวัฒนธรรมของชุมชนขึ้น คือมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีการช่วยเหลือกัน มีสถาบันครอบครัวที่มั่นคง มีการนับถือผู้เฒ่าผู้แก่ มีวัดเป็นสถาบันของชุมชน

ที่ช่วยพัฒนาจิตใจ เป็นศูนย์กลางทางการศึกษา ทางสาธารณสุข ทางศิลปวัฒนธรรม เป็นสถาบันสังคมสงเคราะห์ และเป็นเครื่องช่วยให้เกิดความสมดุลทางเศรษฐกิจ

การเชื่อมโยงของขั้น 5 ของชุมชนดังกล่าว เป็นเรื่องสำคัญของพุทธเกษตรกรรม ซึ่งเป็นวิถีชีวิตเกษตรกรรมที่อาศัยหลักพุทธธรรม ขั้น 5 ของชุมชนนี้มีไชยเหตุหนึ่งตายตัว แต่ต้องมีการพัฒนาและระมัดระวังอย่างต่อเนื่อง อย่างเช่น ในเรื่องการพัฒนาจิตใจก็ต้องมีวิธีการที่จะปลูกจิตสำนึกให้เกิดความคิด ความตื่นตัว และกำลังใจที่จะทำความดีและความถูกต้อง ในเรื่องชีวิตชุมชนก็ต้องการพัฒนาองค์กรชุมชนของชาวบ้าน การบริหารจัดการ การเรียนรู้ และรับรู้ข้อมูลข่าวสาร เพื่อชุมชนจะได้อยู่ในฐานะที่ป้องกันเหตุปัจจัยที่จะเข้ามาทำลายขั้น 5 ของชุมชน

พุทธเกษตรกรรมเป็นรูปธรรมของการปฏิบัติที่นำเอาหลักธรรม เทคโนโลยี นิเวศวิทยา เศรษฐกิจ ชุมชน และวัฒนธรรม มาเชื่อมสัมพันธ์พร้อมกันไป

2.3 ทฤษฎีการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท (A Theory of Self-reliance Rural Community)

ทฤษฎีการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท เป็นทฤษฎีที่สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย ซึ่งดำเนินการโดยสัญญา สัญญาวิวัฒน์ และคณะ (2537, 2538) พัฒนาขึ้นมาจากการวิจัยในโครงการ การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท ที่สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติมอบหมายให้สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทยเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการวิจัย โดยทฤษฎีนี้ กล่าวว่า การที่ชุมชนชนบทจะพึ่งตนเองได้ จะต้องมีการพึ่งตนเองได้ห้าด้านด้วยกันคือ พึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี (technological self-reliance) พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ (economic self-reliance) พึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ (natural resources self-reliance) พึ่งตนเองได้ทางจิตใจ (psychological self-reliance) และพึ่งตนเองได้ทางสังคมวัฒนธรรม (socio-cultural self-reliance) โดยใช้สัญลักษณ์ภาษาอังกฤษว่า TERMS หรือเรียกว่า ตัวแบบ TERMS (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2534, 2537, 2538) กล่าวคือ

การพึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี (technological self-reliance) ในทฤษฎีนี้หมายถึง การมีปริมาณและคุณภาพของเทคโนโลยีทางวัตถุ เช่น เครื่องไม้ เครื่องมือ เครื่องจักรกล และเทคโนโลยีทางสังคม เช่น การรู้จักวางแผนโครงการ รู้จักจัดการ มนุษยสัมพันธ์ เป็นต้น การรู้จักใช้อย่างมีประสิทธิภาพ และการบำรุงรักษาให้คงสภาพดีอยู่เสมอเพื่อการใช้งาน เทคโนโลยีในความหมายนี้ รวมทั้งของสมัยใหม่และของดั้งเดิมของท้องถิ่น ที่เรียกว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน (folk wisdom) ด้วย

การที่ชุมชนชนบทใดจะพึ่งตนเองได้ ชุมชนนั้นจะต้องพึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยีตามความหมายดังกล่าวนั้น เนื่องจากการพึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยีจะทำให้ชุมชนสามารถประกอบอาชีพได้อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่ว่าจะเป็นการทำนา ทำไร่ หรือบางครั้งอาจรวมถึงการทำอุตสาหกรรมในครัวเรือน การติดต่อค้าขาย หรือแม้แต่การประกอบอาชีพด้านการบริการ ซ่อมแซมเครื่องจักร เครื่องมือ เทคโนโลยีก็จะช่วยได้ แล้วยังอาจช่วยในการติดต่อสื่อสารกับภายนอกชุมชน ทำให้ได้ข่าวสารที่ดี ทันท่วงทีทันต่อเหตุการณ์ รวมไปถึงการใช้เทคโนโลยีทางสังคม เช่น การเป็นผู้นำชุมชนที่ดี การรู้จักวางแผนโครงการ การบริหารโครงการ การประชาสัมพันธ์ เป็นต้น การพึ่งตนเองทางเทคโนโลยีจึงย่อมจะส่งผลให้ชุมชนชนบทพึ่งตนเองได้ทางหนึ่ง

การพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ (economic self-reliance) หมายถึง ความสามารถดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจ (ทำมาหาเลี้ยงชีพ) ที่มีความมั่นคง สมบูรณ์พูนสุขพอควร หรือหากมองในแง่ความสมดุลระหว่างอุปสงค์และอุปทาน จุดสมดุลก็จะต้องสูงพอสมควร ถึงขั้นสมบูรณ์พูนสุขดังกล่าว การพึ่งตนเองของชุมชนชนบทจะต้องพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้เพราะการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจจะหมายถึงการที่ประชาชนในชุมชนมีอาชีพเลี้ยงตัวเองได้ มีรายได้พอเพียงสามารถซื้อหาอาหาร หรือปัจจัย 4 อย่างอื่นได้แล้ว ยังอาจหมายถึงการที่ชุมชนจะสามารถซื้อสิ่งของยาแก้ป่วยไข้ ไปหาหมอรักษาไข้ หาเครื่องกีฬามาเล่น ทำให้สุขภาพแข็งแรง ซื้ออุปกรณ์การศึกษามาช่วยตัวเองและลูกหลานในการศึกษาเล่าเรียน ทำให้เจเลียวฉลาด หรือแม้แต่ช่วยด้านการพึ่งตนเองทางเทคโนโลยีที่กล่าวมาแล้วด้วย การพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจจึงช่วยให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ด้วยเหตุนี้

การพึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ (natural resources self-reliance) ทรัพยากรธรรมชาติในที่นี้หมายถึง สิ่งใดๆ ที่มีอยู่โดยธรรมชาติ ในชุมชน หรือสามารถหามาได้ การพึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง การมีทรัพยากรธรรมชาติ ความสามารถในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาตินั้นและความสามารถในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้ดำรงอยู่ไม่ให้เสื่อมเสียไปจนหมดสิ้น หรือไม่ให้เสียคุณธรรมชาตินัก ตัวอย่างทรัพยากรธรรมชาติคือ ดิน น้ำ ป่า สัตว์บกและน้ำ รวมทั้งแร่ธาตุต่างๆ ที่มีค่าและความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ การที่ชุมชนจะพึ่งตนเองได้ จะต้องสามารถพึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ ก็เพราะหากชุมชนปราศจากการช่วยเหลือจากธรรมชาติ ขาดน้ำ ขาดดินที่ดี หรือขาดพืชพันธุ์ไม้ แร่ธาตุสำคัญ ปลูกพืชพันธุ์เศรษฐกิจไม่ขึ้น ไม่ออกงาม ซื้อขายของธรรมชาติไม่ได้ตามสมควรแล้ว แม้จะพึ่งตนเองได้ทางอื่นดังกล่าวมาแล้ว บางทีก็ไม่สามารถจะพึ่งตนเองได้ ในทำนองเดียวกันการมีธรรมชาติบางอย่าง เช่น ดิน น้ำ สมบูรณ์เพียงด้านเดียวก็อาจไม่ช่วยให้ชุมชนชนบทพึ่งตนเองได้เหมือนกัน

การพึ่งตนเองได้ทางจิตใจ (psychological self-reliance) ในทฤษฎีนี้หมายถึง สภาพจิตใจที่กล้าแข็งในการที่จะต่อสู้กับปัญหาอุปสรรคในการหาเลี้ยงชีพ การพัฒนาชีวิตให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น ในการปกครองตนเอง ในการป้องกันกิเลสตัณหา ไม่ให้โลภ โกรธ หลง หรือ อายากได้ อายากดี จนเกินความสามารถของตน การที่ชุมชนชนบทจะพึ่งตนเองได้จะต้องสามารถพึ่งตนเองได้ทางสังคมด้วย ทั้งนี้เนื่องจากคนที่พึ่งตนเองได้ทางจิตใจเป็นคนที่เข้มแข็ง ปลงใจและปักใจมั่นใจว่าจะช่วยตนเองได้ พึ่งตนเอง และยังเป็นคนที่รู้จักพอ ไม่โลภมากเกินไป ไม่มีความอยากจน จนเกินไป หากมีบุคคลประเภทนี้มากขึ้นเพียงใด ย่อมจะยิ่งช่วยทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้มากขึ้นเพียงนั้น ทั้งนี้นอกจากชุมชนแต่ละชุมชนจะประกอบด้วยบุคคลเหล่านี้แล้ว การที่บุคคลพึ่งตนเองได้ทางจิตใจยังจะเป็นรากฐานของการพึ่งตนเองด้านอื่น เช่น ทางสังคม ทางเศรษฐกิจ และ เทคโนโลยี เป็นต้น ด้วย

การพึ่งตนเองได้ทางสังคม (socio - cultural self - reliance) ในทฤษฎีนี้หมายถึง ภาวะการณ์ที่กลุ่มคนกลุ่มหนึ่งๆ มีความเป็นปึกแผ่นเหนียวแน่น มีผู้นำที่มีประสิทธิภาพ สามารถนำกลุ่มคนเหล่านี้ปฏิบัติหน้าที่ต่างๆ ของตนไปสู่เป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยกลุ่มของตนเอง หรืออาจขอความร่วมมือช่วยเหลือจากภายนอกก็ได้ ปกติกลุ่มคนที่หมายถึงนี้ต้องมีขนาดใหญ่พอสมควร เช่น ขนาดหมู่บ้านใหญ่ หรือตำบลในปัจจุบันของไทย เป็นกลุ่มคนที่มีความรู้ความสามารถสูงระดับหนึ่ง ติดต่อสัมพันธ์กันด้วยดีและสม่ำเสมอ ซึ่งเป็นปัจจัยย่อมนำไปสู่ความเป็นปึกแผ่นแน่นหนาและการมีผู้นำที่ดีดังกล่าว การมีผู้นำที่เข้มแข็งย่อมจะทำให้ชุมชนชนบทสามารถพึ่งตนเองได้ เพราะการพึ่งตนเองทางสังคมช่วยให้ชุมชนสามารถดำเนินการใดๆ ให้บรรลุเป้าหมายด้วยตนเองหรือสามารถหาความช่วยเหลือจากภายนอกเข้ามาช่วยทำให้ชุมชนช่วยตนเองได้ การพึ่งตนเองทางสังคมเป็นเสมือนจุดสุดยอดของการพึ่งตนเองด้านต่างๆ ของชุมชน เพราะในแง่หนึ่งของการพึ่งตนเองทางสังคมอาจมองว่าเป็นการรวมการพึ่งตนเองได้ทางต่างๆ ทั้งหมดดังกล่าวข้างต้น

ภาวะการพึ่งตนเองได้มีลักษณะพลวัต (dynamic) เคลื่อนสูงขึ้นหรือต่ำลงได้ในขณะเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา เทียบได้กับ ความสมดุลเคลื่อนที่ (moving equilibrium) นั่นเอง โดยคำว่า พึ่งตนเองได้ หมายถึง การมีความสมดุลทั้งห้าด้านดังกล่าวข้างต้น (สัญญา สัญญา-วิวัฒน์, 2537) นั่นคือ

ความสมดุลทางเทคโนโลยี หมายถึง ชุมชนมีเทคโนโลยีพอแก่ความต้องการ

ความสมดุลทางเศรษฐกิจ หมายถึง ชุมชนพอกินพอใช้ไม่ขาดไม่เกิน หรือเกินเล็กน้อย

ความสมดุลทางธรรมชาติ หมายถึง ชุมชนมีทรัพยากรให้ใช้อยู่เสมอไม่ได้ขาด ใช่ว่าสร้างใหม่ขึ้นมาทดแทนเช่นนี้เรื่อยไป

ความสมดุลทางจิตใจ หมายถึง คนในชุมชนชนบทแต่ละคนมีจิตปกติสุข ไม่กังวลเป็นทุกข์ มีความสุขตามอัตภาพ และ

ความสมดุลทางสังคมวัฒนธรรม หมายถึง ชุมชนชนบทมีความมั่นคงแข็งแรง มีวิถีชีวิตที่เอื้อต่อการรวมกลุ่มช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

จากที่กล่าวรายละเอียดมาข้างต้นนั้น จึงสรุปได้ว่าการที่ชุมชนชนบทใดๆ จะพึ่งตนเองได้อย่างสมบูรณ์ ชุมชนชนบทนั้นจะต้องพึ่งตนเองได้ในห้าด้านคือ ด้านเทคโนโลยี (T) ด้านเศรษฐกิจ (E) ด้านทรัพยากรธรรมชาติ (R) ด้านจิตใจ (M) และด้านสังคม (S) หรือเรียกว่าตัวแบบ TERMS ระดับการพึ่งตนเองจะสูงหรือต่ำขึ้นอยู่กับระดับการพึ่งตนเองได้ด้านต่างๆ ด้วย

การพึ่งตนเองได้ทั้งห้าด้าน ตามตัวแบบ TERMS ดังกล่าวนั้น องค์ประกอบในตัวแบบแต่ละองค์ประกอบต่างก็มีความสำคัญและปฏิบัติหน้าที่ของตน ขณะเดียวกันผลของการปฏิบัติหน้าที่ของตนนั้น บางส่วนมีผลสัมพันธ์ต่อองค์ประกอบอื่นในตัวแบบด้วย ในทำนองเดียวกัน องค์ประกอบอื่นที่ปฏิบัติหน้าที่ ก็จะมีผลสัมพันธ์ต่อองค์ประกอบเริ่มต้นด้วยเช่นกัน ความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันดังกล่าว ซึ่งเรียกว่า ความสัมพันธ์เชิงหน้าที่ (functional matrix) แสดงได้ดังแผนภาพที่ 3 และมีประเด็นสำคัญสรุปได้ดังตารางที่ 2 (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2538)

$$SR = \text{Function (TERMS)}$$

แผนภาพที่ 3 รูปแบบความสัมพันธ์ขององค์ประกอบหลักแห่งการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท
ที่มา: สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2538)

ตารางที่ 2 ความสัมพันธ์เชิงหน้าที่ของ TERMS (Functional Matrix of TERMS)

การพึ่งตนเอง	(1) เทคโนโลยี T	(2) เศรษฐกิจ E	(3) ทรัพยากร R	(4) คน (จิตใจ) M	(5) สังคม S
(1) เทคโนโลยี T	(1.1) -เหมาะสมใน สภาพชนบท -ทันสมัยและ ควบคุมได้ -วิจัยและพัฒนาใน ประเทศ	(1.2) -ฐานการผลิต -ปัจจัยการผลิต -เพิ่มความ สามารถในการ แข่งขัน -ฐานการพัฒนา มั่นคง	(1.3) -เพิ่มมูลค่า ทรัพยากร -อนุรักษ์ สิ่งแวดล้อม -ฟื้นฟูทรัพยากร	(1.4) -สร้างจิตสำนึก ทางวิทยาศาสตร์ -เพิ่มอนุภาพ และผลิตภาพคน โดยวิธีวิทยา ศาสตร์และ เทคโนโลยี	(1.5) -ฐานการพัฒนา สังคม -ปัจจัยเปลี่ยนแปลง สังคม ความมั่นคง ทางสังคม -รักษาเสถียรภาพ และความ มั่นคงทาง สังคม
(2) เศรษฐกิจ E	(2.1) -เลือกใช้ เทคโนโลยี เป้าหมาย -เชื้ออำนาจความ ก้าวหน้าทาง เทคโนโลยี -สนับสนุนการ พึ่งตนเองทาง เทคโนโลยี -กระจายเทคโนโลยี อย่างทั่วถึง	(2.2) -สร้างภาวะ สมดุล -พัฒนาการอย่าง ต่อเนื่อง -มีประสิทธิภาพ แข่งขันกับภาย นอก -สามารถในการ ออมและการลงทุน -รวมกลุ่มการผลิต และการตลาด	(2.3) -ใช้ประโยชน์ ทรัพยากรท้องถิ่น -เพิ่มมูลค่าทาง เศรษฐกิจใน ทรัพยากร -ใช้ทรัพยากรอย่างมี ประสิทธิภาพและ ดุลยภาพ -ฟื้นฟูและนำกลับมา ใช้ใหม่	(2.4) -สร้างจิตสำนึกใน การประกอบทาง เศรษฐกิจ -สร้างจิตสำนึก ในการพัฒนา คุณภาพชีวิต -สร้างจิตสำนึก ในความเป็นธรรม -สร้างจิตสำนึก ในการออมและ การลงทุนที่ เหมาะสม	(2.5) -สร้างงานและรายได้ -ฐานความมั่นคงและ ความสมดุลทาง สังคม -สร้างเสถียรภาพ และความเป็นธรรม ทางเศรษฐกิจ -ผสานประโยชน์ ทางเศรษฐกิจ
(3) ทรัพยากร R	(3.1) -ฐานการพัฒนา เทคโนโลยี -สร้างความหลากหลาย ในการใช้ เทคโนโลยี -ก่อให้เกิดการคิดค้น เทคโนโลยี	(3.2) -ฐานการผลิตและ การประกอบที่ เหมาะสม -ปัจจัยการผลิต -ฐานการพัฒนาที่ สืบเนื่อง	(3.3) -อุดมสมบูรณ์ หรือ สามารถใช้ประโยชน์ -มีคุณภาพของระบบ นิเวศน์ -อยู่ในสภาพฟื้นฟูได้	(3.4) -สร้างจิตสำนึกใน ภาวะสมดุลทาง ธรรมชาติ -สร้างจิตสำนึกใน การพัฒนาทาง เศรษฐกิจ -เชื้ออำนาจการ คุณภาพชีวิต	(3.5) -สร้างการรวมกลุ่ม ทางสังคม -ฐานการรักษาและ สืบทอดประเพณีและ วัฒนธรรม -สร้างระเบียบวินัยใน การจัดสรรทรัพยากร -ฐานความมั่นคงทาง สังคม
(4) คน (จิตใจ) M	(4.1) -สร้างขีดความ สามารถในการใช้ เทคโนโลยี -สร้างนวัตกรรมทาง เทคโนโลยี -ควบคุมและกำกับ การมีการใช้ เทคโนโลยี	(4.2) -ปัจจัยการผลิต ด้านแรงงาน -ผู้ประกอบการ ผลิต -ผู้บริโภคและผู้รัก ประโยชน์ผลผลิต -ใช้โอกาสทาง เศรษฐกิจ -ผู้สร้างองค์กรทาง เศรษฐกิจ	(4.3) -เข้าใจและสามารถ ใช้ประโยชน์ -รู้จักรักษา อนุรักษ์ ทรัพยากรให้อยู่ใน สภาพดี -สามารถฟื้นฟู ทรัพยากร -จิตสำนึกธรรมชาติ	(4.4) -มีจิตสำนึกในการ พึ่งตนเอง -มีจิตใจไม่พัฒนา -มีความรู้และ ความสามารถ ประยุกต์ -มีคุณภาพ -ละอบายมุข -ขยันหมั่นเพียร	(4.5) -มีจิตสำนึกการเป็น สมาชิก -มีส่วนร่วมในกิจกรรม ทางสังคม -แรงกระตุ้นและผลักดัน ทางให้ก้าวหน้า -เป็นผู้สร้างองค์กร ทางสังคม -มีความสามัคคี

ตารางที่ 2 (ต่อ)

การพึ่งตนเอง	(4) เทคโนโลยี T	(5) เศรษฐกิจ E	(6) ทรัพยากร R	(4) คน (จิตใจ) M	(5) สังคม S
(5) สังคม S	(5.1) -สร้างความ ต้องการทาง เทคโนโลยี -สนับสนุนการ พัฒนาเทคโนโลยี -กำหนดประเภท และรูปแบบ	(5.2) -สร้างอุปสงค์ สินค้าและบริการ -สร้างองค์การทาง สังคม -สร้างค่านิยมและ บรรทัดฐานทาง เศรษฐกิจเพื่อพึ่ง ตนเองทาง เศรษฐกิจ -อำนวยความสะดวก และการตลาด	(5.3) -ร่วมใช้และรักษา ทรัพยากร -ร่วมฟื้นฟูทรัพยากร -ร่วมรักษาสังแวดล้อม ชุมชนและพื้นที่ โดยรอบ	(5.4) -สร้างระเบียบวินัย ให้แก่คน -รักษาระเบียบวินัย และกติกาสังคม -สร้างจิตสำนึก และความเป็นอัน หนึ่งอันเดียวกัน -สร้างคนให้มุ่งใน ประโยชน์ส่วนรวม	(5.5) -มีภาวะผู้นำ มีส่วน ร่วมสูง -มีความเป็นปึกแผ่น ทางสังคม -องค์การสังคม -ความรู้และข่าวสารที่ เท่าทันโลก

2.4 ปัจจัยเงื่อนไขที่นำไปสู่ความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชน

หลักการพัฒนาเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ ได้รับการบรรจุเป็นยุทธศาสตร์หนึ่งของแผนพัฒนาชนบทมาตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 โดยการดำเนินงานยุทธศาสตร์เชิงรุกในการพึ่งตนเองของชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้นั้น ต้องดำเนินการใน 2 ปัจจัย (สุภัทร ขจรมาศบุษย์, 2540) กล่าวคือ

1. การสร้างขีดความสามารถของชุมชน (ปัจจัยภายใน) โดยดำเนินการ 3 ประการ คือ ประการแรก การส่งเสริมให้ชาวบ้านรวมตัวกันเป็นองค์กรที่เข้มแข็งทั้งองค์การบริหารและการผลิตสำหรับเป็นแกนกลางของชุมชน ศูนย์กลางในการติดต่อสัมพันธ์กับภายนอกทั้งภาคราชการและเอกชนอย่างมีศักดิ์ศรีบนพื้นฐานของความสัมพันธ์เท่าเทียมกัน ศูนย์กลางในการปลูกฝังจิตสำนึกในการพึ่งตนเองของชุมชน ประการที่สอง สร้างเสริมปัจจัยพื้นฐานให้มีขึ้นอย่างเพียงพอ สมาชิกทุกคนในชุมชนสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้ และควรเพิ่มศูนย์ความรู้/ข้อมูลข่าวสาร ศูนย์เทคโนโลยีชาวบ้านและกองทุนหมู่บ้าน และประการสุดท้าย การรณรงค์ปลูกฝังจิตสำนึกให้ประชาชนเชื่อมั่นในตนเอง ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไม่หมกมุ่นอบายมุข มีจิตสำนึกในการพึ่งตนเองไม่ต้องรอคอยความช่วยเหลือจากภายนอกหรือรอคอยโชคชะตา

2. การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกทั้งภาครัฐบาลและเอกชน ซึ่งจะต้องกระทำอย่างต่อเนื่อง ด้วยการยึดหลัก เข้าไปเกื้อหนุน ไม่หยิบบั่นให้ และให้อิสระในการดำเนินงานของชาวบ้าน โดยมีกิจกรรมและขั้นตอนการปฏิบัติ ประกอบด้วย

ขั้นที่ 1 การสร้างแนวคิดการพึ่งตนเอง คือการเริ่มทำความเข้าใจความหมาย และสาระสำคัญของการพึ่งตนเองให้ตรงกันว่า การพึ่งตนเอง เป็นสภาวะที่สมาชิกของชุมชนหรือชาวบ้านสามารถช่วยเหลือตนเองได้และมีขีดความสามารถที่จะแก้ปัญหาหรือสนองความต้องการของชุมชนได้มากขึ้น ไม่ใช่เป็นการตัดขาดจากการพึ่งพาหรือยุ่งเกี่ยวกับผู้อื่น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การพึ่งตนเองของชุมชน เป็นสภาวะที่เกิดความสมดุลระหว่างความต้องการของชุมชนทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง กับขีดความสามารถของชุมชนในการสนองความต้องการนั้น

ขั้นที่ 2 การกำหนดพื้นที่เป้าหมายและระดับการพึ่งตนเอง ซึ่งอาจแบ่งเป็น 3 ระดับเป้าหมาย คือ ระดับที่ 1 การพึ่งตนเองได้พอดี (พออยู่พอกิน) ระดับที่ 2 การพึ่งตนเองได้ดี (อยู่ดีกินดี) และระดับที่ 3 การพึ่งตนเองได้ดีมาก (มั่งมีศรีสุข) (สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2530)

ขั้นที่ 3 การกำหนดเครื่องชี้วัดและวิธีการติดตามประเมินผล จะช่วยให้ทราบว่าการดำเนินงานในพื้นที่ใดได้ผลระดับใด

ขั้นที่ 4 การจัดตั้งองค์กรประชาชน องค์กรประชาชนที่เข้มแข็งจะเป็นกลไกสำคัญที่จะผลักดันให้ชุมชนมีขีดความสามารถในการพึ่งตนเองได้มากขึ้น การจะทำให้องค์กรประชาชนเข้มแข็งมีเงื่อนไขที่เป็นองค์ประกอบสำคัญหลายประการ คือ ต้องสนับสนุนให้องค์กรมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ในการตัดสินใจ มีการสรรหาและสร้างผู้นำที่ดีให้แก่องค์กร มีกิจกรรมต่อเนื่องตลอดเวลา มีเงินทุนสนับสนุน และมีอิสระในการดำเนินงานและการตัดสินใจ

ขั้นที่ 5 การเสริมสร้างปัจจัยพื้นฐานต่างๆ ในชุมชน อันได้แก่ แหล่งน้ำ ถนน ไฟฟ้า การสื่อสาร ทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้ง ศูนย์ข้อมูลชุมชน ศูนย์เทคโนโลยีชาวบ้าน กองทุนหมู่บ้าน ร้านค้าชุมชน ซึ่งจะช่วยให้ชาวบ้านพึ่งตนเองได้อย่างมั่นคง

ขั้นที่ 6 การสร้างจิตสำนึกแก่ประชาชนในทางที่ดี มีจิตตั้งมั่นอยู่บนพื้นฐานของการทำงาน รู้จักอดออมและวางแผนชีวิตที่ดี ไม่ยุ่งเกี้ยวบายมุขและการพนัน เป็นต้น

ขั้นที่ 7 การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชนอย่างสม่ำเสมอ และต่อเนื่อง ย่อมช่วยให้ชุมชนพึ่งตนเองได้เร็วขึ้น แต่ต้องมีลักษณะเข้าไปเกื้อหนุน ไม่หยิбыินให้ชาวบ้านมีส่วนร่วม มีอิสระในการดำเนินงาน ให้ข้อมูลข่าวสารต่างๆ และไม่เอาัดเอาเปรียบ

จากแนวการดำเนินงานยุทธศาสตร์เชิงรุก เพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ ดังกล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่า ปัจจัยที่นำไปสู่ความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชนนั้น ประกอบด้วย 2 ปัจจัยหลัก คือ ปัจจัยภายในชุมชน ซึ่งหมายถึงคุณลักษณะ ทรัพยากร ปัจจัยพื้นฐาน และขีดความสามารถของชุมชนเอง และปัจจัยภายนอก ซึ่งหมายถึง การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชน

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2529) กล่าวว่า เงื่อนไขที่จะทำให้การพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองของชาวบ้านเป็นไปได้มี 6 ประการคือ

1. ต้องเป็นการพัฒนาแบบกลุ่ม (collective) คือจะต้องมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีสมาชิกเข้าร่วมในกิจกรรมที่จะทำมากพอ

2. ต้องมีจิตสำนึกที่จะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน (mutual aid) และต้องทำจิตสำนึกนี้ให้ชัดเจนยิ่งขึ้นโดยการกลับไปรื้อฟื้นความทรงจำร่วมกันเกี่ยวกับความจำเป็นที่จะต้องร่วมกับกลุ่มแบบ collective เป็นการกระตุ้นจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ของชุมชนให้เกิดขึ้น ซึ่งสัมพันธ์กับความเป็นตัวของตัวเอง (autonomy) ของหมู่บ้านด้วย เพราะเท่ากับเป็นการแสดงถึงเอกลักษณ์ของหมู่บ้าน ทำให้สามารถมีจิตสำนึกในการกำหนดชะตากรรมของตัวเองได้

3. ต้องมีการผลิตซ้ำจิตสำนึกนี้ให้เกิดขึ้นมาอีก มีการถ่ายทอดจิตสำนึกนี้ไปสู่คนรุ่นต่อไปในชุมชน

4. ต้องมีการรวมตัวกัน ในรูปแบบสหพันธ์ คือจากการรวมกันในกลุ่มย่อย คือในระดับหมู่บ้าน และหมู่บ้านเหล่านี้สามารถที่จะรวมกันเป็นสหพันธ์ เพื่อสามารถต่อรองกับสถาบันภายนอก เช่น พ่อค้าและรัฐได้อย่างมีพลัง โดยที่แต่ละหน่วยย่อยคือหมู่บ้านก็ต้องมีความเป็นตัวของตัวเอง

5. ต้องมีการประสานทางวัฒนธรรมกับคนกลุ่มอื่นๆ ในสังคมด้วย เช่น ชนชั้นกลางบางส่วน กลุ่มคนที่เสียเปรียบในเมือง อันจะทำให้แนวคิดในการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองของชาวบ้านมีพลังมากยิ่งขึ้น

6. ชุมชนควรมีความสัมพันธ์ที่เหมาะสมกับสภาวะแวดล้อมธรรมชาติ เพราะสภาพแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์เป็นปัจจัยสำคัญในการพึ่งตนเองของชาวบ้าน

วิเชียร แสงโชติ (2539 อ้างถึงใน สมพันธ์ เตชะอธิก, 2540) ได้อธิบายบทสรุปขององค์กรชาวบ้านในการพัฒนาความเข้มแข็ง คือ ต้องทำงานแนวคิดและกิจกรรมทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการบริหารจัดการให้ควบคู่กันไปทั้ง 4 ด้านกล่าวคือ

ด้านการเมือง องค์กรชุมชนต้องสามารถสร้างอำนาจต่อรองในการใช้ทรัพยากรจากภาครัฐและภายนอกได้ ต้องศึกษาเรียนรู้กลไกตลาดและต่อรองกับภาคธุรกิจได้ รวมทั้งต้องผลักดันให้มีกฎหมายคุ้มครองการรวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชนแบบไม่ต้องอยู่ภายใต้กฎระเบียบของรัฐ แต่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณ ทรัพยากรบุคคล วิชาการ ข้อมูลและเทคโนโลยี

ด้านเศรษฐกิจ ต้องเสริมสร้างกิจกรรมที่ลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ มีการแปรรูปผลผลิตเพื่อเพิ่มมูลค่า และการทำกิจกรรมธุรกิจชุมชนที่ชุมชนมีอำนาจ เช่น ปั่นน้ำมัน ร้านค้า การค้าขายผ้าพื้นเมือง เป็นต้น

ด้านสังคมวัฒนธรรม ต้องสร้างการรวมกลุ่มที่นำเอาวัฒนธรรมประเพณี การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มาเกาะเกี่ยวการรวมตัวให้เหนียวแน่นขึ้น

ด้านการบริหารจัดการ ต้องมีการเรียนรู้และกำหนดเป้าหมาย วัตถุประสงค์ การจัดการองค์กร การแบ่งบทบาทหน้าที่ และการจัดทำแผนปฏิบัติงานร่วมกัน

นอกจากนี้ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (2541) โดยฝ่ายสนับสนุนการวิจัย เกี่ยวกับชุมชน (ฝ่าย 4) ร่วมกับทีมประสานงานชุดเศรษฐกิจชุมชน ได้ร่วมกันวิเคราะห์ความเชื่อมโยงของการพัฒนาในด้านต่างๆ และกำหนดกรอบวิเคราะห์เศรษฐกิจชุมชนที่นำไปสู่การพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนไว้ดังนี้

ตารางที่ 3 กรอบวิเคราะห์เศรษฐกิจชุมชนที่นำไปสู่การพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชน

Endowment	เงื่อนไข-ปัจจัย	เป้าหมาย
1. ทรัพยากร - ดิน น้ำ ป่า - ทุน (ภายใน/ภายนอก) - คน 2. ภูมิปัญญา 3. วัฒนธรรม/ประเพณี/ความเชื่อ	1. มีการรวมกลุ่ม 2. มีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน 3. มีการจัดกลุ่ม/องค์กรที่เป็นระบบ มีประสิทธิภาพ 4. ผู้นำ - หลากหลาย(ทักษะ/ความสามารถในการจัดการ - จำนวนมาก - ศีลธรรม/จริยธรรม - มีวิสัยทัศน์ (vision) 5. สมาชิก - สำนึกร่วมในความเป็นเจ้าของชุมชน - มีวิสัยทัศน์ร่วม - มีความรับผิดชอบ - มีศีลธรรม 6. ความต่อเนื่องของกิจกรรม 7. การสนับสนุนจากภายนอก - นโยบาย (กฎหมาย ระเบียบ โครงการ ฯลฯ) - ทุน - ตลาด 8. ความสามารถในการเข้าถึงและใช้ทรัพยากร	ให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนซึ่งหมายถึง 1. การพึ่งตนเอง - การได้มาซึ่งปัจจัยที่จำเป็นในการดำรงชีวิต - ความสามารถในการหาทางเลือกที่เหมาะสมต่อการปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง 2. มีพัฒนาการที่ดีขึ้น - คุณภาพชีวิตของบุคคล ครอบครัว - เศรษฐกิจ - ศีลธรรม จริยธรรม - การปกครองตนเอง - สิ่งแวดล้อม 3. ความยั่งยืน - มีการสืบทอดในแง่ตัวภูมิปัญญา

สำหรับการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับเงื่อนไข หรือปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อการเสริมสร้างและพัฒนาความเข้มแข็งของกลุ่ม/องค์กรชุมชน ได้แก่ การศึกษาเรื่องปัจจัยที่ส่งเสริมให้องค์กรประชาชนสามารถพึ่งตนเอง : ศึกษากรณีศูนย์บริการสมาชิกนิคมสร้างตนเองโนนสัง อำเภอโนนสัง จังหวัดอุดรธานี ของพิมาน วงศ์ภัย (2533 อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543) พบว่า ปัจจัยที่ส่งเสริมให้องค์กรประชาชนพึ่งตนเองได้มีดังต่อไปนี้

1) ผู้นำหรือกรรมการ มีคุณลักษณะคือ มีความตั้งใจจริง ความซื่อสัตย์ และการยอมรับความคิดเห็นของสมาชิก บทบาทการทำงาน เช่น การให้ข้อมูลข่าวสาร เป็นที่ปรึกษาแก่สมาชิก ตลอดจนความสามารถในการชักนำผู้อื่น และในการทำงานของทีม ทั้งฝ่ายบริหารและสภาควบคุมต้องเข้มแข็งและมีประสิทธิภาพ

2) การบริหารศูนย์บริการนิคมฯ ในการจัดโครงสร้างการทำงาน การสร้างเครือข่ายสาขาระหว่างศูนย์บริการนิคมฯ และหมู่บ้าน ระบบการสรรหากรรมการ การวางข้อกำหนดระเบียบต่างๆ เกิดจากการเรียนรู้การปฏิบัติจริง หาทางแก้ไขปัญหาร่วมกันอย่างซ้ำๆ และต่อเนื่อง องค์กรแต่ละส่วนช่วยส่งเสริมระบบการบริหาร จึงทำให้แบบแผนต่าง ๆ ค่อนข้างรัดกุมและมีประสิทธิภาพ

3) สมาชิกศูนย์บริการนิคมฯ ส่วนใหญ่มีทัศนคติและเข้าใจวัตถุประสงค์ของศูนย์บริการนิคมฯ ดี

4) กระบวนการกลุ่ม สมาชิกส่วนใหญ่เข้าร่วมกลุ่มเพราะต้องการทำงานกลุ่มมากกว่าจะหวังผลประโยชน์

5) สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ในชุมชน พื้นที่ซึ่งอยู่ระหว่างภูเขา การกระจายของฝนไม่ดี ผลผลิตทางการเกษตรบางปีตกต่ำ ทำให้สมาชิกส่วนใหญ่มีฐานะยากจน สภาพดังกล่าวเป็นแรงผลักดันให้สมาชิกต้องรวมตัวเพื่อช่วยเหลือกัน ซึ่งเป็นปัจจัยส่งเสริมที่คงที่โดยตลอด ส่วนสภาพการเมืองในชุมชน ผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ในหมู่บ้านส่วนมากมีจิตสำนึกที่ดีในงานพัฒนา ประกอบกับความสัมพันธ์ทางสังคมมีลักษณะเป็นเครือญาติ มีส่วนทำให้งานกลุ่มมีความเป็นไปได้สูง

6) นักพัฒนา แนวคิดและความจริงใจในการทำงานพัฒนาของเจ้าหน้าที่ ประกอบกับวิธีทำงานที่เหมาะสม ซึ่งเกิดจากประสบการณ์การใช้ชีวิตร่วมกับชาวบ้าน และการถ่ายทอดจากหน่วยงานที่สังกัด

7) องค์กรที่สนับสนุน มีความยืดหยุ่นในด้านเวลา งบประมาณสูง และให้อิสระแก่ผู้ปฏิบัติงานภาคสนามอย่างเต็มที่ ในการดูความพร้อมของกลุ่มเป้าหมาย

8) พนักงานศูนย์บริการนิคมฯ ทำงานด้วยความซื่อสัตย์ สุจริต มีจิตใ้รักงานพัฒนามากกว่าการทำงานเพื่อหวังเพียงค่าตอบแทน

จากการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพึ่งตนเอง ดังกล่าวรายละเอียดมาแล้วข้างต้น นับได้ว่า แนวคิดเรื่อง การพึ่งตนเอง เป็นได้ทั้งยุทธศาสตร์และเป้าหมายที่สำคัญของการพัฒนาประเทศในภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจดังเช่นปัจจุบัน หรืออาจกล่าวได้ว่า การพึ่งตนเอง เป็นยุทธศาสตร์หนึ่งในยุทธศาสตร์ประเทศไทย ซึ่งประเทศไทยต้องผลักดันทั้งการเป็นทางหลวงปัญญาและวัฒนธรรมตะวันตก วางพื้นฐานยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศใหม่บนหลักของความเป็นไทเป็นประชาธิปไตย และการพึ่งตนเอง (พิทยา ว่องกุล, 2541) ดังนั้นการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชนจึงเป็นเรื่องที่มีความสำคัญยิ่ง แต่ปัญหาประการหนึ่งจึงอยู่ที่ว่า เราจะวัดการพึ่งตนเองในเชิงรูปธรรมและมีความเป็นปรนัยได้อย่างไร เกี่ยวกับเรื่องนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงรายละเอียดในตอนต่อไป

ตอนที่ 3 ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาตัวบ่งชี้วัดระดับความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชนโดยตรงนั้น ผู้วิจัยยังสำรวจไม่พบ ที่มีการศึกษาบางส่วนใหญ่จะเป็นงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพึ่งตนเอง แต่ก็มีจำนวนไม่มากนัก โดยมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

สุพรรณิ ไชยอำพร (Chaiumporn, 1987) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การพัฒนาเครื่องมือวัดความพยายามในการพึ่งตนเองของชาวนาในภาคเหนือของประเทศไทย (Development of a self-reliance measuring instrument for farmers of Northern Thailand) โดยผู้วิจัยได้วิเคราะห์เนื้อหาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการพึ่งตนเอง แล้วกำหนดมิติของการพึ่งตนเองออกเป็น 3 ด้านคือ ด้านเศรษฐกิจ การเมือง และจิตใจ ซึ่งประกอบด้วยเกณฑ์การพึ่งตนเองระดับบุคคล 14 ข้อ นำเกณฑ์ที่ได้ไปให้ผู้เชี่ยวชาญพิจารณาปรับปรุง หลังจากนั้นจึงนำเกณฑ์หรือเครื่องมือดังกล่าวไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามจากหัวหน้าครัวเรือนซึ่งเป็นชาวนาในภาคเหนือจำนวน 353 คน ใน 8 หมู่บ้าน วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้การวิเคราะห์องค์ประกอบ การวิเคราะห์ค่าสัมประสิทธิ์แอลฟาของครอนบาค และการทดสอบที (t-test) เพื่อตรวจสอบมิติ/องค์ประกอบของการพึ่งตนเอง ความเที่ยง ความตรง และความสัมพันธ์ ผลการวิจัย พบว่า การพึ่งตนเองระดับบุคคลประกอบด้วยองค์ประกอบ 4 ด้าน คือ

1) ความสามารถทางการเมือง (political capacity) ประกอบด้วย การรับรู้ข่าวสาร (information awareness) การมีส่วนร่วม (participation) และความสามารถในการแก้ปัญหา (problem-solving ability)

2) ความสามารถทางเศรษฐกิจ (economic capacity) ประกอบด้วย การบรรลุถึงระดับประทังชีพด้านอาหาร เสื้อผ้า และที่อยู่อาศัย (attainment of subsistence level of food,

clothing and shelter) ภาวะดุลยภาพระหว่างรายได้กับรายจ่าย (balance of income and expenditure) และรูปแบบการใช้ทรัพยากร (pattern of resource consumption)

3) จิตสำนึกในการพึ่งตนเอง (psychologically self-reliance spirit) ประกอบด้วย ความเชื่อมั่นในตนเอง (self-confidence) ความรับผิดชอบ (responsibility) และความคิดริเริ่มที่จะรวมกลุ่มเพื่อความสำเร็จของงานภายใต้การทำงานร่วมกัน (initiative in establishing mutual co-operation)

4) ปัจจัยทางสังคม (social dimension) ซึ่งได้แก่ การสร้างความสัมพันธ์ในการทำมาหากิน (linkage)

นอกจากนี้ยังพบว่าความพยายามพึ่งตนเองมีความสัมพันธ์ทางบวกกับระดับการศึกษา และประสบการณ์การฝึกอบรม และพบว่า ไม่มีความแตกต่างของความพยายามพึ่งตนเองระหว่างชาวนาที่มีภาวะผู้นำแบบเน้นงาน (task-oriented leadership) และแบบเน้นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล (people-oriented leadership) แต่ถึงอย่างไรก็ตามพบว่า ชาวนาที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลมีความพยายามพึ่งตนเองสูงกว่าชาวนาที่เน้นงานเล็กน้อย นอกจากนี้ชาวนายังให้ความสำคัญแก่องค์ประกอบทางเศรษฐกิจเป็นอันดับหนึ่ง ในขณะที่ผู้เชี่ยวชาญให้ความสำคัญกับองค์ประกอบทางจิตวิทยาเป็นอันดับหนึ่ง และผู้วิจัยเสนอแนะว่าควรมีการส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการวิจัยทางด้านความพยายามพึ่งตนเองให้มากขึ้น โดยการวิจัยในครั้งต่อไปควรศึกษาความพยายามพึ่งตนเองในระดับ มิติ และกลุ่มอื่นๆ นอกเหนือจากการวิจัยครั้งนี้ โดยเน้นที่ปัจจัยที่มีผลต่อการพึ่งตนเอง หรือความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยต่างๆ กับการพึ่งตนเอง

อรรถัย อาจอำ (2531) ได้ศึกษาถึงแนวทางในการพึ่งตนเองโดยทำการศึกษาวิถีชีวิตและกระบวนการพัฒนาสู่การพึ่งตนเองของชุมชนเชิงกี เมื่อปี พ.ศ.2529-2530 รวบรวมข้อมูลโดยใช้วิธีการเชิงคุณภาพ โดยเฉพาะวิธีการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (participation observation) และการบันทึกประจำวัน ผลการศึกษา พบว่า ชาวชุมชนเชิงกีมีศักยภาพและความสามารถในการพัฒนาหรือแก้ไขปัญหของตนเองโดยได้รับความสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ การจัดรูปแบบความสัมพันธ์แบบการมีส่วนร่วมระหว่างหน่วยงานของรัฐเป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาเพื่อไปสู่การพึ่งตนเองของชุมชน ทั้งนี้เจ้าหน้าที่รัฐจะต้องเคารพ เชื่อมั่นในศักยภาพและภูมิปัญญาของประชาชน อันจะก่อให้เกิดการมีส่วนร่วม ซึ่งจะทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างเคลื่อนไปข้างหน้าอย่างรวดเร็วกว่าที่คาดไว้

พิเชียน ลิ้มปิ่นหวังอยู่ (2531) ได้วิจัยเรื่อง การพึ่งตนเองของประชาชนในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ : ศึกษาเฉพาะกรณีโรงงานหลวงอาหารสำเร็จรูป อำเภอละหานทราย

จังหวัดบุรีรัมย์ การศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งตนเองในครั้งนี้ได้มีการจำแนกปัจจัยที่มีผลต่อการพึ่งตนเองเป็น 4 ปัจจัย คือ ปัจจัยทางการเมือง ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ปัจจัยทางจิตวิทยา และปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรม ในแต่ละปัจจัยมีการจำแนกเป็นองค์ประกอบย่อย ๆ กล่าวคือ ในปัจจัยทางการเมืองมี 3 องค์ประกอบได้แก่ ความสามารถในการรับข่าวสาร การมีส่วนร่วม และการรู้จักแก้ปัญหา ปัจจัยทางเศรษฐกิจมี 3 องค์ประกอบได้แก่ การมีปัจจัยพื้นฐานเพียงพอแก่การดำรงชีพ ความสมดุลระหว่างรายได้และรายจ่าย และการใช้ทรัพยากร ปัจจัยทางจิตวิทยามี 4 องค์ประกอบได้แก่ ความมั่นใจในตนเอง ความรับผิดชอบ ความคิดริเริ่มในการสร้างความร่วมมือ และความพอใจและภูมิใจในตนเอง ปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมมี 3 องค์ประกอบได้แก่ ประชากรเหมาะสมกับการผลิต มีสถาบันในการแก้ปัญหาร่วมกัน และความสามารถในการปรับประสานกับภายนอก

ผลการศึกษาการดำเนินงานของโครงการฯ โดยเก็บข้อมูลจากเอกสารและข้อมูลภาคสนามด้วยวิธีการสัมภาษณ์ และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม จากผู้ดำเนินโครงการ และชาวบ้านผู้เข้าร่วมโครงการ พบว่าโครงการสามารถทำให้ชาวบ้านสามารถมีรายได้เพิ่มมากขึ้น มีฐานะความเป็นอยู่ดีขึ้น มีปัจจัยพื้นฐานเพียงพอกับความต้องการมากขึ้น มีความสมดุลระหว่างรายได้กับรายจ่ายในครอบครัวมากขึ้น และสามารถใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์มากขึ้น นอกจากนี้ชาวบ้านก็เห็นความสำคัญของข่าวสารมากขึ้น ชาวบ้านมีคุณสมบัติเหมาะสมกับการผลิตมากขึ้น มีความสามารถในการปรับประสานกับวิทยาการใหม่ ๆ ได้ดี และมีความมั่นใจในตนเองมากขึ้น อย่างไรก็ตาม โครงการฯ ยังไม่ได้ทำให้ชาวบ้านเกิดการมีส่วนร่วม และการรู้จักแก้ปัญหาร่วมกันอย่างจริงจัง ไม่ได้ทำให้ชาวบ้านมีความรับผิดชอบมากขึ้น เกิดความคิดริเริ่มในการสร้างความร่วมมือและเกิดความพอใจและภูมิใจในตนเอง และไม่ได้ทำให้เกิดสถาบันในการแก้ปัญหาร่วมกัน จึงอาจกล่าวได้ว่า โครงการฯ มีส่วนทำให้เกิดปัจจัยที่มีผลต่อการพึ่งตนเองของชาวบ้านมากขึ้นระดับหนึ่ง แต่ยังไม่เพียงพอต่อการทำให้ชาวบ้านสามารถพึ่งตนเองได้

โอวาท สุทธานรักษ์ (2531) ได้ทำการวิจัยเพื่อศึกษาบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนโดยวิธีการมีส่วนร่วมของประชาชนใน 2 ด้าน คือ บทบาทในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน และบทบาทในการจัดองค์กรประชาชนเพื่อหนุนช่วยการพึ่งตนเองของชุมชนโดยวิธีการมีส่วนร่วมของประชาชนและศึกษาผลกระทบของบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีต่อความเปลี่ยนแปลงของชุมชนในการทำไร่สวนผสม โรงเรียนสาธิตวิทยา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยใช้การสัมภาษณ์แบบลึกและการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ผลการวิจัยพบว่า

1) ผู้นำการเปลี่ยนแปลงมิได้จัดสรรบทบาทในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนขึ้นภายในกลุ่มของตนอย่างเป็นทางการ หากแสดงบทบาทอย่างไม่เป็นทางการตามลักษณะเด่นของแต่ละคน ประกอบด้วยบทบาท 5 ด้าน คือ ด้านผู้นำกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง ด้านผู้นำทางเทคนิคการเกษตร ด้านผู้นำทางความคิด ด้านผู้นำทางการปฏิบัติ และด้านผู้นำทางการประชาสัมพันธ์ ผู้นำการเปลี่ยนแปลงใช้ 3 กลวิธีที่สัมพันธ์กันในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน คือ การสาธิต การกระตุ้นให้คิด และการให้ความรู้ และใช้โอกาสหรือวาระอย่างไม่เป็นทางการในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนเป็นส่วนใหญ่

2) ผู้นำการเปลี่ยนแปลงมีบทบาทในการจัดองค์กรประชาชน 2 องค์กรเพื่อหนุนช่วยการพึ่งตนเองของชุมชน คือ กลุ่มเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำและกลุ่มปุย ในกลุ่มเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำนั้น ผู้นำการเปลี่ยนแปลงมีฐานะเป็นส่วนหนึ่งของแกนนำในการจัดองค์กรร่วมกับหน่วยงานราชการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องและไม่สามารถช่วงชิงการนำภายในองค์กรมาเป็นของตนได้ ประชาชนมีส่วนร่วมน้อยมากในการดำเนินงาน ส่วนในกลุ่มปุยนั้น ผู้นำการเปลี่ยนแปลงมีบทบาทเป็นกลุ่มแกนในการจัดองค์กร ประชาชนมีส่วนร่วมในระดับสูงทุกขั้นตอนของการดำเนินงาน

3) ผลกระทบของบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีต่อความเปลี่ยนแปลงของชุมชนในการทำไร่นาสวนผสมอยู่ในระดับน้อย โดยมีสาเหตุมาจากปัจจัยสำคัญประการหนึ่งคือการขาดการจัดองค์กรภายในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงเอง ทำให้ผู้นำการเปลี่ยนแปลงไม่สามารถยกระดับบทบาทของตนให้เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลเพียงพอต่อการสร้างผลกระทบดังกล่าวได้

คัมภีร์ สายะสนธิ (2532) ได้ศึกษาความคิดเห็นของเกษตรกรที่มีต่อการผลิตทางการเกษตรแบบพึ่งตนเอง ศึกษาเฉพาะกรณีตำบลแจ้เงอ จังหวัดสุพรรณบุรี โดยเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์จากหัวหน้าครอบครัวเกษตรกรจำนวน 134 คน ผลการวิจัยที่สำคัญ พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ (ร้อยละ 79.10 – 97.76) เห็นด้วยกับการผลิตแบบผสมผสาน การผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลักและถ้ามีผลผลิตเหลือจึงจะขาย การพึ่งพาซึ่งกันและกันในด้านการผลิต การมีองค์กรชาวบ้านเพื่อการพึ่งตนเอง และการแสวงหาทรัพยากรในท้องถิ่นมาดัดแปลงใช้เป็นปัจจัยทางการผลิตอย่างมีประสิทธิภาพ และยังพบว่า ขนาดพื้นที่ทำการเกษตรการชลประทาน รายได้ และปริมาณหนี้สินของเกษตรกร ไม่มีความสัมพันธ์กับความคิดเห็นของเกษตรกรเกี่ยวกับการผลิตทางการเกษตรแบบพึ่งตนเอง เกษตรกรส่วนมากไม่มีปัญหาในการผลิตแบบพึ่งตนเอง แต่มีอุปสรรคเพียงจำนวนน้อยเกี่ยวกับการขาดแคลนปัจจัยการผลิต เช่น ที่ดิน เงินทุน และเวลา

ปราณี หมอนทองแดง (2534 อ้างถึงใน ปาน กิมปี, 2540) ทำการวิจัยเรื่อง ทิศทางการพึ่งตนเองในสังคมที่กำลังเปลี่ยนไป : ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านสองแห่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นการศึกษาเปรียบเทียบลักษณะปัจจัยเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้และไม่ได้ ในการศึกษาครั้งนี้ใช้แนวคิดการพึ่งตนเองในระดับกลุ่ม (collective) เป็นแนวคิดหลักในการกำหนดหมู่บ้านที่พึ่งตนเองได้ว่าเป็นสังคมหรือชุมชนที่มีการจัดระบบเพื่อให้ประชาชนสามารถตอบสนองความต้องการของตนเอง ด้วยวิธีการช่วยเหลือตนเอง ด้วยการร่วมมือกับคนอื่น ๆ ที่อยู่ในสถานการณ์เดียวกัน รวบรวมข้อมูลจากการศึกษาภาคสนามในหมู่บ้านหนองน้ำใส และบ้านนาสะแก จังหวัดมหาสารคาม โดยใช้วิธีการเชิงคุณภาพด้วยการพิจารณาปรากฏการณ์ภายในบริบททางสังคม วัฒนธรรมของชุมชน การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง

ผลการวิจัยพบว่า บ้านหนองน้ำใสมีการจัดตั้งองค์กรประชาชนในรูปกลุ่มหรือโครงการ เพื่อแก้ปัญหาเรื่องการขาดแคลนน้ำ ความยากจนในหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านมีคุณภาพชีวิตที่ดี แต่ในบ้านนาสะแกกลับไม่พบการจัดตั้งองค์กรเพื่อการช่วยเหลือตนเองเกิดขึ้นเลย จะเห็นได้ว่าปัจจัยทั้งภายในและภายนอกที่มีอยู่ในหมู่บ้านหนองน้ำใส ทำงานประสาน เกื้อกูลและเชื่อมโยงกันอย่างเข้มแข็ง สนับสนุนให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ ขณะที่ปัจจัยเงื่อนไขเหล่านี้กลับกลายเป็นข้อจำกัดหรืออุปสรรคต่อกระบวนการพัฒนาไปสู่ชุมชนพึ่งตนเองของหมู่บ้านนาสะแก รวมทั้งข้อจำกัดทางด้านบริบททางสังคม และวัฒนธรรมที่ได้ผ่านการหล่อหลอมจากพัฒนาการของหมู่บ้านแตกต่างกันด้วย

ปัจจัยเงื่อนไขที่กล่าวนี้แบ่งออกเป็นปัจจัยภายในชุมชน ได้แก่ 1) ผู้นำชุมชนที่มีความรู้ความสามารถและคุณธรรม 2) แรงจูงใจของชาวบ้านที่ต้องการเข้าร่วมโครงการหรือองค์กรที่เสริมสร้างหลักประกันในชีวิต 3) โครงสร้างทางเศรษฐกิจ ที่มีการประกอบกิจกรรมทางการเกษตรหลายอย่าง โดยเฉพาะระบบการเกษตรแบบไร่นาสวนผสม 4) โครงสร้างทางการเมือง คือสถาบันชุมชน (บ้าน วัด โรงเรียน) มีความสามัคคี เข้มแข็งและมีระบบจัดการกับความขัดแย้งภายในชุมชน 5) โครงสร้างทางสังคม คือการมีส่วนร่วมของประชาชน ความเป็นปึกแผ่น บุรณภาพ และ 6) การมีองค์กรเพื่อการช่วยเหลือตนเองเกิดขึ้นด้วย ส่วนปัจจัยภายนอกได้แก่ ภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน ระบบตลาด (พ่อค้า) และนักการเมือง ซึ่งในชุมชนพึ่งตนเองได้จะต้องรู้เท่าทัน เลือกรับปัจจัยภายนอกที่มากระทบต่อหมู่บ้านในช่วงเวลาต่าง ๆ กัน

งานวิจัยเกี่ยวกับการพึ่งตนเองที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่ง คือ การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท ซึ่งดำเนินการวิจัยโดยสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2538) มีวัตถุประสงค์หลักคือ การแสวงหารูปแบบการพัฒนาชนบทบนฐานความคิดแห่งการพึ่งตนเอง โดยอาศัยหลักการวิจัยที่สำคัญ 3 ประการ คือ 1) การวิจัยเชิงระบบ (system approach)

กล่าวคือ มองชุมชนเป็นระบบ ผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของระบบไม่ว่ารูปแบบใด มีเหตุมาจากปัจจัย 2 ประการ คือ ปัจจัยภายในชุมชน อันได้แก่รูปแบบการจัดการภายในชุมชน และปัจจัยภายนอก อันได้แก่รูปแบบของกระแสการเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนา หรืออิทธิพล ซึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมภายนอกชนบท 2) การวิจัยแบบสหสาขา (interdisciplinary approach) เป็นการนำวิชาการหลายสาขามาใช้ในการวิจัย และ 3) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research) กล่าวคือ ให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมในการวิจัยของบุคคล 3 กลุ่ม คือ กลุ่มนักวิชาการ กลุ่มชาวบ้าน และกลุ่มนักพัฒนา โครงการวิจัยนี้เป็นการศึกษาระยะยาว (longitudinal study) โดยเริ่มต้นมาตั้งแต่ พ.ศ. 2529 และสิ้นสุดเมื่อ พ.ศ. 2536 แบ่งการวิจัยออกเป็น 3 ช่วงคือ ช่วงแรก เป็นการวิจัยเอกสารและสำรวจหมู่บ้านเพื่อหาตัวแบบ (model) ช่วงที่สอง เป็นการนำเอาตัวแบบไปทดลองใช้กับหมู่บ้าน 5 แห่งทั่วประเทศ ซึ่งประกอบด้วยหมู่บ้านศิริวง จังหวัดนครศรีธรรมราช, หมู่บ้านโพธิ์ศรีเจริญ จังหวัดสุพรรณบุรี, หมู่บ้านตะโก จังหวัดนครราชสีมา, หมู่บ้านหนองแสง จังหวัดมหาสารคาม และหมู่บ้านทุ่งยาว จังหวัดลำพูน และช่วงสุดท้าย เป็นการติดตามผล ประมวลผล วิเคราะห์ผลการศึกษา และจัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์

ผลการวิจัยที่สำคัญแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นองค์ความรู้ 5 เรื่อง และส่วนที่สองเป็นกระบวนการทางสังคม 3 กระบวนการ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ส่วนที่เป็นองค์ความรู้

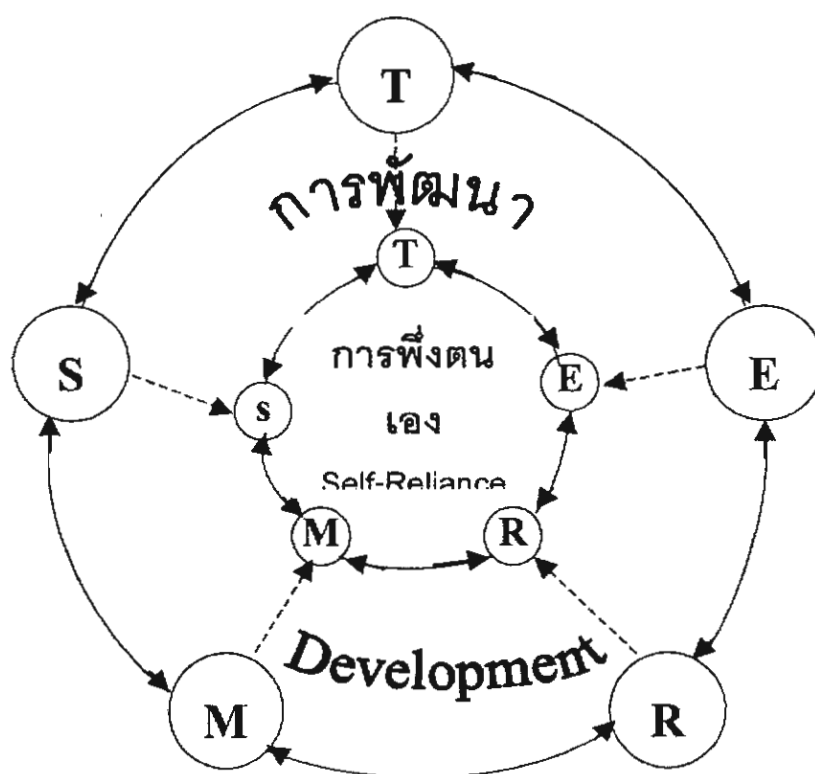
1.1 ตัวแบบ TERMS (TERMS model) หมายถึง รูปแบบที่ชุมชนจะพึ่งตนเองได้นั้นจะต้องพึ่งตนเองได้ทั้งห้าด้านคือ ด้านเทคโนโลยี (T) ด้านเศรษฐกิจ (E) ด้านทรัพยากรธรรมชาติ (R) ด้านจิตใจ (M) และด้านสังคมวัฒนธรรม (S)

1.2 โครงสร้างความสัมพันธ์เชิงหน้าที่ (functional matrix) หมายถึง ตารางโครงสร้างความสัมพันธ์ที่แสดงถึงการปฏิบัติหน้าที่ของแต่ละองค์ประกอบในตัวแบบ TERMS ในขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นด้วยว่าการปฏิบัติหน้าที่ของแต่ละองค์ประกอบนั้น มีผลกระทบสัมพันธ์ต่อองค์ประกอบตัวอื่นอย่างไร

1.3 การสร้างขีดความสามารถในดำรงความสมดุลและเครือข่าย (BAN) หมายถึง กิจกรรม 3 ประการที่ชุมชนจะต้องทำเพื่อให้สามารถพึ่งตนเองได้ โดยการสร้างความสมดุล (balance) ทั้งห้าด้านของ TERMS การสร้างความสามารถในการจัดการชุมชนของตนเอง (ability) และความสามารถในการสร้างเครือข่าย (network) การทำงานระหว่างชุมชนหรือหน่วยอื่นทางสังคม

1.4 องค์ความรู้ PAR (participatory action research) หมายถึง วิธีการดำเนินงานเพื่อให้เกิดการพึ่งตนเอง กล่าวคือ เป็นการวิจัยและพัฒนาชุมชนให้เจริญก้าวหน้า โดยการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย ได้แก่ ประชาชน นักพัฒนา และนักวิจัย

1.5 ตัวแบบการพึ่งตนเองและการพัฒนา (developed self-reliance model) คือ การอยู่ร่วมกันระหว่างการพึ่งตนเองและการพัฒนา นั่นคือ การมีตัวแบบสองรูปแบบซ้อนกัน วงในหมายถึงการพึ่งตนเอง และวงนอกหมายถึงการพัฒนาดังแผนภาพที่ 4 โดยที่แต่ละส่วนขึ้นอยู่กับปรัชญาชีวิตที่แตกต่างกันอย่างเด็ดขาด กล่าวคือ การพึ่งตนเอง (วงใน) จะต้องอาศัยพื้นฐานปรัชญาตะวันตกหรือปรัชญาชีวิตไทย ส่วนการพัฒนา (วงนอก) ต้องอาศัยพื้นฐานปรัชญาตะวันตก

แผนภาพที่ 4 ตัวแบบการพึ่งตนเองและการพัฒนา

ที่มา: สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2538)

ทั้งนี้มีความหมายในทางปฏิบัติแตกต่างกันโดยสังเขป ดังนี้

ปรัชญาไทย	ปัจจัย	ปรัชญาตะวันตก
ความรู้ เครื่องมือพื้นบ้าน	T	เทคโนโลยีที่เหมาะสม
ทำมาหากิน พอกินพอใช้	E	ทำมาค้าขาย ซื้อถูกขายแพง
เป็นส่วนของธรรมชาติอยู่ร่วมกัน	R	ควบคุม เป็นนายธรรมชาติ
สันโดษ เชื่อมันว่าตนพัฒนาได้	M	วัตถุนิยม บริโภคนิยม ปัจเจกชนนิยม
สังคมประเพณี เป็นญาติเอื้อเฟื้อ	S	สังคมสมัยใหม่ จำแนกโครงสร้าง
ถืออาณัติ (อาศัยผู้นำหลัก)		ชำนาญเฉพาะด้าน ประชาธิปไตย แยกประเภทผู้นำ

ที่มา: สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2538)

2. ส่วนที่เป็นกระบวนการ ประกอบด้วย กระบวนการทางสังคมเพื่อการสร้างการพึ่งตนเองและการพัฒนาชุมชน 3 ประการคือ

2.1 กระบวนการ PAR เป็นกิจกรรมการดำเนินงานเพื่อให้เกิดการพึ่งตนเองตามหลักการดังกล่าวแล้วข้างต้น

2.2 กระบวนการ BAN เป็นกิจกรรม 3 ประการที่ชุมชนจะต้องทำเพื่อให้สามารถพึ่งตนเองได้ตามความหมายดังกล่าวข้างต้น ประการแรก คือ การดำรงสภาพความสมดุลในแต่ละองค์ประกอบทั้งห้าและความสมดุลระหว่างองค์ประกอบเหล่านั้น ประการที่สอง คือการเสริมสร้างความสามารถในการจัดการตนเอง ควบคุมตนเอง ชี้นะตนเอง นำทางตนเอง ทั้งชาวบ้านแต่ละคน แต่ละกลุ่มและทั้งชุมชน และประการสุดท้ายคือการสร้างเครือข่าย หมายถึงการที่ชุมชนแต่ละแห่งจะต้องมองหาเพื่อนชุมชนอื่น เพื่อให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในแง่มุมต่างๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะช่วยรักษาสภาพการพึ่งตนเอง และการพัฒนาให้ยั่งยืนถาวร

2.3 กระบวนการขัดเกลาใหม่ (resocialization) เป็นการฟื้นฟูความเป็นไทย ความเป็นอยู่อันเหมาะสมแก่การพึ่งตนเอง และการรู้จักเลือกสรรสิ่งใหม่ในสังคมสมัยใหม่เพื่อให้ชีวิตมีความสมดุล

ปาน กิมปี (2540) ได้ทำวิจัยเรื่อง การพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้การศึกษานอกโรงเรียนเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน เพื่อพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้และศึกษาความเป็นไปได้ รวมทั้งปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ทางการศึกษานอกโรงเรียนเพื่อการพึ่งตนเอง

ของชุมชน โดยศึกษากรณีศึกษาเครือข่ายการเรียนรู้ 3 เครือข่าย คือ กลุ่มออมทรัพย์ตำบลคลองเปี้ยะ กลุ่มปัมชุมชนสหกรณ์การเกษตรศรีประจันต์ และกลุ่มยุวเกษตรกร เกษตรพัฒนา ด้วยวิธีการเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย การศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์เจาะลึก การสัมภาษณ์กลุ่ม และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม รูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้การศึกษานอกโรงเรียนเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนที่ได้สังเคราะห์และได้รับการตรวจสอบความเป็นไปได้และปัจจัยความสำเร็จจากผู้ทรงคุณวุฒิโดยวิธีการสัมภาษณ์กลุ่ม พบว่า

1. เครือข่ายการเรียนรู้มีพัฒนาการมาจากการตระหนักถึงปัญหาและความต้องการด้านเศรษฐกิจของชุมชน โดยมีผู้นำชุมชนที่มีหน้าที่เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง มีการใช้เครือข่ายสังคมเป็นศูนย์กลางการดำเนินงานภายในชุมชน และมีการขยายเชื่อมโยงกับองค์กรเครือข่ายในภาครัฐ เอกชน ชุมชน ธุรกิจ และ/หรือองค์กรวิชาการ เพื่อกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ และการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง โดยมีเป้าหมายการพึ่งตนเองของชุมชนเป็นหลัก

2. กิจกรรมการศึกษานอกโรงเรียนที่พบในเครือข่ายการเรียนรู้ มีทั้งกิจกรรมในด้านการพัฒนาทักษะการเรียนรู้และแก้ปัญหาอันเป็นพื้นฐานการดำรงชีวิต ด้านพัฒนาข่าวสารข้อมูล และด้านพัฒนาทักษะและอาชีพโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน การเรียนรู้ด้วยตนเอง ตลอดจนการจัดกิจกรรมถ่ายทอดความรู้อย่างเป็นทางการ โดยองค์กรเครือข่ายที่เกี่ยวข้อง กระบวนการเรียนรู้ประกอบด้วยการใช้ความรู้จากการศึกษาแบบทางการ เสริมต่อด้วยการศึกษานอกโรงเรียน และการเรียนรู้ตามอัธยาศัย อันเป็นกระบวนการต่อเนื่อง

3. ปัจจัยความสำเร็จของเครือข่ายการเรียนรู้การศึกษานอกโรงเรียนที่สำคัญประกอบด้วย

3.1 ปัจจัยภายนอก ได้แก่ การเผยแพร่แนวคิดใหม่เกี่ยวกับการพัฒนาจากองค์กรภายนอก อีกทั้งองค์กรภาครัฐ องค์กรเอกชน องค์กรชุมชน องค์กรธุรกิจและองค์กรวิชาการ การให้ความสำคัญและความต่อเนื่องของรัฐต่อนโยบายการพัฒนาแบบพึ่งตนเองของชุมชน ความร่วมมือและการสนับสนุนจากองค์กรภายนอกที่เกี่ยวข้อง

3.2 ปัจจัยภายใน ได้แก่ ความตระหนักในปัญหาของชุมชน การมีองค์กรชุมชนต่างๆ และมีโครงการพัฒนาในชุมชน การมีผู้นำชุมชนที่มีความสามารถในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่ม สามารถประสมประสานภูมิปัญญาท้องถิ่นกับวิทยาการสมัยใหม่ การจัดกิจกรรมการศึกษานอกโรงเรียนในรูปแบบและวิธีการที่เหมาะสมกับการแก้ปัญหาของชุมชน ตลอดจนความสามารถในการประสานเชื่อมโยงกับองค์กรเครือข่ายต่างๆ โดยเน้นการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเอง

วิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540) ทำการวิจัยเรื่อง การนำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์รูปแบบและปัจจัยในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ รวมทั้งนำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พื้นที่ที่ศึกษา ได้แก่ เครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มอีกเมืองน่าน เครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มอนุรักษ์ลุ่มแม่น้ำว้าง เครือข่ายการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนลุ่มแม่น้ำจันแม่สะลอง และเครือข่ายการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนบ้านป่านอด ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกและแบบกลุ่ม การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม และการศึกษาเอกสาร ผลการวิจัย พบว่า

1. รูปแบบการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ที่ประสบผลสำเร็จในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้มีการพัฒนาจากเครือข่ายระดับคน-คน ไปสู่คน-กลุ่ม องค์กรประกอบหลักของเครือข่ายการเรียนรู้ ได้แก่ คน ความรู้ และทรัพยากร ศักยภาพขึ้นอยู่กับผู้นำสามารถเชื่อมความรู้อายุเก่าและใหม่ที่เกี่ยวข้องป่าในการรวมพลังคนในชุมชนให้เห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ป่าไม้

กระบวนการเรียนรู้ในเครือข่ายมีการนำความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ของท้องถิ่นเป็นฐานในการสร้างความตระหนักต่อปัญหา และการถ่ายทอดความรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ สมาชิกเรียนรู้ร่วมกันโดยใช้เวทีแลกเปลี่ยนการเรียนรู้และมีการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบทางการเพื่อถ่ายทอดวิทยาการสมัยใหม่ในการแก้ปัญหาของชุมชน

2. ปัจจัยในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ ได้แก่ ผู้นำที่ได้รับความศรัทธา และมีความมุ่งมั่นในการแก้ปัญหาชุมชน การสร้างความเข้มแข็งให้แก่องค์กรชุมชน การประสานภูมิปัญญาท้องถิ่นกับวิทยาการสมัยใหม่ และกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันอย่างมีปฏิสัมพันธ์

3. รูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ที่ผู้วิจัยนำเสนอ คือ เครือข่ายการเรียนรู้ที่พัฒนาจากเครือข่ายระดับ คน-คน ไปสู่คน-กลุ่ม และกลุ่ม-กลุ่ม โดยมีกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ดังนี้

3.1 การก่อตัวเริ่มจากการสร้างผู้นำ โดยอาจเป็นผู้นำตามธรรมชาติ หรืออาจเป็นผู้นำภายในหรือภายนอกชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนให้แก้ปัญหาของชุมชน

3.2 การขยายและการเชื่อมประสาน เน้นการสร้างการรวมกลุ่มให้เกิดองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง การรวมแก้ปัญหาการเรียนรู้ร่วมกันอย่างมีปฏิสัมพันธ์ พัฒนาศักยภาพความรู้เดิมและสร้างองค์ความรู้ใหม่ซึ่งเชื่อมโยงภูมิปัญญาเดิมและวิทยาการสมัยใหม่

3.2 การดำรงอยู่ เน้นให้สมาชิกของเครือข่ายมีการร่วมกิจกรรมการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง พัฒนาศักยภาพของสมาชิกในการเรียนรู้ปฏิสัมพันธ์ และร่วมแก้ปัญหาตลอดจนมีการขยายพื้นที่เครือข่ายที่สนับสนุนกิจกรรมโดยมีการวางแผนอย่างมีเป้าหมาย

ดารณี รักดี (2540) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพในชุมชนชนบทพึ่งตนเอง ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนารูปแบบ และวิเคราะห์ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพในชุมชนชนบทพึ่งตนเอง โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลภาคสนามจากชุมชนชนบทที่พึ่งตนเองได้ 5 แห่ง จากทั่วประเทศไทย ผลการวิจัยบางประการ พบว่า ชุมชนชนบทพึ่งตนเองมีองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง ซึ่งมีส่วนสำคัญในการทำให้การศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต มีบทบาทมากกว่าการศึกษาตามแนวระบบโรงเรียน โดยมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต คือ ผู้ให้ความรู้ซึ่งเป็นผู้นำชุมชนจะต้องมีความรู้ ทักษะ และความสามารถในการสร้างเครือข่ายด้านอาชีพ คนในชุมชนมีความศรัทธาในผู้ให้ความรู้ และชุมชนมีการรวมกลุ่มกันโดยมีเป้าหมายในการพึ่งตนเอง

สุภัทร ขจรมาศบุญย์ (2540) ได้ศึกษาแนวโน้มการพึ่งตนเองของชุมชนชนบทไทยใน 25 ปีข้างหน้า (พ.ศ.2539-2563) การศึกษาครั้งนี้ใช้เทคนิคเดลฟายในการศึกษา โดยศึกษาข้อมูลจากผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาชนบท จำนวน 30 คน ผลการศึกษาความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญโดยรวม มีแนวโน้มที่ควรจะเป็นของการพึ่งตนเองของชุมชนชนบทไทย ดังนี้

1. การพึ่งตนเองทางด้านการเมืองการปกครอง มีแนวโน้มที่ควรจะเป็นดังนี้
 - 1.1 รัฐบาลต้องมีนโยบายการพัฒนาชนบทโดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองมากขึ้น
 - 1.2 รัฐบาลสนับสนุนให้ภาคเอกชนในการให้ความช่วยเหลือแก่ชนบทมากขึ้น
 - 1.3 ชาวชนบทต้องมีส่วนร่วมในการบริหารองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.)
 - 1.4 รัฐบาลกระจายอำนาจการปกครองจากส่วนกลางไปสู่ท้องถิ่นให้มากขึ้น
 - 1.5 รัฐบาลต้องมีการปฏิรูประบบราชการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชนบท
 - 1.6 ชุมชนชนบทควรสร้างเครือข่ายกับชุมชนอื่นๆ
 - 1.7 ชุมชนชนบทร่วมสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเอง
 - 1.8 ต้องมีการปฏิรูประบบการเมืองให้สามารถป้องกันการซื้อเสียงในการเลือกตั้งทุกระดับ
 - 1.9 บทบาทของนักพัฒนาภาครัฐจะเปลี่ยนจากบทบาทผู้ประสานการพัฒนาเป็นผู้ให้ความรู้เฉพาะทางต่อชุมชนชนบท
2. การพึ่งตนเองทางด้านการศึกษาและสังคม มีแนวโน้มที่ควรจะเป็นดังนี้
 - 1.1 รัฐบาลจัดให้มีบริการด้านสาธารณสุขแก่ชาวชนบทอย่างทั่วถึง
 - 1.2 ต้องมีการปฏิรูประบบการศึกษาทั้งในและนอกระบบเพื่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามแนวคิดในแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 8

- 1.3 ชาวชนบทมีการเรียนรู้กระบวนการพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง
- 1.4 รัฐบาลจัดให้มีการพัฒนาฝีมือแรงงานของคนในชนบท
- 1.5 สื่อมวลชนต้องนำเสนอข่าวสารไปสู่ชาวชนบทให้มากขึ้น
- 1.6 ชุมชนชนบทต้องมีพลังร่วมของกลุ่มในการรวมกลุ่มสมาชิกเพื่อร่วมคิดร่วมตัดสินใจ ร่วมทำและพัฒนาชุมชนของตนเอง
- 1.7 รัฐบาลต้องจัดให้ชุมชนได้รับการศึกษาภาคบังคับอย่างทั่วถึง โดยไม่เสียค่าใช้จ่าย
- 1.8 รัฐบาลจัดให้มีการศึกษาเพื่อท้องถิ่นตามสถานการณ์ที่เป็นจริงแก่ชนบทอย่างทั่วถึง
- 1.9 รัฐบาลส่งเสริมให้นักพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชนมีบทบาทในการกระตุ้นจิตสำนึกของชาวชนบทในการพึ่งตนเอง
- 2.10 รัฐบาลจัดให้ชาวชนบทมีการศึกษาระดับสูง
2. การพึ่งตนเองทางด้านเศรษฐกิจ มีแนวโน้มที่ควรจะเป็นดังนี้
 - 2.1 รัฐบาลเน้นการกระจายรายได้ไปสู่ชนบท
 - 2.2 รัฐบาลสนับสนุนการพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสมแก่ชาวชนบท
 - 2.3 ในการพัฒนาอาชีพ ชาวชนบทต้องมีความรู้ด้านการจัดการเชิงธุรกิจ การลงทุนการผลิต เทคโนโลยีขั้นสูงและการตลาด
 - 2.4 รัฐบาลกระจายการจ้างงานไปสู่ชนบท
 - 2.5 รัฐบาลสร้างโครงสร้างพื้นฐานที่เอื้ออำนวยต่อการผลิตในชนบท เช่น ระบบชลประทาน ระบบคมนาคม เป็นต้น
 - 2.6 รัฐบาลสนับสนุนการพัฒนาข่าวสารข้อมูลเศรษฐกิจระดับภายในประเทศ และเศรษฐกิจโลกไปสู่ชาวชนบท
 - 2.7 องค์กรชุมชนในท้องถิ่น เช่น กลุ่มสตรี กลุ่มเยาวชน กลุ่มอาสาพัฒนาชุมชน กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต และกลุ่มอาชีพต่างๆ ที่จัดตั้งอย่างไม่เป็นทางการและสามารถบริหารองค์กรด้วยตนเอง
 - 3.8 รัฐบาลกระจายโรงงานอุตสาหกรรมขนาดเล็กไปสู่ภูมิภาค
 - 3.9 รัฐบาลกระจายโรงงานอุตสาหกรรมขนาดกลางไปสู่ภูมิภาค
 - 3.10 รัฐบาลควรให้สิทธิพิเศษในการลงทุนของเอกชนในภาคเกษตรถึงอุตสาหกรรมเพิ่มมากขึ้น
 - 3.11 รัฐบาลจัดให้มีธนาคารหมู่บ้านสำหรับชนบทเพื่อการลงทุน

ในปี 2545 สถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว มหาวิทยาลัยมหิดล ได้จัดทำโครงการศึกษาเพื่อพัฒนาตัวชี้วัด “ครอบครัวอยู่ดีมีสุข” ผลการศึกษา ได้กรอบแนวคิด “ครอบครัวอยู่ดีมีสุข” หมายถึง สภาพครอบครัวที่พึงประสงค์อันเกิดจากการรวมตัวในรูปแบบที่หลากหลายของบุคคลที่มาดำเนินชีวิตร่วมกันอย่างมีจุดหมาย สามารถทำบทบาทหน้าที่ได้อย่างเหมาะสม และรักษาสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน พึ่งพาตนเองได้อย่างต่อเนื่อง สามารถปรับตัวได้อย่างสร้างสรรค์ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคม และเป็นส่วนหนึ่งที่เกื้อกูลสังคมอย่างมีคุณธรรม และได้ตัวชี้วัด “ครอบครัวอยู่ดีมีสุข” 22 รายการ ดังนี้

1. ครอบครัวมีสมาชิกครบสมบูรณ์ตามวงจรชีวิตของครอบครัว
2. ครอบครัวที่สมาชิกมีความตั้งใจที่จะสร้างและพัฒนาครอบครัวร่วมกัน
3. ครอบครัวมีจำนวนสมาชิกที่ทำหน้าที่หารายได้/ผลผลิตมาเลี้ยงดูที่เหมาะสมกับขนาดครอบครัว
4. มีผู้ทำมาหาเลี้ยงครอบครัวที่อยู่ในวัยแรงงาน
5. ครอบครัวที่สมาชิกมีการเอาใจใส่ ดูแล ช่วยเหลือ และสนับสนุนซึ่งกันและกัน
6. ครอบครัวที่อบรมสั่งสอนให้เป็นคนดี
7. ครอบครัวที่เชื่อต่อการเรียนรู้และพัฒนาทักษะในการดำรงชีวิต
8. ครอบครัวที่ปลูกฝังและถ่ายทอดคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมและประเพณีที่สร้างสรรค์
9. ครอบครัวที่สมาชิกมีการแสดงออกถึงความรัก เคารพนับถือซึ่งกันและกัน และเชื่ออาทรต่อกัน
10. ครอบครัวที่สมาชิกมีโอกาสอยู่พร้อมหน้ากันและทำกิจกรรมที่สร้างสรรค์ร่วมกันเป็นประจำ
11. ครอบครัวที่สมาชิกมีส่วนร่วมในการปรึกษาหารือและตัดสินใจในเรื่องสำคัญต่างๆ ของครอบครัวร่วมกัน
12. ครอบครัวที่อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข
13. ครอบครัวพึ่งพาตนเองได้ในเชิงเศรษฐกิจ
14. ครอบครัวที่มีความมั่นคงในที่อยู่อาศัย
15. ครอบครัวที่มีสมาชิกร่วมกันแบ่งเบาภาระการทำงานบ้าน ดูแลความเป็นอยู่
16. สมาชิกในครอบครัวช่วยกันดูแลสุขภาพ
17. ครอบครัวที่สมาชิกรับผิดชอบป้องกันอุบัติเหตุ
18. ครอบครัวที่สมาชิกไม่ติดสุรา บุหรี่ และสารเสพติด
19. สามารถเข้าถึง รับรู้ และติดตามข้อมูลข่าวสาร
20. สมาชิกเข้าถึงบริการทางสังคม
21. ครอบครัวที่สมาชิกเข้าร่วมกิจกรรมเพื่อส่วนรวม/สาธารณประโยชน์ในรอบปีที่ผ่านมา
22. ครอบครัวที่สมาชิกไม่มีพฤติกรรมต่อต้านสังคม หรือทำความเดือดร้อน

สำหรับงานวิจัยในต่างประเทศ เท่าที่ศึกษายังไม่พบงานวิจัยใดที่ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาตัวบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชนโดยตรง มีบ้างที่เป็นการศึกษาเพื่อพัฒนาให้ครอบครัวหรือชุมชนไปสู่การพึ่งตนเองได้ ดังเช่น การศึกษาของ Duncan, Dunnagan, Christopher และ Paul (2001) ซึ่งได้ออกแบบโปรแกรมทางการศึกษาที่ช่วยพัฒนาให้ครอบครัวชนบทในรัฐมอนทานา (Montana) มีความสามารถในการพึ่งตนเองได้มากขึ้น โปรแกรมดังกล่าวนี้เรียกว่า EDUFAM (Educating Families to Achieve Independence in Montana) ซึ่งเป็นโปรแกรมที่ถูกออกแบบขึ้นเพื่อช่วยให้ครอบครัวที่มีทรัพยากรจำกัด ได้รับความรู้ ทักษะ และทักษะที่จำเป็นในการจัดการทรัพยากรของครอบครัวให้เกิดประสิทธิผลและนำไปสู่การมีวิถีชีวิตที่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ โดยเนื้อหาของโปรแกรมถูกกำหนดขึ้นและจัดลำดับความสำคัญจากความต้องการจำเป็นของครอบครัวและชุมชน ซึ่งประกอบด้วยเนื้อหาเกี่ยวกับโภชนาการและสุขภาพ การพัฒนาตนเองและครอบครัว การจัดการทรัพยากร (เช่น การจัดการเวลา เงินและทักษะการบริโภค) การพัฒนาชุมชน และการดูแลบ้านเรือน จากการติดตามประเมินผลโปรแกรมนี้นี้หลังจากได้ดำเนินการไปแล้วเป็นเวลาประมาณ 3 เดือน พบว่า โปรแกรม EDUFAM ทำให้ครอบครัวมีการเปลี่ยนแปลงความรู้ ทักษะ พฤติกรรม รวมถึงการดูแลสุขภาพไปในทางที่ดี ที่จะส่งเสริมหรือสนับสนุนให้ครอบครัวมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เพียงพอหรือสามารถพึ่งตนเองได้

นอกจากนี้ ในปี ค.ศ. 2000 Nel และ Binns ได้ศึกษาประเมินการเกษตรกรรมที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน ของ 4 ชุมชนที่ริเริ่มขึ้นในกลุ่มชนพื้นเมืองของประเทศแอฟริกาใต้ ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า ความสำเร็จของการเกษตรกรรมที่ริเริ่มขึ้นดังกล่าว ในแง่ของการพึ่งตนเองของชุมชน การสร้างงาน และการเอาตัวรอดจากความยากจน ขึ้นอยู่กับการเข้าถึงตลาด ทรัพยากรและโครงสร้างพื้นฐานของชุมชน การได้รับความช่วยเหลือทางด้านเทคนิค และการฝึกอบรมจากหน่วยงานภายนอก

จากการศึกษาเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพึ่งตนเอง ดังกล่าวยาวละเอียดมาข้างต้น พบว่า องค์ความรู้เกี่ยวกับการพึ่งตนเองที่สำคัญคือ ตัวแบบ TERMS และเบญจชั้นรัศมีของชุมชนนั้นมีความสอดคล้องกันสูงมากในองค์ประกอบของการพึ่งตนเอง ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าการที่ครอบครัวหรือชุมชนชนบทจะพึ่งตนเองได้ค่อนข้างสมบูรณ์ ครอบครัวหรือชุมชนนั้นจะต้องพึ่งตนเองได้ในองค์ประกอบ 5 ด้าน ซึ่งเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน คือ ด้านเทคโนโลยี ด้านเศรษฐกิจ ด้านทรัพยากรธรรมชาติ ด้านจิตใจ และด้านสังคมวัฒนธรรม ระดับการพึ่งตนเองของครอบครัวหรือชุมชน จะสูงหรือต่ำ ย่อมขึ้นอยู่กับระดับการพึ่งตนเองในด้านต่างๆ ดังกล่าว และระดับการพึ่งตนเองโดยรวมหรือในแต่ละด้านย่อยๆ จะสูงหรือต่ำ ก็ย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยหรือตัวแปรต่างๆ เกี่ยวกับบริบทของครอบครัวและชุมชนนั้นๆ ที่จะส่งผลต่อระดับความ

สามารถในการพึ่งตนเอง โดยปัจจัยหรือตัวแปรดังกล่าวอาจแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มคือ ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกครอบครัวและชุมชน ข้อสรุปดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยจะได้นำมาใช้ในการพัฒนากรอบแนวคิดสำหรับการวิจัย ดังจะกล่าวถึงรายละเอียดในหัวข้อต่อไป

อย่างไรก็ตาม เมื่อศึกษามูลฐานวิจัยที่เกี่ยวข้องแล้ว พบว่ามีการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชนในมิติที่หลากหลาย เช่น ในด้านการพัฒนาเครื่องมือวัดการพึ่งตนเองในระดับบุคคล หรือพัฒนาตัวชี้วัดที่เกี่ยวข้องกับครอบครัว ได้แก่งานวิจัยของ สุพรรณิ ไชยอำพร (Chaiumporn, 1987) และสถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว (2545) ด้านแนวทางในการพึ่งตนเอง ได้แก่งานวิจัยของ อรทัย อาจอ้า (2531) คัมภีร์ สายะสนธิ (2532) และปราณี หมอนทองแดง (2534) ด้านปัจจัยที่มีผลต่อการพึ่งตนเอง ได้แก่งานวิจัยของ พิเชียน ลิ้มปังหวังอยู่ (2531) สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2538) และ Nel and Binns (2000) ด้านการพัฒนาความสามารถในการพึ่งตนเอง ได้แก่งานวิจัยของ โอวาท สุทธนารักษ์ (2531) ปาน กิมปี (2540) วิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540) ดารณี รักดี (2540) และ Duncan, Dunnagan, Christopher, and Paul (2001) และการศึกษาแนวโน้มของการพึ่งตนเอง ได้แก่งานวิจัยของ สุภัทร ขจรมาศบุษย์ (2540) แต่จำนวนงานวิจัยในแต่ละมิตียังมีไม่มาก และยังไม่พบงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาตัวบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชนโดยตรง

ตอนที่ 4 การวัดความสามารถในการพึ่งตนเอง : ตัวบ่งชี้ และความหมาย

จากการศึกษาเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพึ่งตนเอง ดังกล่าวยุบรวมมาข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่าแนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งตนเอง เป็นแนวคิดที่ได้รับการยอมรับในหมู่นักวิชาการและนักพัฒนาว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง จนนับได้ว่าการพึ่งตนเองเป็นทั้งยุทธศาสตร์ และเป้าหมายหลักของการพัฒนาสังคมและประเทศชาติโดยเฉพาะในสถานการณ์ปัจจุบัน แต่การศึกษาในอดีตที่ผ่านมายังมีข้อจำกัดที่สำคัญสามประการ ประการแรกคือ การศึกษาที่ผ่านมาส่วนใหญ่ เป็นการศึกษาในเชิงพรรณนา โดยมุ่งศึกษาวิเคราะห์หรือตอบคำถามว่ามีความสามารถในการพึ่งตนเองได้หรือไม่ หรือศึกษาว่ามีปัจจัยเงื่อนไข กระบวนการ หรือแนวทางอะไร อย่างไร ในการพัฒนาสู่การพึ่งตนเอง และมักจะศึกษาเน้นเพียงองค์ประกอบด้านใดด้านหนึ่งขององค์ประกอบของการพึ่งตนเอง ซึ่งการศึกษาโดยเน้นเพียงบางด้าน ย่อมไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงในการดำรงชีวิตอยู่ในสังคม และผลการศึกษาย่อมไม่เพียงพอในการประยุกต์ใช้ ประการที่สองคือ ข้อจำกัดในเชิงพื้นที่ที่ศึกษา กล่าวคือ การศึกษาส่วนใหญ่เป็นการศึกษาในพื้นที่แห่งใดแห่งหนึ่งแล้วแต่ผู้ศึกษาสนใจ หรือศึกษาเฉพาะในพื้นที่ที่มีชื่อเสียงในการพึ่งตนเอง

จึงทำให้พื้นที่อื่นๆ อีกจำนวนมากถูกละเลยไปโดยปริยาย และข้อจำกัดประการสุดท้ายที่สำคัญ คือ การนำแนวความคิดนี้มาประยุกต์ใช้ ผู้ปฏิบัติมักไม่ทราบหรือไม่แน่ใจในผลการดำเนินงาน ทั้งนี้เนื่องจากขาดเครื่องมือวัดหรือสิ่งชี้บอกผลการดำเนินงาน หรือตัวบ่งชี้การพึ่งตนเองได้นั่นเอง ที่พอมืออยู่บ้างก็เป็นเครื่องมือวัดความพยายามพึ่งตนเองระดับบุคคล ซึ่งเป็นงานวิจัยของ สุพรรณิ ไชยอำพร (Chaiumporn, 1987)

ดังนั้นในการวิจัยครั้งนี้ จึงเป็นความพยายามที่จะสร้างตัวบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชนชนบทให้อยู่ในรูปที่สามารถวัดได้ เป็นรูปธรรมมากขึ้น และครอบคลุมองค์ประกอบของการพึ่งตนเองด้านต่างๆ และศึกษาในพื้นที่ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทยทั้งนี้ โดยอาศัยแนวความคิด ทฤษฎี และผลการศึกษาที่ผ่านมาเป็นพื้นฐาน

สำหรับเนื้อหาสาระในตอนนี ผู้วิจัยมุ่งที่จะนำเสนอผลการรวบรวม วิเคราะห์ และสังเคราะห์เกี่ยวกับตัวบ่งชี้ หรือตัวชี้วัด หรือตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับความสามารถในการพึ่งตนเอง ตามที่มีผู้เสนอแนวความคิด และ/หรือศึกษาวิจัยไว้ในอดีต ดังต่อไปนี้

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (2539 อ้างถึงใน สุภัทร ขจรมาศบุษปี, 2540) ได้กำหนดการวัดการพึ่งตนเอง โดยดูจากสภาวะสมดุลระหว่างปัจจัยต่างๆ คือ ปัจจัยด้านความต้องการกับปัจจัยด้านการตอบสนองความต้องการ ถ้าการตอบสนองความต้องการไม่อาจกระทำด้วยตนเองได้ ก็แสดงว่าพึ่งตนเองไม่ได้ แต่ถ้าสามารถตอบสนองความต้องการโดยการกระทำของเราเองได้ ก็ถือว่า เราพึ่งตนเองได้ การพัฒนาเพื่อให้สามารถพึ่งตนเองได้นั้นจะต้องประกอบด้วยคุณลักษณะดังนี้

- 1) การรู้จักตนเอง คือมีความรู้เกี่ยวกับตนเองในด้านความสามารถและปัญหาของตน
- 2) การรู้จักแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง
- 3) การพัฒนาสิ่งที่มีอยู่เดิมมาใช้ให้เป็นประโยชน์
- 4) การปรับปรุงสิ่งที่มีอยู่เดิมให้ดีขึ้น หรือมีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น
- 5) การเพิ่มขีดความสามารถให้แก่ตนเอง

สุพรรณิ ไชยอำพร (2535) ได้กล่าวถึงการพึ่งตนเองในระดับบุคคลว่า ความพยายามพึ่งตนเองในระดับบุคคลมีความสำคัญมาก ทั้งนี้เพราะความพยายามพึ่งตนเองในระดับอื่นๆ จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อบุคคลมีความพยายามพึ่งตนเอง ในความเป็นจริงแล้วศูนย์กลางของการพัฒนา คือ การปรับปรุงความเป็นอยู่และคุณภาพของคนในสังคมให้ดีขึ้น ซึ่งขึ้นอยู่กับ การกระทำของคนและทรัพยากรในสังคมที่จะเป็นตัวกำหนดศักยภาพ (potential) ของการพัฒนา ถ้าคนในสังคมรู้จักพึ่งตนเองแล้ว ก็จะนำไปสู่ความพยายามพึ่งตนเองในระดับอื่น ๆ ด้วย ดังนั้นความพยายามพึ่งตนเอง

ระดับบุคคลจึงเป็นเงื่อนไขเบื้องต้น (precondition) ของระดับอื่นๆ และได้เสนอองค์ประกอบของการพึ่งตนเองและการวัดการพึ่งตนเองระดับบุคคล ซึ่งเป็นผลจากการวิจัยเกี่ยวกับการวัดความพยายามในการพึ่งตนเองระดับบุคคล ในปี 2530 (Chaiumporn, 1987) ไว้ 4 องค์ประกอบคือ

1) ความสามารถทางการเมือง (political capacity) วัดได้จาก การรับรู้ข่าวสาร (information awareness) การมีส่วนร่วม (participation) และความสามารถในการแก้ปัญหา (problem-solving ability)

2) ความสามารถทางเศรษฐกิจ (economic capacity) วัดได้จาก การบรรลุถึงระดับประทังชีพด้านอาหาร เสื้อผ้า และที่อยู่อาศัย (attainment of subsistence level of food, clothing and shelter) ภาวะดุลยภาพระหว่างรายได้กับรายจ่าย (balance of income and expenditure) และรูปแบบการใช้ทรัพยากร (pattern of resource consumption)

3) จิตสำนึกในการพึ่งตนเอง (psychologically self-reliance spirit) วัดได้จาก ความเชื่อมั่นในตนเอง (self-confidence) ความรับผิดชอบ (responsibility) และความคิดริเริ่มที่จะรวมกลุ่มเพื่อความสำเร็จของงานภายใต้การทำงานร่วมกัน (initiative in establishing mutual co-operation)

4) ปัจจัยทางสังคม (social dimension) วัดได้จาก การสร้างความสัมพันธ์ในการทำมาหากิน (linkage)

สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2538) ได้ทำการวิจัยเพื่อค้นหารูปแบบการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท โดยมุ่งตอบปัญหาวิจัยว่า มีปัจจัยอะไรบ้างเป็นตัวกำหนดการพึ่งตนเองได้ ซึ่งได้ข้อค้นพบที่สำคัญ คือ ชุมชนชนบทจะพึ่งตนเองได้ จะต้องอาศัยองค์ประกอบของการพึ่งตนเองห้าด้าน คือ ด้านเทคโนโลยี (T) ด้านเศรษฐกิจ (E) ด้านทรัพยากรธรรมชาติ (R) ด้านจิตใจ (M) และด้านสังคมวัฒนธรรม โดยแต่ละด้านมีตัวแปรที่เกี่ยวข้อง หรือเป็นปัจจัยกำหนดการพึ่งตนเองจากการศึกษาวิเคราะห์เอกสารและการศึกษาภาคสนาม ดังนี้

1. ด้านเทคโนโลยี

การพึ่งตนเองทางเทคโนโลยี หมายถึง ความสามารถของคนที่จะตัดสินใจด้วยตัวเอง หรือด้วยกลุ่มคนในชุมชนในทางเลือก การใช้ การจัดการ และการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยี โดยพยายามพึ่งพิงแนวคิด ทรัพยากรและการกระทำจากภายในชุมชนให้มากที่สุด

หลักการสำคัญในการพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อการพึ่งตนเองในชนบท ที่จะนำมากล่าวถึงนี้ เป็นหลักการที่สะท้อนถึงคุณลักษณะหรือตัวแปรบางประการที่เป็นเครื่องชี้วัดการพึ่งตนเองทางเทคโนโลยี หลักการดังกล่าวคือ

1.1 การพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อพึ่งตนเองก็เพื่อให้เกิดการใช้ และการพัฒนา ศักยภาพของคนจำนวนมากในชนบท การใช้ทรัพยากรท้องถิ่นให้เป็นประโยชน์และประหยัดมากที่สุด และสภาพแวดล้อมทางกายภาพได้รับผลกระทบในทางลบน้อยที่สุด

1.2 เทคโนโลยีเพื่อพึ่งตนเองที่ควรให้ความสำคัญเป็นอันดับแรกๆ ก็คือ เทคโนโลยีที่ช่วยจัดหาปัจจัยพื้นฐาน และพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนด้านอาหารน้ำเพื่อการอุปโภค และบริโภคเครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย การศึกษาและสาธารณสุข

1.3 ประชาชนและชุมชนชนบทต้องเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อการพึ่งตนเอง

1.4 การใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีช่วยในการพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อพึ่งตนเอง จะต้องอยู่ในระดับที่ประชาชนมีความสามารถที่จะมีส่วนร่วมได้

1.5 การพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อพึ่งตนเอง จะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเสมอภาค ดังนั้นการเปิดโอกาสให้คนในชนบทเข้าร่วมในการเสนอประสบการณ์ ปัญหาความต้องการ แนวทางการพัฒนา การร่วมพัฒนา การใช้และประเมินผลการใช้เทคโนโลยี จึงมีความสำคัญมาก

1.6 แม้จะเน้นการพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อพึ่งตนเองที่ระดับชุมชน แต่การสร้างบรรยากาศในระดับมหภาคเพื่อเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาดังกล่าวก็มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน

สำหรับปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการใช้เทคโนโลยีเพื่อพึ่งตนเอง ประกอบด้วย

- 1) ราคาเทคโนโลยีไม่แพง เมื่อเทียบกับฐานะผู้ใช้
- 2) มีความสะดวกในการใช้และการเก็บรักษา
- 3) ผู้ใช้สามารถทำความเข้าใจประโยชน์ และวิธีการใช้เทคโนโลยีโดยไม่ยากนัก
- 4) เมื่อใช้เทคโนโลยีแล้ว ได้รับผลตอบแทนในรูปของการเพิ่มผลผลิต คุณภาพ

และกำไรจากผลผลิตพอสมควร

5) ผู้ผลิตจะใช้เทคโนโลยีก็ต่อเมื่อเทคโนโลยีนั้นมีประสิทธิภาพที่สอดคล้องกับขนาดการผลิตของเขา

2. ด้านเศรษฐกิจ

รูปแบบการพึ่งตนเองของระบบเศรษฐกิจในชนบทควรมุ่งที่จะสร้างระบบเศรษฐกิจชนบทให้เกิดภาวะสมดุลระหว่างความต้องการทางเศรษฐกิจกับขีดความสามารถในการสนองความต้องการนั้น โดยการพัฒนาองค์กรชาวบ้านเพื่อเป็นหลักในการดำเนินการตามกระบวนการดังกล่าว ระบบเศรษฐกิจเพื่อการพึ่งตนเองในชนบทมีองค์ประกอบดังนี้คือ การพึ่งตนเองในระบบการผลิตและการพึ่งตนเองในระบบการจำแนกแจกจ่าย หรือระบบการตลาด การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจจำแนกได้เป็นหลายระดับ ตั้งแต่การผลิต การจำแนกแจกจ่ายเพื่อกิน เพื่อใช้ใน

ครัวเรือนหรือในชุมชน ไปจนถึงการผลิตเพื่อการค้าของชุมชนของประเทศและของภูมิภาค สำหรับการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบทอาจแบ่งออกได้อย่างน้อย 2 ระดับ คือ

2.1 ระดับการผลิตและการจำแนกแจกจ่ายที่สามารถสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของตนเอง หรือชุมชนในชนบทได้

2.2 ระดับการผลิตและการจำแนกแจกจ่ายที่สามารถสนองความต้องการของตนเองให้ได้มากที่สุด และสามารถแข่งขันได้ในตลาด ซึ่งอาจดำเนินไปโดยการพัฒนาองค์กรชาวบ้าน การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบทพิจารณาหรือวัดได้จากตัวแปรตัวใดตัวหนึ่ง หรือหลายตัวต่อไปนี้ คือ

1) ความเพียงพอของสินค้าและบริการ ความเพียงพอ (ความขาดแคลน) ของสินค้าและบริการที่ได้จากระบบการผลิต เพื่อสนองการบริโภคของตนเองและของชุมชนในชนบท ถ้าปริมาณการผลิต (เช่น อาหาร) มีเพียงพอแก่การบริโภคก็แสดงให้เห็นการพึ่งตนเองได้

2) อำนาจการต่อรองและการแข่งขัน เศรษฐกิจชนบทที่เกี่ยวข้องกับตลาดภายนอกทั้งในด้านผลผลิตและปัจจัยการผลิต การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจชนบทในระดับนี้ต้องพิจารณาอำนาจการต่อรองในด้านการซื้อ การขาย การกำหนดราคาสินค้า และปัจจัยการผลิตของชาวชนบท หรือองค์กรชาวบ้านและอำนาจในการแข่งขัน เช่น ประสิทธิภาพในการผลิต ต้นทุนการผลิต และการตลาดตลอดจนข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวข้อง

3) อาชีพ ความเป็นอิสระในการประกอบอาชีพ ระดับการมีงานทำและรายได้ การมีอาชีพเป็นหลักแหล่ง และมีความอิสระในการประกอบอาชีพของชาวชนบท จะเป็นเครื่องวัดระดับการพึ่งตนเอง นอกจากนั้นอาชีพที่สามารถทำให้ชาวชนบทมีงานทำได้อย่างสม่ำเสมอ มีรายได้สูงจากการประกอบอาชีพ และมีค่าใช้จ่ายในการประกอบอาชีพต่ำ จะแสดงถึงระดับการพึ่งตนเองได้

4) การออม สภาพหนี้สิน พฤติกรรมและแบบแผนในการบริโภค การออมและสภาพหนี้สินในสังคมชนบทเป็นเรื่องที่มีความสัมพันธ์กัน การมีเงินออมแสดงถึง มีการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ ระดับของการออมจะแสดงถึงระดับของการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจว่ามากน้อยเพียงใด การออมคือส่วนที่รายได้มากกว่ารายจ่าย ฉะนั้นการออมจะมากน้อยเพียงใดย่อมขึ้นอยู่กับ 2 ด้าน คือ ระดับความสามารถในการหารายได้ (จากการผลิตทางการเกษตร จากการผลิตนอกการเกษตร และจากแหล่งอื่นๆ) และระดับของการประหยัดมัธยัสถ์ในการบริโภค และความสมเหตุสมผลในการใช้จ่ายการผลิต ในกรณีที่รายจ่ายมากกว่ารายได้ นอกจากไม่มีเงินออมแล้ว ยังจะนำไปสู่การมีหนี้สิน ฉะนั้นสรุปได้ว่า ความประหยัดมัธยัสถ์ในการบริโภค ความสมเหตุสมผลในการใช้จ่ายในการผลิต และการออม คือตัวบ่งชี้ถึงการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้

ในทางตรงกันข้ามความฟุ่มเฟือยในการบริโภค ความไม่สมเหตุสมผลในการใช้จ่ายในการผลิต และการมีหนี้สิน ก็คือตัวบ่งชี้ถึงการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจไม่ได้ (หรือรายได้ต่ำ)

5) การกระจายรายได้ ระบบการกระจายรายได้นั้น มีความสัมพันธ์กับทั้งระบบการผลิต และระบบการตลาด ถ้ามีการพึ่งตนเองในระบบการผลิตและในระบบการตลาด โอกาสที่จะเกิดความเป็นธรรมในการแบ่งปันผลผลิต หรือการกระจายรายได้ก็เป็นไปได้สูง กล่าวคือการกระจายรายได้จะดีหรือไม่เพียงใดย่อมขึ้นอยู่กับความสามารถของบุคคลในการผลิตและราคาของผลผลิต การจะมีความสามารถในการผลิตมากหรือน้อยเพียงใด ย่อมขึ้นอยู่กับความเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตในชุมชนหมู่บ้าน มีลักษณะกระจุกตัวหรือมีการกระจายเพียงใด การผลิตจะคุ้มทุนหรือไม่ก็ขึ้นอยู่กับโครงสร้างตลาดปัจจัยการผลิตด้วยว่า เจ้าของปัจจัยการผลิตกำหนดราคาปัจจัยการผลิตในลักษณะใด เขาเปรียบหรือไม่ ตลอดจนโครงสร้างของตลาดผลผลิตว่ามีการแข่งขันหรือไม่เพียงใด หรือมีลักษณะผูกขาด เป็นต้น โดยสรุปการกระจายรายได้ที่เป็นธรรม (ไม่มีความเหลื่อมล้ำ) ในสังคมชนบท เป็นตัวบ่งชี้ถึงการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้

6) ระดับการพัฒนาขององค์กรชาวบ้าน ในการพัฒนาเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองนั้น องค์กรชาวบ้านในรูปแบบที่สอดคล้องกับความต้องการ ตลอดจนธรรมเนียมปฏิบัติและวัฒนธรรมของชุมชนมีความสำคัญยิ่ง โดยองค์กรนี้จะต้องมีคณะผู้นำและสมาชิกซึ่งมีความสามารถ มีความรับผิดชอบ มีสามัคคีธรรม และมีคุณธรรมอันจะช่วยให้สามารถดำเนินกิจกรรมที่สมาชิกมอบหมายได้อย่างต่อเนื่อง เป็นหลักในการนำการพัฒนาแบบพึ่งตนเองมาสู่ชุมชนและสังคมได้ เพื่อจะดำเนินการให้เกิดองค์กรชาวบ้านที่เข้มแข็งนั้น สามารถดำเนินการได้ 2 ประการคือ ประการแรก ปรับปรุงองค์กรชาวบ้านที่มีอยู่เดิมให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น และประการที่สอง กระตุ้นให้เกิดองค์กรชาวบ้าน โดยอาศัยการรวมกลุ่มของชาวบ้านทางด้านประเพณีวัฒนธรรม หรือการแก้ปัญหาเฉพาะเรื่องที่มีอยู่แล้วในชุมชนนั้นๆ เป็นแกนนำ

องค์กรของรัฐบาล องค์กรธุรกิจ องค์กรพัฒนาเอกชน ควรมีบทบาทช่วยเสริมให้ องค์กรชาวบ้านมีความสามารถพัฒนาในการพึ่งตนเองได้ ทั้งนี้องค์กรของรัฐบาลควรช่วยเหลือชุมชนโดยการจัดหาปัจจัยมีอยู่นอกเหนือการควบคุมขององค์กรชาวบ้าน เช่น จัดสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมตามต้องการ นอกจากนี้หน่วยงานของราชการไม่ควรทำกิจกรรมในลักษณะแข่งขันกับองค์กรชาวบ้านและควรเป็นเปิดโอกาสให้องค์กรชาวบ้านมีอิสระในการตัดสินใจ ขณะเดียวกันองค์กรธุรกิจเอกชน ควรมีบทบาทเข้ามาเสริมศักยภาพในการพัฒนาแบบพึ่งตนเองของชุมชน โดยการประสานงานกับองค์กรชาวบ้านในด้านการผลิต การตลาด และข้อมูลข่าวสาร สำหรับองค์กรพัฒนาเอกชนนั้น ควรมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริม ตลอดจนร่วมมือกับองค์กรชาวบ้านในการพัฒนาศักยภาพเพื่อการพึ่งตนเอง

3. ด้านทรัพยากรธรรมชาติ

แนวคิดการพึ่งตนเองในชนบทในด้านทรัพยากรธรรมชาติก็คือ การพึ่งตนเองในชนบทจะเป็นไปได้ดี ก็ต่อเมื่อการพัฒนาชนบทเป็นไปอย่างมั่นคงสืบเนื่อง (sustainable development) ทั้งนี้โดยคำนึงถึงขีดความสามารถทรัพยากรธรรมชาติในการรองรับ (carrying capacity) กิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมในชนบท ทั้งในปัจจุบันและอนาคตระยะยาว ทั้งนี้เพื่อคงไว้ซึ่งดุลยภาพทางระบบนิเวศน์ตามธรรมชาติ อันเป็นพื้นฐานต่อการใช้ประโยชน์ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพระยะยาว

ในการกำหนดรูปแบบการพึ่งตนเองในชนบท จำเป็นต้องคำนึงถึงความแตกต่างกันในลักษณะทางกายภาพและทรัพยากรธรรมชาติ ตามรายภาคหรือพื้นที่ ทั้งนี้เพราะความแตกต่างกันดังกล่าวจะเกี่ยวพันกับรูปแบบเทคโนโลยีที่เหมาะสม รูปแบบเศรษฐกิจที่ควรจะเป็น ลักษณะทางสังคมที่สอดคล้อง นอกจากนี้ระดับคุณภาพทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในแต่ละชุมชนชนบทย่อมแตกต่างกัน การกำหนดรูปแบบการพึ่งตนเองควรได้นำประเด็นนี้มาพิจารณาเป็นสำคัญ

ตัวแปรหลักที่เป็นตัวบ่งชี้การพึ่งตนเองทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่ควรนำมาพิจารณาได้แก่

1) ลักษณะทางกายภาพ อันได้แก่ ลักษณะภูมิประเทศ ลักษณะภูมิอากาศ ลักษณะแผ่นดิน หากเอื้ออำนวยจะเป็นพื้นฐานสำคัญต่อการมีอยู่ของทรัพยากรและการดำรงชีวิตด้วยดีของคนในชุมชนชนบท

2) สภาพความมีอยู่ของทรัพยากร หากอุดมสมบูรณ์ย่อมเป็นฐานสำคัญต่อการนำมาใช้ประโยชน์ หรือการประกอบอาชีพ

3) การใช้ประโยชน์ทรัพยากร หากเป็นไปอย่างชาญฉลาด ระมัดระวัง มีประสิทธิภาพ จะก่อให้เกิดผลประโยชน์เหมาะสมต่อการพึ่งตนเองในชนบท

4) การอนุรักษ์และควมมีดุลยภาพทางระบบนิเวศน์ หากทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชนชนบทอยู่ในสภาพดี และเอื้อประโยชน์ทั้งปัจจุบันและอนาคตระยะยาวจะเป็นฐานที่เข้มแข็งของชุมชนชนบทที่จะพึ่งตนเองได้ในระยะยาว

5) การฟื้นฟูทรัพยากรและการนำกลับมาใช้ใหม่ ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนชนบทปัจจุบันอาจอยู่ในสภาพที่เสื่อมโทรม หากมีการฟื้นฟูทรัพยากรรวมทั้งการหาทางนำกลับมาใช้ใหม่ได้ จะเป็นพื้นฐานที่สำคัญต่อการพึ่งตนเองในชนบท

4. ด้านจิตใจ

~~จะ~~ การพึ่งตนเองทางด้านจิตใจนี้ ได้นำเอาหลักพุทธศาสตร์โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางสายกลาง หรือทางสมถะระหว่างความสำคัญทางวัตถุ และความสำคัญทางจิตใจ กล่าวคือ การพัฒนาจะต้องมีลักษณะไม่เน้นย้ำอย่างใดอย่างหนึ่งจนสุดโต่ง อันเป็นปัญหาของความด้อยพัฒนาในปัจจุบัน ดังนั้นจึงได้เสนอการนำเอาหลักศีลธรรมมาเป็นตัวปรัชญาว่าด้วยคุณภาพทางจิตใจมาเป็นตัวแกนของปรัชญาเพื่อเป็นตัวประสานกระบวนการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเอง

5. ด้านสังคมวัฒนธรรม

ตัวแปรที่สำคัญเกี่ยวกับการพึ่งตนเองของชุมชนบทในด้านสังคมและวัฒนธรรม ควรประกอบด้วย

1) ประชากร เมื่อพิจารณาการพึ่งตนเองของชุมชน ประชากร หมายถึง ขนาดของประชากรขนาดหนึ่งที่มีสัดส่วนของประชากรในวัยกำลังแรงงานมากกว่าประชากรในวัยเด็กและชรา กล่าวคือ สัดส่วนการพึ่งพาผู้อื่นของประชากร (dependency ratio) จะต้องไม่สูงเกินไป และอาจรวมความหมายไปถึง สัดส่วนของประชากรต่อทรัพยากรอันรวมถึง ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ ฯลฯ ด้วย

2) การศึกษา ความรู้และภูมิปัญญาของชุมชนส่วนหนึ่ง หมายถึงปริมาณและคุณภาพของการศึกษาที่สมาชิกของชุมชนได้รับทั้งทางการและไม่ทางการ อันได้แก่การศึกษานอกระบบ แต่ที่สำคัญอีกส่วนหนึ่งหมายถึง ภูมิปัญญาของชาวบ้าน ซึ่งได้แก่ ความรู้ความเข้าใจอันสะสมถ่ายทอดกันมา เป็นทุมความรู้ในการปรับตัวและดิ้นรนต่อสู้ของชุมชนเรื่อยมา ขณะเดียวกันก็เรียนรู้ปรับตัวตามสภาพสังคมสมัยปัจจุบันด้วย

ในเรื่องความรู้และภูมิปัญญาของชุมชนนี้รวมความหมายไปถึงการมีความตระหนักรู้และภาคภูมิใจวัฒนธรรมชุมชนของตนเอง และมิติด้านต่างๆ ของภูมิปัญญาที่สำคัญ เช่น เทคโนโลยีพื้นบ้าน การเกษตร ฯลฯ ด้วย หากชุมชนมีภูมิความรู้และภูมิปัญญาในระดับสูง ก็ย่อมสามารถกลั่นกรองเลือกสรรที่จะรับหรือปฏิเสธ หรือปรับประยุกต์สิ่งนำมาจากภายนอกเข้ามาสู่ชุมชนได้

3) ภาวะผู้นำ มีความสำคัญต่อการพึ่งตนเองของชุมชนอย่างยิ่ง เพราะถึงจะมีประชากรที่มีคุณภาพและมีภูมิปัญญา หากภาวะผู้นำในชุมชนไม่เอื้ออำนวย ชุมชนก็ย่อมยากที่จะพัฒนาให้พึ่งตนเองได้ ภาวะผู้นำหมายถึง การมีผู้นำที่มีคุณภาพและมีคุณธรรม การมีส่วนร่วมด้วยที่ด้อยปรึกษาหารือกันในหมู่ชาวบ้านและความสามารถในการแก้ไขข้อขัดแย้งอันเกิดขึ้นได้เป็นปกติในชุมชน

ผู้นำในชุมชนอาจพิจารณาแยกแยะให้เป็นผู้ นำตามประเพณี ในด้านสังคม ด้านศาสนา ด้านการรักษาโรค เป็นต้น ผู้นำทางการ อันได้แก่ ผู้นำที่มีตำแหน่งเกี่ยวข้องกับ

ราชการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ครู ฯลฯ หากชุมชนยังมีขนาดเล็กและยังได้รับอิทธิพลจากการขยายตัวของเมืองไม่มากนัก ชุมชนชนบทจะยังไม่มี ความซับซ้อนนัก และภาวะผู้นำก็ย่อมจะมีพื้นฐานแบบผู้นำทางประเพณีและทางสังคมเป็นสำคัญ แต่หากชุมชนมีภาวะการพัฒนาของระบบเศรษฐกิจ การค้า และความเป็นเมืองมากขึ้น ภาวะผู้นำในชุมชนชนบทแห่งนั้นก็ย่อมจะซับซ้อนขึ้นด้วย กล่าวคือ จะเกิดการมีผู้นำในสาขาหรือในชีวิตชุมชนด้านต่างๆ หลากหลายขึ้น

4) การสื่อสาร หมายถึงการติดต่อสื่อสารทั้งภายในชุมชนและจากภายนอกชุมชน การสื่อสารในชุมชนจำต้องกระจายทั่วถึง มิใช่รวมเป็นกระจุกๆ ในแต่ละกลุ่มคนหรือในแต่ละกลุ่มพวก ส่วนการสื่อสารกับภายนอกนั้นที่สำคัญก็คือ สื่อสารมวลชน อันได้แก่ วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ ฯลฯ และสิ่งที่ผ่านเข้ามาทางหน่วยราชการ พ่อค้าธุรกิจและนักพัฒนา หากเนื้อหาการสื่อสารเน้นโฆษณา บริโภคน้อยชาวบ้านซึ่งเป็นฝ่ายรับก็ย่อมโอนเอียงหันเหไปดำเนินชีวิตตามกระแส แต่หากเนื้อหาเป็นการสื่อสารที่ทำให้เกิดการพิจารณาอย่างใช้สติและปัญญามากขึ้น การพึ่งตนเองก็ย่อมเป็นไปได้มากขึ้น

5) องค์กรทางสังคม หรือองค์กรชาวบ้านถือว่าเป็นตัวแปรที่มีความสำคัญเป็นเสมือนกุญแจของการพัฒนาเพื่อพึ่งตนเอง องค์กรทางสังคมหรือองค์กรชาวบ้านที่มีการศึกษาวิเคราะห์กัน อาจแยกแยะได้เป็น 3 ประเภท คือ

- 5.1) องค์กรตามประเพณีหรือตามธรรมชาติ
- 5.2) องค์กรที่ราชการสนับสนุนให้จัดตั้งขึ้น
- 5.3) องค์กรที่ทางภาคเอกชนสนับสนุนให้จัดตั้งขึ้น

แม้ว่าเอกสารที่เขียนเรื่ององค์กรชาวบ้านหรือองค์กรชุมชนจะมีอยู่มากในเอกสารที่สำรวจศึกษาต่างๆ แต่ในระยะแรก ความสนใจเรื่ององค์กรจะอยู่ในรูปแบบขององค์กรที่ทางองค์กรภายนอกโดยเฉพาะราชการเข้าไปจัดตั้งมากกว่า เพิ่งมาระยะหลังที่มีความสนใจองค์กรตามประเพณี หรือองค์กรตามธรรมชาติมากขึ้น ทั้งนี้ก็ด้วยข้อตระหนักที่ว่าความพยายามในการแก้ปัญหาาร่วมกันในเชิงองค์กรของชุมชนจะไม่มีทางยืนยาวสืบเนื่องเลยหากปราศจากหรือละเลยลักษณะการรวมตัวของชาวบ้านแต่เดิมเป็นพื้นฐาน ลักษณะการตั้งกลุ่มขึ้นมากมายในชุมชนแต่ขาดรากแก้วภายในชุมชนนั่นเอง จึงไม่อาจสร้างสภาวะสถาบัน (institutionalization) ขึ้นมาได้

6) ความช่วยเหลือจากภายนอก เนื่องจากในสมัยปัจจุบัน ไม่มีชุมชนชนบทใดที่โดดเดี่ยวตัดขาดจากสังคมภายนอก ทุกชุมชนมีการติดต่อสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับภายนอกทั้งนั้น ลักษณะความสัมพันธ์กับภายนอกเท่าที่ผ่านมามาดูจะไม่เอื้อต่อเงื่อนไขการพึ่งตนเองของชุมชน กลุ่มหรือองค์กรภายนอกไม่ว่าจะเป็นธุรกิจ พ่อค้า หน่วยราชการหรือองค์กรเอกชน ก็มักจะมี ความมุ่งหมายและผลประโยชน์ของตนเป็นหลัก โดยการสร้างความต้องการเทียมของชาวบ้านขึ้น บางครั้งก็ไม่เข้าใจถึงถึงความจำเป็นพื้นฐานที่แท้จริงในสายตาสังคมวัฒนธรรมของชาวบ้าน

เจตนาที่นำโครงการพัฒนาไปมอบให้แก่ชาวบ้านจึงกลายเป็นผลเสียและเป็นภาระแก่ชุมชนโดยไม่เจตนา ความสัมพันธ์กับภายนอกจึงมีลักษณะที่ไม่เอื้ออำนวยต่อเงื่อนไขและโอกาสการพัฒนาเพื่อพึ่งตนเองของชุมชนนัก ดังนั้นแม้ว่า ความช่วยเหลือเกื้อกูลจากภายนอกจะเป็นสิ่งจำเป็น แต่ก็จำต้องวางอยู่บนพื้นฐานความต้องการและความจำเป็นของชุมชนอย่างแท้จริง และหากเป็นเช่นนั้นความช่วยเหลือจากภายนอกจะเป็นเงื่อนไขแก่โอกาสการพัฒนาเพื่อพึ่งตนเองของชุมชนได้มาก

7) ความเป็นปึกแผ่นทางสังคม หมายถึง ความสมัคคีปรมาณสามัคคีในหมู่สมาชิกของชุมชน หมู่บ้านมีลักษณะถ้อยทีถ้อยอาศัย อันเนื่องมาจากความภูมิใจในความเป็นคนบ้านเดียวกัน และในวัฒนธรรมพื้นบ้านของตน และจากการมีภาวะผู้นำของชุมชนเกื้อกูล หากชุมชนมีความเป็นปึกแผ่นมาก ถึงแม้จะมีกรณีความแตกต่าง มีความขัดแย้งเกิดขึ้น ชุมชนนั้นก็ย่อมมีขีดความสามารถที่จะแก้ไขปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ เมื่อชุมชนมีความเป็นปึกแผ่นสูงย่อมแสดงถึงตัวแปรผลของการพัฒนาแบบพึ่งตนเองในขั้นหนึ่ง และภาวะความเป็นปึกแผ่นทางสังคมดังกล่าว ก็ย่อมเป็นตัวแปรกระบวนการของการพัฒนาเพื่อพึ่งตนเองในขั้นที่สูงขึ้นต่อไปได้อีก

พิเชียน ลิมป์หวังอยู่ (2531) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การพึ่งตนเองของประชาชนในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ การวิจัยเรื่องนี้ ได้ให้นิยามความหมายของ "การพึ่งตนเองของประชาชน" ว่าหมายถึง สภาพที่บุคคลสามารถกำหนดชะตากรรมได้ด้วยตนเอง มีความมั่นใจ เชื่อมั่นในความสามารถของตนเอง มีความรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม สามารถร่วมกับบุคคลอื่นในการแก้ปัญหาของตนเองและชุมชนในลักษณะพึ่งพาอาศัยกันโดยเสมอภาค โดยที่บุคคลสามารถดำรงชีพอยู่ได้ตามควรแก่อัตภาพภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรม และได้กำหนดองค์ประกอบของการพึ่งตนเองออกเป็น 4 ด้าน คือ ปัจจัยทางการเมือง ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ปัจจัยทางจิตวิทยา และปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรม โดยได้กำหนดตัวบ่งชี้และความหมายในแต่ละด้าน ดังต่อไปนี้

1. ปัจจัยทางการเมือง ประกอบด้วย

1.1 ความสามารถในการรับข่าว หมายถึง สภาพที่บุคคลเห็นความสำคัญ และมีความสามารถติดตามข่าวคราวความเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นในระดับชาติ ระดับท้องถิ่นและของโครงการฯ โดยผ่านสื่อมวลชนรูปแบบต่างๆ และการติดต่อสื่อสารระหว่างประชาชนและโครงการฯ

1.2 การมีส่วนร่วม หมายถึง การเข้าเกี่ยวข้องในกิจกรรมของชุมชนและสังคม ตลอดจนของโครงการฯ โดยการร่วมแสดงความคิดเห็น ตัดสินใจ ประกอบกิจกรรมและการได้รับประโยชน์ที่เกิดขึ้น

1.3 การรู้จักแก้ปัญหา หมายถึง ความสามารถในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกัน

2. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ประกอบด้วย

2.1 การมีปัจจัยพื้นฐานเพียงพอแก่การดำรงชีพ หมายถึง สภาพที่มีอาหารบริโภคเพียงพอแก่ความต้องการขั้นต่ำของร่างกายและบุคคลทั้งครอบครัว รวมตลอดไปถึงการมีเสื้อผ้าและยารักษาโรคเพียงพอแก่ความจำเป็น และการมีที่อยู่อาศัยที่คงทนถาวร

2.2 ความสมดุลระหว่างรายได้และรายจ่าย หมายถึง สภาพที่รายได้ของครอบครัวสมดุลกับรายจ่ายตลอดทั้งปี โดยไม่รวมรายจ่ายที่ต้องใช้เพื่อการเพาะปลูกในปีถัดไป

2.3 การใช้ทรัพยากร หมายถึง การใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีพและการผลิต

3. ปัจจัยทางจิตวิทยา ประกอบด้วย

3.1 ความมั่นใจในตนเอง หมายถึง สภาพที่บุคคลสามารถตัดสินใจและกำหนดเป้าหมายของตนเองโดยตนเอง และมีความเชื่อมั่นในความสามารถของตนที่จะบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้

3.2 ความรับผิดชอบ หมายถึง ความตระหนักถึงพันธะที่บุคคลผูกพันจะต้องปฏิบัติ รวมทั้งการตระหนักในผลของการกระทำของตนด้วย

3.3 ความคิดริเริ่มในการสร้างความร่วมมือซึ่งกันและกัน หมายถึง การเล็งเห็นความสำคัญในการร่วมมือกันเพื่อแก้ปัญหาของกันและกัน

3.4 ความพอใจและภูมิใจในตนเอง หมายถึง สภาพที่บุคคลพึงพอใจกับสถานะความเป็นอยู่และการเปลี่ยนแปลงในฐานะที่ตนเองเป็นผู้กำหนดตัดสินใจเลือกแนวทางของตนเอง โดยปราศจากการบีบบังคับ

4. ปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรม ประกอบด้วย

4.1 ประชากรเหมาะสมกับการผลิต หมายถึง ขนาดและคุณภาพของคนในวัยแรงงานที่เหมาะสมกับลักษณะงานและปริมาณงานในการผลิต

4.2 มีสถาบันในการแก้ปัญหาร่วมกัน หมายถึง การมีแบบแผนพฤติกรรมตลอดจนองค์การในการร่วมกันแก้ปัญหา โดยชุมชนเป็นผู้กำหนดขึ้นและความเชื่อพื้นฐานอยู่บนความสามารถและศักยภาพของสมาชิกในสังคม

4.3 ความสามารถในการปรับตัว หมายถึง ความสามารถในการติดต่อกับภายนอก และสามารถปรับใช้ทรัพยากรต่างๆให้เหมาะสมกับทรัพยากรและสภาพแวดล้อมภายใน ซึ่งหมายรวมถึงทั้งวิชาการ เทคโนโลยี และทรัพยากรทางวัตถุอื่นๆ

สำหรับการพึ่งตนเองทางด้านสาธารณสุข ตามแผนพัฒนาพฤติกรรมสุขภาพและการพึ่งตนเองด้านสาธารณสุข (สาขาที่ 6) ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ด้านสาธารณสุข (พ.ศ.2540-2544) ที่มุ่งเน้นการพัฒนาศักยภาพของคนด้านสุขภาพอนามัย เพื่อให้ประชาชนมีความรู้ ทักษะและตระหนักถึงการป้องกันโรคและส่งเสริมสุขภาพ รวมทั้งสามารถดูแลสุขภาพของตนเองและครอบครัวได้ ตลอดจนส่งเสริมบทบาทของประชาชนให้มีส่วนร่วมในการดำเนินงานเพื่อป้องกันและแก้ปัญหาสาธารณสุขเบื้องต้น ก่อนการเข้ารับบริการบริการสาธารณสุขของภาครัฐ และการใช้ประโยชน์จากองค์กรเอกชน รวมทั้งทรัพยากรของท้องถิ่นในการพัฒนาสาธารณสุข และได้กำหนดเครื่องชี้วัดความสำเร็จของแผนฯ โดยแยกตามวัตถุประสงค์ 2 ข้อ ดังนี้ (สรงศักดิ์ ดวงคำสวัสดิ์, 2541)

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อให้ประชาชนทั้งในระดับบุคคล ครอบครัวและชุมชนสามารถดูแลสุขภาพตนเองให้มีสุขภาพดีทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ รวมทั้งอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข ตลอดจนมีส่วนร่วมในการป้องกันและแก้ไขปัญหาสาธารณสุขของชุมชน เครื่องชี้วัดประกอบด้วย 1) ระดับบุคคล ประชาชนในวัยเรียน วัยทำงาน และวัยผู้สูงอายุไปรับการตรวจสุขภาพประจำปี เกณฑ์ไม่ต่ำกว่าร้อยละ 80 2) ระดับครอบครัว จำนวนครอบครัว (อย่างน้อย 1 คน) มีความรู้และทักษะที่จำเป็นในการดูแลสุขภาพของตนเอง ครอบครัว มีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาของชุมชนและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เกณฑ์ไม่ต่ำกว่าร้อยละ 85 3) ระดับชุมชน จำนวนหมู่บ้านที่ผ่านเกณฑ์เครื่องชี้วัดการพึ่งตนเองทางสาธารณสุขมูลฐาน ทั้งชุมชนเขตเมืองและเขตชนบท เกณฑ์ไม่ต่ำกว่าร้อยละ 85 และจำนวนองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) มีแผนและกิจกรรมสาธารณสุข โดยมีเกณฑ์ไม่ต่ำกว่าร้อยละ 50

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อส่งเสริมและพัฒนาพฤติกรรมสุขภาพให้เหมาะสม ในการส่งเสริมและการป้องกันโรคทั้งระดับบุคคล ครอบครัว รวมทั้งการปรับสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการพัฒนาพฤติกรรมสุขภาพของประชาชน เครื่องชี้วัดคือ ประชาชนในวัยเรียน วัยผู้สูงอายุ มีพฤติกรรมสุขภาพที่เหมาะสมตามเกณฑ์ไม่ต่ำกว่าร้อยละ 60

นอกจากนี้ จากโครงการศึกษาและพัฒนาเครื่องชี้วัดการพึ่งตนเองทางสาธารณสุขมูลฐาน ไปใช้ในกระบวนการพัฒนาสุขภาพ ซึ่งมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญประการหนึ่งคือ เพื่อศึกษาและพัฒนาเครื่องชี้วัดการพึ่งตนเองทางสาธารณสุขมูลฐาน โดยศึกษาในพื้นที่ 6 ตำบล ใน 4 จังหวัด คือ ตำบลวังหิน อำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น ตำบลเขื่อน อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม ตำบลหัวดง อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม ตำบลกลางหมื่น อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ ตำบลเขวาทุ่ง อำเภอธวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด และตำบลโพธิ์งาม อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ด้วยวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ผลการศึกษาได้ข้อสรุปและนำเสนอเครื่องชี้วัดการพึ่งตนเองทางสาธารณสุขมูลฐาน ดังนี้ (ธีระพงษ์ แก้วหาวงษ์, 2541, 2543)

ตารางที่ 4 เครื่องชี้วัดการพึ่งตนเองทางสาธารณสุขมูลฐานของหมู่บ้าน

องค์ประกอบเครื่องชี้วัด	เกณฑ์การวัด
หมวด 1 องค์กรหมู่บ้าน (กรรมการหมู่บ้าน) 1. มีการจัดองค์กรหมู่บ้านเพื่อรับผิดชอบงานสาธารณสุขในหมู่บ้าน 2. มีแผนงานโครงการ หรือกิจกรรมที่ชัดเจนในการแก้ไขปัญหาสุขภาพ และพัฒนางานสาธารณสุขมูลฐาน 3. มีการดำเนินกิจกรรมตามแผนงานโครงการอย่างต่อเนื่อง และมีการประชุมเพื่อสรุปทบทวนเกี่ยวกับการพัฒนาสุขภาพหรือการแก้ไขปัญหาตามเกณฑ์เครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิต	มีองค์กรหมู่บ้านรับผิดชอบกิจกรรมด้านสุขภาพและมีการแบ่งบทบาทหน้าที่ชัดเจน มี มีกิจกรรมต่อเนื่องและมีการประชุมอย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง หรือกำหนดตามความเหมาะสม
หมวด 2 กำลังคน 4. อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ที่ปฏิบัติงานจริงในหมู่บ้าน มีความรู้ ความสามารถ และทักษะในการปฏิบัติงาน 5. กลุ่มอาสาสมัครหรือประชาชนอื่นๆ เช่น กลุ่มแกนนำสุขภาพประจำครอบครัว ชมรมผู้สูงอายุ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มแพทย์แผนไทย ฯลฯ เข้าร่วมกิจกรรมสาธารณสุขมูลฐานของหมู่บ้านโดย 5.1 มีส่วนร่วมในกิจกรรมการวางแผนงานสาธารณสุขของหมู่บ้าน 5.2 มีกิจกรรมที่เข้าร่วมปฏิบัติ เช่น การร่วมปฏิบัติตามแผนร่วมระดมทรัพยากร หรือร่วมติดตามประเมินผล	อสม.ที่ปฏิบัติงานจริงในหมู่บ้านมีกิจกรรมที่ต่อเนื่อง มีความรู้ความสามารถโดยควรผ่านเกณฑ์ซึ่งพื้นที่กำหนดเองหรือใช้เกณฑ์ของกระทรวงสาธารณสุข มีการเข้าร่วมตัดสินใจในการวางแผน จำนวนกลุ่มที่เข้าร่วมและมีกิจกรรมสาธารณสุขที่ชัดเจน
หมวด 3 กองทุนและการระดมทรัพยากร 6. มีงบประมาณในการดำเนินกิจกรรมด้านสาธารณสุข 7. มีกองทุนหรือมีการระดมทุนหรือทรัพยากรอื่นๆ เพื่อใช้ในกิจกรรมสาธารณสุขของหมู่บ้าน	ได้รับจัดสรรจากกระทรวงสาธารณสุขหรือองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) หรืออื่นๆ มีกองทุนหรือการระดมทุนเพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาสุขภาพ
หมวด 4 ข้อมูลข่าวสาร 8. หมู่บ้านมีข้อมูลเหล่านี้ 8.1 ข้อมูลทั่วไปของหมู่บ้าน 8.2 ข้อมูลประชากรและระบุปัญหาสุขภาพของประชากร 8.3 ข้อมูลแสดงสถานะคุณภาพชีวิตและกิจกรรมการพัฒนาสาธารณสุข	(แสดงไว้ที่ ศสมช.หรือตามทีหมู่บ้านเห็นสมควร มี มี มี
หมวด 5 การถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยี 9. มีการถ่ายทอดความรู้ข่าวสารด้านสุขภาพผ่านสื่อต่างๆ เช่น แผ่นพับ หอกระจายข่าว หรือ อสม./แกนนำสุขภาพประจำครอบครัวแนะนำ ความรู้ด้านการดูแลสุขภาพให้เพื่อนบ้าน โดยวิธีการที่เหมาะสมอย่าง สม่่าเสมอหรือมีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ภายในกลุ่มหรือระหว่างกลุ่ม	มีสื่อ เอกสารในการถ่ายทอดความรู้ และมีการจัดกระบวนการถ่ายทอดอย่างสม่ำเสมอ

ตารางที่ 4 (ต่อ)

องค์ประกอบเครื่องชี้วัด	เกณฑ์การวัด
10. ผู้นำชุมชนหรือผู้นำกลุ่มต่างๆ ในหมู่บ้านได้รับการพัฒนาความรู้และ ทักษะในการจัดการเพื่อ แก้ไขปัญหาและพัฒนาสุขภาพ เช่น เข้ารับ การฝึกอบรม การศึกษาดูงาน เป็นต้น	อย่างน้อย 1 ครั้ง/ปี
11. มีการประสานความร่วมมือในการพัฒนาสุขภาพ หรือ คุณภาพชีวิตกับหมู่บ้านอื่น หรือองค์กรภายนอกชุมชน	มีเครือข่ายความร่วมมือหรือมีการประสานความร่วมมือจากภายนอก
หมวด 6 การจัดกิจกรรมบริการสาธารณสุขมูลฐาน และการดูแลสุขภาพตนเองของครอบครัว	
12. มีสถานบริการหรือศูนย์สำหรับจัดกิจกรรมสาธารณสุขมูลฐานในหมู่บ้าน เช่น ศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชน (ศสมช.) หรือสถานบริการสาธารณสุขอื่นๆ	มีที่ใดที่หนึ่งในหมู่บ้าน หรือประชาชนในหมู่บ้านมีสถานบริการสาธารณสุขรับผิดชอบดูแล
13. มีกิจกรรมสาธารณสุขที่จำเป็นในหมู่บ้าน	
13.1 มีการปฐมพยาบาลและการรักษาเบื้องต้น	มี
13.2 ส่งเสริมให้ครอบครัวมียาสามัญประจำบ้านไว้ใช้หรือมี ยาสามัญประจำบ้าน เช่น ใน ศสมช. หรือสถานบริการ บริการสาธารณสุขอื่นๆ	มี
13.3 มีการวัดความดันโลหิต การตรวจน้ำตาลในปัสสาวะ การชั่งน้ำหนัก สำหรับกลุ่มเสี่ยงโรคหัวใจ / ความดันโลหิตสูง และเบาหวาน	มี
13.4 มีกิจกรรมเฝ้าระวังปัญหาสุขภาพ เช่น ภาวะโภชนาการ ในเด็ก การได้รับวัคซีนเพื่อป้องกันโรค หรือปัญหาที่สำคัญของหมู่บ้าน	มี
13.5 มีกิจกรรมการควบคุมโรคประจำถิ่น	มี
14. ครอบครัวสามารถดูแลและแก้ไขปัญหาสุขภาพของครอบครัวตนเองได้ ดังนี้	
14.1 ครอบครัวได้รับการส่งเสริมและพัฒนาความรู้ในเรื่องสุขภาพและมีความพร้อมในการเข้าร่วมกิจกรรมสาธารณสุขของหมู่บ้าน โดยมีสมาชิกที่สามารถอธิบาย ปัญหาสาธารณสุขที่ตกเกณฑ์ จปฐ. ของครัวเรือนได้ หรือสมาชิกในครัวเรือนมีความรู้และเข้าใจขั้นตอนการดูแลสุขภาพทั้งตนเองและคนในครัวเรือนได้ อีกทั้งมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณสุขของหมู่บ้าน	ครัวเรือนทั้งหมดในหมู่บ้านควรมีแกนนำสุขภาพประจำครอบครัวหรือมีบุคคลที่มีความรู้ในเรื่อง จปฐ. หรือมีความรู้ในการดูแลสุขภาพในเรื่องไข้ อุจจาระร่วงและโรค หรือปัญหาสุขภาพของครอบครัวหรือชุมชนท้องถิ่นได้อย่างน้อย 1 คน
14.2 ทุกคนในครัวเรือนมีหลักประกันสำหรับการรักษาพยาบาล	ครัวเรือนทั้งหมดในหมู่บ้านควรมีการสร้างหลักประกันสำหรับการรักษาพยาบาล

ตารางที่ 4 (ต่อ)

องค์ประกอบเครื่องชีวิต	เกณฑ์การวัด
หมวด 7 การส่งต่อผู้ป่วย	
15. มีการส่งต่อผู้ป่วยไปยังสถานบริการที่รวดเร็วและทันเวลา	มี
16. มีการดูแลช่วยเหลือผู้ป่วยในเบื้องต้นอย่างถูกต้องทั้งก่อนและระหว่างการส่งต่อ	มีและถูกต้อง

สรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์เอกสาร แนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพึ่งตนเอง ดังกล่าวรายละเอียดมาทั้งหมดนั้น ผู้วิจัยจึงได้กำหนดองค์ประกอบของการพึ่งตนเองของ ครอบครัวและชุมชนชนบทออกเป็น 6 ด้าน ได้แก่ การพึ่งตนเองด้านเทคโนโลยี (technological self-reliance) การพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจ (economic self-reliance) การพึ่งตนเองด้านทรัพยากรธรรมชาติ (natural resources self-reliance) การพึ่งตนเองด้านจิตใจ (psychological self-reliance) การพึ่งตนเองด้านสังคมวัฒนธรรม (socio-cultural self-reliance) และการพึ่งตนเองด้านสาธารณสุข (health self-reliance) กล่าวคือ การพึ่งตนเองใน 5 องค์ประกอบแรกนั้น เป็นตัวแบบ TERMS ซึ่งเป็นทฤษฎีการพึ่งตนเองของชุมชนชนบทที่พัฒนามาจากโครงการวิจัยของสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย โดย สัญญา สัญญาวิวัฒน์ และคณะ (2538) และผู้วิจัยนำมาใช้เป็นทฤษฎีหลักในการวิจัยครั้งนี้ ส่วนองค์ประกอบสุดท้าย คือ การพึ่งตนเองด้านสาธารณสุข เป็นองค์ประกอบที่ได้มาจากการศึกษาวิเคราะห์เอกสารและแนวความคิดต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าเป็นองค์ประกอบเกี่ยวกับการพึ่งตนเองที่สำคัญอีกด้านหนึ่ง จึงได้นำมารวมไว้ในการวิจัยครั้งนี้ โดยเรียกตัวแบบใหม่นี้ว่าเป็นตัวแบบ THERMS ซึ่งเป็นตัวแบบที่ผู้วิจัยประยุกต์ขึ้นใหม่ เพื่อให้มีความครอบคลุมแนวคิด ทฤษฎีและองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชน ตามที่นักวิชาการหลายท่านได้ศึกษาไว้ ทั้งนี้ เพื่อให้การพัฒนาตัวบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชนในการวิจัยครั้งนี้ มีความครอบคลุมและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

สำหรับตัวบ่งชี้หรือตัวชี้วัดย่อยๆ ในแต่ละองค์ประกอบดังกล่าว ซึ่งได้มาจากการศึกษาวิเคราะห์เอกสาร แนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผสมกับผลที่ได้จากการสำรวจความคิดเห็นของกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ โดยใช้เทคนิคเดลฟาย สามารถสรุปได้ดังตารางที่ 5

ตารางที่ 5 องค์ประกอบ และตัวบ่งชี้ย่อยของการพึ่งตนเองของครอบครัวตามตัวแบบ

THERMS

องค์ประกอบพึ่งตนเอง	ตัวบ่งชี้ (ตัวชี้วัด)
1. การพึ่งตนเองด้านเทคโนโลยี (Technological self-reliance)	1.1 ระดับความเพียงพอของเทคโนโลยี 1.2 ระดับคุณภาพของเทคโนโลยี 1.3 ระดับความสามารถในการเข้าถึงเทคโนโลยี 1.4 ระดับความสามารถในการวางแผนและบริหารจัดการด้านการใช้เทคโนโลยี 1.5 ระดับความสามารถในการนำเทคโนโลยีดั้งเดิมมาใช้และ/หรือประยุกต์ใช้กับเทคโนโลยีสมัยใหม่ 1.6 ระดับความสามารถในการพัฒนาเทคโนโลยี 1.7 ระดับความสามารถในการแสวงหาความรู้ด้านเทคโนโลยี 1.8 ระดับความสามารถในการบำรุงรักษาเทคโนโลยี 1.9 เครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านเทคโนโลยี 1.10 จำนวนสมาชิกของครอบครัวที่เป็นสมาชิกกลุ่ม/เครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านเทคโนโลยี
2. การพึ่งตนเองด้านสาธารณสุข (Health self-reliance)	2.1 พฤติกรรมการดูแลรักษาสุขภาพอนามัย 2.2 ระดับความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการปฐมพยาบาล 2.3 ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการส่งเสริมสุขภาพ 2.4 ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการป้องกันและควบคุมโรค 2.5 ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการบำบัดรักษาโรค 2.6 ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการฟื้นฟูสุขภาพอนามัย 2.7 จำนวนสมาชิกในครอบครัวที่มีการประกันสุขภาพ 2.8 ภาวะการเจ็บป่วยของสมาชิกในครอบครัว 2.9 ความสามารถในการส่งต่อผู้ป่วย 2.10 ทรัพยากรเพื่อการสาธารณสุขเบื้องต้น

ตารางที่ 5 (ต่อ)

องค์ประกอบการพึ่งตนเอง	ตัวบ่งชี้ (ตัวชี้วัด)
	2.11 ความสามารถในการเข้าถึงบริการสาธารณสุข 2.12 เครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านสาธารณสุข 2.13 การเป็นสมาชิกกลุ่ม/เครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านสาธารณสุข
3. การพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจ (Economic self-reliance)	3.1 ความสามารถในการจัดหาปัจจัยยังชีพ 3.2 ความสมดุลระหว่างรายได้กับรายจ่าย 3.3 ความมั่นคงในอาชีพ 3.4 ภาวะการออม 3.5 สัดส่วนค่าใช้จ่ายด้านอาหารของครอบครัว 3.6 อำนาจการต่อรองและการแข่งขัน 3.7 การเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต 3.8 อัตราการพึ่งพิงในครอบครัว 3.9 ความสามารถในการเพิ่มมูลค่าผลิต 3.10 เครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางเศรษฐกิจ 3.11 จำนวนสมาชิกของครอบครัวที่เป็นสมาชิกกลุ่ม/เครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางเศรษฐกิจ
4. การพึ่งตนเองด้านทรัพยากรธรรมชาติ (Natural resources self-reliance)	4.1 ความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ 4.2 ระดับความเพียงพอของทรัพยากรธรรมชาติ 4.3 ระดับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ 4.4 ระดับความสามารถในการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ 4.5 ระดับความสามารถในการบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติ 4.6 เครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านทรัพยากรธรรมชาติ 4.7 จำนวนสมาชิกของครอบครัวที่เป็นสมาชิกกลุ่ม/เครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านทรัพยากรธรรมชาติ

ตารางที่ 5 (ต่อ)

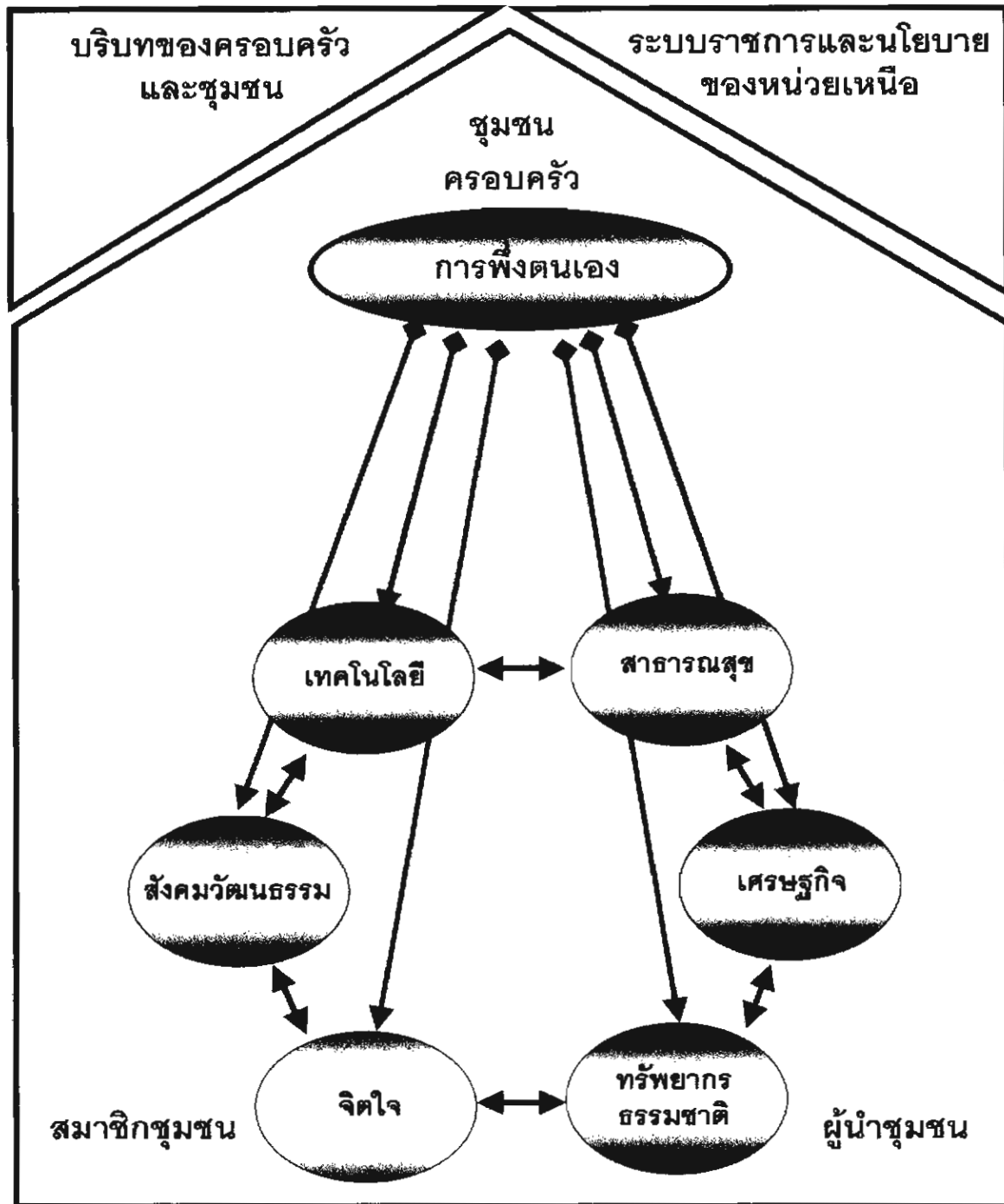
องค์ประกอบการพึ่งตนเอง	ตัวบ่งชี้ (ตัวชี้วัด)
5. การพึ่งตนเองด้านจิตใจ (Psychological self-reliance)	5.1 ความเข้มแข็งในการแก้ปัญหา 5.2 ระดับความสามารถในการคิดวินิจฉัยผลการกระทำของตนเอง 5.3 ความมั่นใจในตนเอง 5.4 ความรับผิดชอบ 5.5 การรู้จักประมาณตน 5.6 ความคิดริเริ่มในการสร้างความร่วมมือซึ่งกันและกัน 5.7 แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ 5.8 จิตสำนึกในการพึ่งตนเอง 5.9 จิตสำนึกสาธารณะ
6. การพึ่งตนเองด้านสังคมวัฒนธรรม (Socio-cultural self-reliance)	6.1 ภาวะความเป็นผู้นำของหัวหน้าครอบครัว 6.2 ความสามารถในการปรับตัว 6.3 ความสามารถในการติดต่อสื่อสารกับผู้อื่น 6.4 การพัฒนาความรู้ความสามารถของสมาชิกในครอบครัว 6.5 ความร่วมมือของสมาชิกในครอบครัว 6.6 การมีส่วนร่วมของครอบครัวในกิจกรรมชุมชน 6.7 การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สืบทอดศิลปวัฒนธรรม 6.8 การสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม

ตอนที่ 5 กรอบแนวคิด ทฤษฎี และโมเดลที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชน โดยประยุกต์ใช้ทฤษฎีการพึ่งตนเองของชุมชนชนบทหรือตัวแบบ TERMS ของสัญญา สัญญา-วิวัฒน์ (2534, 2537, 2538) เป็นหลัก ประกอบกับแนวความคิดและทฤษฎีอื่นๆ กล่าวคือทฤษฎีการพึ่งตนเองของชุมชนชนบทตามตัวแบบ TERMS นี้เชื่อว่า การที่ครอบครัวหรือชุมชนจะพึ่งตนเองได้ค่อนข้างสมบูรณ์ ครอบครัวหรือชุมชนนั้นจะต้องพึ่งตนเองได้ในองค์ประกอบ 5 ด้านที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กันคือ ด้านเทคโนโลยี (T) เศรษฐกิจ (E) ทรัพยากรธรรมชาติ (R) จิตใจ (M) และสังคมวัฒนธรรม (S) และจากการศึกษาวิเคราะห์เอกสารและแนวความคิดต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยเห็นว่าองค์ประกอบเกี่ยวกับการพึ่งตนเองที่สำคัญอีกด้านหนึ่งคือ ด้านสาธารณสุข (Health self-reliance) จึงได้นำมารวมไว้ในการศึกษาครั้งนี้ด้วย โดยเรียกตัวแบบที่เสนอใหม่นี้ว่าตัวแบบ THERMS เพื่อให้การพัฒนาตัวบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชนมีความครอบคลุมและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยผู้วิจัยมีความเชื่อว่า ระดับความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชนจะสูงหรือต่ำ นอกจากจะขึ้นอยู่กับระดับการพึ่งตนเองในด้านต่างๆ ดังกล่าวแล้ว ยังขึ้นอยู่กับปัจจัยหรือตัวแปรต่างๆ ที่เกี่ยวกับบริบทของครอบครัวและชุมชนนั้นๆ ด้วย

ประเด็นหลักของการวิจัยนี้มุ่งศึกษาความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัว แล้วจึงขยายผลการศึกษาวิเคราะห์ให้กว้างออกไปในระดับชุมชนด้วย วิธีการศึกษาเน้นที่การพัฒนาตัวบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเอง และการวิเคราะห์เปรียบเทียบระหว่างกลุ่มครอบครัว/ชุมชนที่มีความสามารถในการพึ่งตนเองแตกต่างกัน และใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาเจาะลึกถึงรูปแบบ กระบวนการในการพัฒนาความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชนที่มีความสามารถในการพึ่งตนเองได้สูง

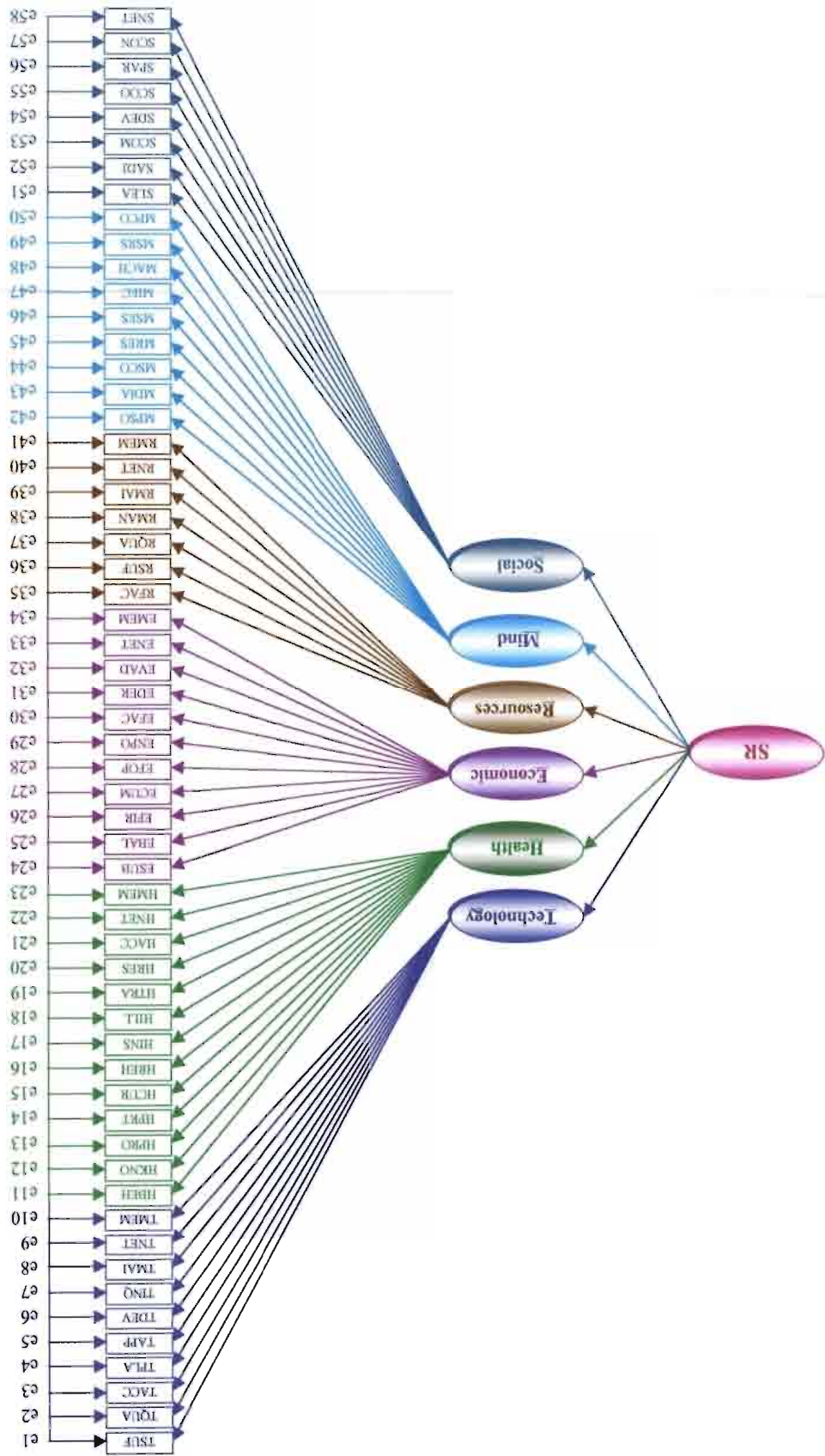
กรอบแนวคิดเชิงทฤษฎีสำหรับการวิจัยเรื่องนี้ แสดงในรูปโมเดลความสัมพันธ์ระหว่างบริบทของครอบครัวและชุมชน และองค์ประกอบการพึ่งตนเอง 6 ด้านคือ ด้านเทคโนโลยี ด้านสาธารณสุข ด้านเศรษฐกิจ ด้านทรัพยากรธรรมชาติ ด้านจิตใจ และด้านสังคมวัฒนธรรม ดังแผนภาพที่ 5 ตามแผนภาพ การดำเนินงานหรือการดำรงชีวิตของครอบครัว/ชุมชนอยู่ในกรอบของระบบราชการ ภายใต้นโยบายและความต้องการของหน่วยราชการระดับสูง รวมทั้งสภาพความต้องการและบริบทของครอบครัว/ชุมชน ปัจจัยป้อนที่เป็นทรัพยากรบุคคลของครอบครัว/ชุมชน ประกอบด้วยสมาชิกและผู้นำครอบครัว/ชุมชน ซึ่งสภาพบริบทและสถานการณ์ของทรัพยากรบุคคลดังกล่าวของครอบครัว/ชุมชน เป็นตัวกำหนดความสามารถในการพึ่งตนเองทั้ง 6 ด้านคือ ด้านเทคโนโลยี สาธารณสุข เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ จิตใจ และสังคม-วัฒนธรรม

แผนภาพที่ 5 กรอบแนวคิดเชิงทฤษฎีของความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชน

จากกรอบแนวคิดเชิงทฤษฎีดังกล่าว ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง และพัฒนากกรอบแนวคิดสำหรับการวิจัยในรูปโมเดลลิสเรลหรือโมเดลความสัมพันธ์โครงสร้างเชิงเส้น (LISREL or linear structural relationship model) แบบมีตัวแปรแฝง (latent variables) ในลักษณะของโมเดลการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยันอันดับที่สอง (second order confirmatory factor analysis) แสดงความสัมพันธ์ระหว่างตัวบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเองโดยรวม (self-reliance : SR) ซึ่งเป็นตัวบ่งชี้ชนิดองค์ประกอบอันดับที่สอง กับตัวบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเองในแต่ละองค์ประกอบย่อยๆ 6 ด้าน ได้แก่ ด้านเทคโนโลยี (T) ด้านสาธารณสุข (H) ด้านเศรษฐกิจ (E) ด้านทรัพยากรธรรมชาติ (R) ด้านจิตใจ (M) และด้านสังคมวัฒนธรรม (S) ซึ่งเป็นตัวบ่งชี้ชนิดองค์ประกอบอันดับที่หนึ่ง โดยตัวบ่งชี้ในแต่ละด้านดังกล่าว สร้างขึ้นจากกลุ่มตัวแปรสังเกตได้ 6 กลุ่ม (ดังรายละเอียดของตัวแปรในขอบเขตของการวิจัย หรือตารางที่ 5) โมเดลลิสเรลดังกล่าว แสดงดังแผนภาพที่ 6 โดยสัญลักษณ์ที่ใช้ในแผนภาพดังกล่าว มีความหมายดังนี้

(SR)	หมายถึง	ตัวแปรแฝงความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวโดยรวม
(T)	หมายถึง	ตัวแปรแฝงความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวด้านเทคโนโลยี
(H)	หมายถึง	ตัวแปรแฝงความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวด้านสาธารณสุข
(E)	หมายถึง	ตัวแปรแฝงความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวด้านเศรษฐกิจ
(R)	หมายถึง	ตัวแปรแฝงความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวด้านทรัพยากรธรรมชาติ
(M)	หมายถึง	ตัวแปรแฝงความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวด้านจิตใจ
(S)	หมายถึง	ตัวแปรแฝงความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวด้านสังคมวัฒนธรรม
Y_i	หมายถึง	ตัวแปรสังเกตได้ในแต่ละด้านของตัวแบบ THERMS ตัวที่ i เมื่อ $i = 1, 2, 3, \dots, 58$
e_i	หมายถึง	ความคลาดเคลื่อนของตัวแปรสังเกตได้ Y_i
$\longrightarrow$	หมายถึง	สัมประสิทธิ์ถดถอยจากตัวแปรสาเหตุที่มีต่อตัวแปรผล
$\uparrow \uparrow$	หมายถึง	ความสัมพันธ์ระหว่างความคลาดเคลื่อนของตัวแปรสังเกตได้ Y_i

แผนภาพที่ 6 กรอบแนวคิดในดรรชนีของสถาบันวิจัยสังคมเพื่อประเมินศักยภาพของตัวบ่งชี้ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร

บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงบรรยาย ซึ่งมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อพัฒนาตัวบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเอง และเพื่อศึกษาวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลต่อตัวบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเอง รวมทั้งเพื่อศึกษารูปแบบและกระบวนการในการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชนชนบทในเขตภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย โดยใช้วิธีการวิจัยทั้งเชิงปริมาณ และเชิงคุณภาพ (quantitative and qualitative research method) ประกอบกัน ทั้งนี้เพื่อให้การตอบคำถามวิจัยตามวัตถุประสงค์ดังกล่าวมีความครอบคลุมและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยมีขั้นตอนในการดำเนินการวิจัยในเรื่องของการกำหนดกรอบประชากรและการสุ่มตัวอย่าง การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล และการนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลดังรายละเอียดต่อไปนี้

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้เป็นการพัฒนาตัวบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชนชนบท เพื่อให้ได้ตัวบ่งชี้ที่มีความเหมาะสมและเชื่อถือได้ ผู้วิจัยจึงทำการสำรวจและคัดเลือกตัวบ่งชี้ในเบื้องต้น โดยใช้เทคนิคเดลฟาย (Delphi technique) ด้วยวิธีการสอบถามความคิดเห็นจากผู้เชี่ยวชาญ หลังจากนั้นจึงนำตัวบ่งชี้ที่ได้รับการคัดเลือกมาสร้างเครื่องมือเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลตามตัวบ่งชี้เหล่านั้น ๆ จากกลุ่มตัวอย่างครอบครัวและชุมชนชนบทในเขตภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย แล้วจึงทำการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อพัฒนาตัวบ่งชี้ด้วยวิธีการทางสถิติ ซึ่งผู้วิจัยมีขั้นตอนในการสุ่มกลุ่มตัวอย่างครอบครัวและชุมชนชนบท ซึ่งเป็นกลุ่มตัวอย่างเป้าหมายที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ และมีหลักเกณฑ์การเลือกกลุ่มตัวอย่างผู้เชี่ยวชาญ ดังนี้

ประชากรและกลุ่มตัวอย่างเป้าหมายที่ใช้ในการวิจัย

ประชากรและกลุ่มตัวอย่างเป้าหมายที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ ครอบครัวและชุมชนชนบทในเขตภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย ซึ่งได้แก่ ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ และภาคใต้ โดยมีกลุ่มประชากรผู้ให้ข้อมูลประกอบด้วย หัวหน้าครอบครัว และผู้นำชุมชน

กลุ่มตัวอย่างสำหรับการวิจัยครั้งนี้ คือ ครอบครัวและชุมชนชนบทจากกลุ่มประชากรดังกล่าว ซึ่งได้มาโดยวิธีการสุ่มแบบหลายขั้นตอน (multi-stage random sampling) โดยมีขั้นตอนดำเนินการดังนี้

1. การกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างครอบคลุมและชุมชนของการวิจัย ผู้วิจัยได้พิจารณา กำหนดขนาดของกลุ่มตัวอย่างโดยใช้ตารางการเลือกขนาดกลุ่มตัวอย่างของ Yamane (1973) ที่ระดับความเชื่อมั่น (confidence interval) 95% โดยผู้วิจัยยอมให้เกิดความคลาดเคลื่อน (e) $\pm 4\%$ เมื่อขนาดกลุ่มประชากรมีจำนวนไม่จำกัด ได้ขนาดกลุ่มตัวอย่างเป็น 625 หน่วย แต่เนื่องจากการวิเคราะห์ข้อมูลสำหรับการวิจัยครั้งนี้ ใช้สถิติวิเคราะห์ขั้นสูง ตั้งแต่การวิเคราะห์ความแปรปรวน การวิเคราะห์ถดถอยพหุคูณ การวิเคราะห์จำแนก และการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยัน โดยการวิเคราะห์ด้วยโปรแกรมลิสเรล จึงจำเป็นต้องใช้ขนาดของกลุ่มตัวอย่างให้เหมาะสม สำหรับสถิติวิเคราะห์แต่ละประเภท โดยเฉพาะการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยันด้วยโปรแกรม ลิสเรล ต้องใช้กลุ่มตัวอย่างขนาดใหญ่ Saris และ Stronkhorst (1984) กำหนดว่ากลุ่มตัวอย่าง ควรเป็น 100 หน่วยเป็นอย่างน้อย หรือ 5 หน่วยต่อหนึ่งตัวแปร (Stevens, 1986) สำหรับการ วิเคราะห์ถดถอยพหุคูณ Stevens ให้เกณฑ์ว่าควรใช้ขนาดกลุ่มตัวอย่าง 15 หน่วยต่อตัวแปรต้นที่ เป็นตัวทำนายหนึ่งตัวแปร และสำหรับการวิเคราะห์จำแนก ควรใช้ขนาดกลุ่มตัวอย่าง 20 หน่วย ต่อตัวแปรต้นที่เป็นตัวทำนายหนึ่งตัวแปร ดังนั้นในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงเพิ่มขนาดของกลุ่ม ตัวอย่างเป็น 808 ครอบคลุม เพื่อให้มีความเหมาะสมตามหลักเกณฑ์ดังกล่าวและทำให้ผลการ วิเคราะห์ข้อมูลมีความน่าเชื่อถือได้มากยิ่งขึ้น

2. การสุ่มเลือกครอบคลุมและชุมชน ดำเนินการสุ่มแบบหลายขั้นตอน ดังนี้

2.1 สุ่มเลือกจังหวัดในเขตภูมิภาคต่างๆ ทั้ง 4 ภูมิภาค มาเป็นตัวอย่างภาคละ 2 จังหวัด ด้วยวิธีการสุ่มอย่างง่าย รวมเป็นจังหวัดตัวอย่างทั้งหมด 8 จังหวัด ทั้งนี้เนื่องจาก ผู้วิจัยมี ความเชื่อว่า จังหวัดที่ตั้งอยู่ในเขตภูมิภาคเดียวกัน จะมีลักษณะภูมิประเทศ ดิน ฟ้า อากาศ ทรัพยากรธรรมชาติ และลักษณะทางประชากรคล้ายคลึงกัน จึงสุ่มเลือกจังหวัดในภูมิภาคนั้น ๆ มาศึกษาเพียงภาคละ 2 จังหวัด เพื่อให้การเลือกกลุ่มตัวอย่างเป็นไปได้อย่างเหมาะสมทั้งหลักทาง ทฤษฎีและทางปฏิบัติ

ผลการสุ่มเลือกจังหวัด ได้จังหวัดที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง ประกอบด้วยภาคกลาง ได้แก่ จังหวัดเพชรบุรีและลพบุรี ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ จังหวัดนครราชสีมาและอุดรธานี ภาคเหนือ ได้แก่ จังหวัดลำปางและพิษณุโลก และภาคใต้ ได้แก่ จังหวัดนครศรีธรรมราชและพัทลุง

2.2 ในแต่ละจังหวัดที่สุ่มได้ ผู้วิจัยสุ่มเลือกอำเภอมาจังหวัดละ 2 อำเภอ จากนั้น จึงสุ่มเลือกตำบลในอำเภอนั้นๆ มาอำเภอละ 2 ตำบล ในแต่ละตำบลที่ได้ ทำการเลือกชุมชนมา ศึกษาตำบลละ 1 ชุมชน รวมเป็น 4 ชุมชนในแต่ละจังหวัด ดังนั้นรวมชุมชนที่เป็นกลุ่มตัวอย่างทั้งหมดในการวิจัยครั้งนี้จำนวน 32 ชุมชน ซึ่งกระจายอยู่ในจังหวัดและภูมิภาคต่างๆ ทั้ง 4 ภาคของ ประเทศไทย

2.3 สุ่มครอบครัวในแต่ละชุมชนที่ได้ในข้อ 2.2 โดยใช้วิธีการสุ่มอย่างง่าย ชุมชนละประมาณ 20-32 ครอบครัว รวมครอบครัวทั้งหมดที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 808 ครอบครัว

3. การเลือกกลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูล

จากครอบครัวในชุมชนที่เป็นกลุ่มตัวอย่างจำนวน 808 ครอบครัว ผู้วิจัยดำเนินการเลือกกลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูล ดังนี้

3.1 ใช้หัวหน้าครอบครัวเป็นผู้ให้ข้อมูลในระดับครอบครัว รวม 808 คน

3.2 ใช้ผู้นำชุมชน เป็นผู้ให้ข้อมูลในระดับชุมชน รวม 87 คน

จากการสุ่มตัวอย่างตามขั้นตอนดังกล่าวข้างต้น ได้กลุ่มตัวอย่างสำหรับการวิจัยครั้งนี้ ดังแสดงรายละเอียดในตารางที่ 6

ตารางที่ 6 กลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย จำแนกตามหมู่บ้าน อำเภอ จังหวัด และเขตภูมิภาค

ภาค	จังหวัด	อำเภอ	หมู่บ้าน	จำนวนผู้ให้ข้อมูล	
				หัวหน้าครอบครัว	ผู้นำชุมชน
1. กลาง	1. เพชรบูรณ์	1. ชะอำ	1. บ้านทุ่งเคล็ด หมู่ 3 ต.ห้วยทรายเหนือ	25	1
			2. บ้านไร่ใหม่พัฒนา หมู่ 2 ต.ไร่ใหม่พัฒนา	25	4
		2. เขาย้อย	3. บ้านท่าเรือ หมู่ 5 ต.หนองปลาไหล	25	1
			4. บ้านทับค้างบน หมู่ 4 ต.ทับค้าง	22	2
	2. ลพบุรี	3. ท่าเรือ	5. บ้านโคกป่าน หมู่ 3 ต.หัวลำโรง	24	3
			6. บ้านหม้อ หมู่ 13 ต.บางคู	24	2
		4. เมือง	7. บ้านโพธิ์เก้าต้น หมู่ 5 ต.โพธิ์เก้าต้น	24	1
			8. บ้านดงตาล หมู่ 12 ต.จั่วราย	24	2

ตารางที่ 6 (ต่อ)

ภาค	จังหวัด	อำเภอ	หมู่บ้าน	จำนวนผู้ให้ข้อมูล	
				หัวหน้าครอบครัว	ผู้นำชุมชน
2. ตะวันออกเฉียงเหนือ	3. นครราชสีมา	5. สีคิ้ว	9. บ้านถนนคต หมู่ 11 ต.สีคิ้ว	22	2
			10. บ้านหนองบัว หมู่ 1 ต.ลาดบัวขาว	22	2
		6. พิมาย	11. บ้านน้อย หมู่ 15 ต.ในเมือง	24	2
			12. บ้านค้ำ หมู่ 8 ต.สัมฤทธิ์	21	3
	4. อุตรธานี	7. พิบูลย์รักษ์	13. บ้านดงยาง- พรพิบูลย์ หมู่ 15 ต.บ้านแดง	25	2
			14. บ้านนายม หมู่ 4 ต.ดอนกลอย	20	4
		8. หนองบัวขอม	15. บ้านหนองแขวง พัฒนา หมู่ 9 ต.กุดหมากไฟ	23	2
			16. บ้านห้วยไร่บุรพา หมู่ 10 ต.อุบลมุง	22	3
3. เหนือ	5. พิษณุโลก	9. วังทอง	17. บ้านหนองพระ หมู่ 3 ต.หนองพระ	25	1
			18. บ้านน้ำคังเหนือ หมู่ 6 ต.แม่ระกา	21	1
		10. วัดโบสถ์	19. บ้านหนองยาง หมู่ 8 ต.บ้านยาง	24	4
			20. บ้านใหม่ไต้ หมู่ 4 ต.ท่างาม	28	4
	6. ลำปาง	11. เมือง	21. บ้านท่าส้มปอย หมู่ 1 ต.ทุ่งฝ่าย	26	2
			22. บ้านปงชัย หมู่ 11 ต.บ้านเสด็จ	24	4

ตารางที่ 6 (ต่อ)

ภาค	จังหวัด	อำเภอ	หมู่บ้าน	จำนวนผู้ให้ข้อมูล	
				หัวหน้าครอบครัว	ผู้นำชุมชน
4. ได้		12. แม่ทะ	23. บ้านนาฟาน หมู่ 5 ต.ดอนไฟ	31	2
			24. บ้านสามขา หมู่ 6 ต.หัวเสือ	25	5
	7. นครศรีธรรมราช	13. ลานสกา	25. บ้านหลังคาสังกะสี หมู่ 2 ต.ท่าดี	28	3
			26. บ้านคีรีวง (คีรีธรรม) หมู่ 10 ต.กำโลน	32	2
		14. พังงา	27. บ้านลำโรง หมู่ 6 ต.ตานหลวงเสน	32	4
			28. บ้านเหนือ หมู่ 6 ต.หนองหงส์	28	2
	8. พัทลุง	15. ควนขนุน	29. บ้านจันนาตก หมู่ 11 ต.ดอนทราย	32	5
			30. บ้านโงกน้ำ หมู่ 8 ต.นาขยาด	30	3
		16. ตะโหมด	31. บ้านควนล่อน หมู่ 11 ต.แม่ขรี	26	7
			32. บ้านควนอินนอโม หมู่ 7 - บ้านทุ่งสบาย หมู่ 10 ต.ตะโหมด	24	2
รวม	8	16	32	808	87

หลักเกณฑ์การเลือกกลุ่มตัวอย่างผู้เชี่ยวชาญ

ผู้วิจัยดำเนินการเลือกกลุ่มตัวอย่างผู้เชี่ยวชาญแบบเฉพาะเจาะจงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย (purposive sampling) โดยเลือกผู้เชี่ยวชาญซึ่งเป็นผู้ที่มีคุณวุฒิและประสบการณ์เกี่ยวข้องกับการพัฒนาตัวบ่งชี้ และ/หรือผู้ที่มีประสบการณ์เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน ชุมชนเข้มแข็ง ชุมชนพึ่งตนเอง หรืออื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องจาก 3 กลุ่ม ดังนี้

1. กลุ่มนักวิชาการ ได้แก่ ผู้ที่มีบทบาทหรือผลงานทางวิชาการเกี่ยวกับการพัฒนาตัวบ่งชี้ และ/หรือการพัฒนาชุมชน ชุมชนเข้มแข็ง ชุมชนพึ่งตนเอง หรืออื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น

1.1 สอนหรือวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาตัวบ่งชี้ หรือการพัฒนาชุมชนในสถาบันอุดมศึกษาไม่น้อยกว่า 3 ปี หรือ

1.2 มีผลงานวิจัย ตำรา การเสนอผลงานในการประชุมสัมมนาทางวิชาการในระดับชาติหรือนานาชาติ จนเป็นที่ยอมรับ หรือ

1.3 สนใจและให้การสนับสนุนงานด้านการพัฒนาชุมชนด้วยดีเสมอมา

2. กลุ่มนักพัฒนาชุมชน ได้แก่ ผู้ที่มีประสบการณ์ตรงในการบริหารงานชุมชนทั้งในระดับการกำหนดนโยบายและการปฏิบัติงานเกี่ยวกับชุมชนมาไม่น้อยกว่า 3 ปี

3. กลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน ได้แก่ ผู้ที่มีประสบการณ์หรือมีบทบาทนำในการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาชุมชน เช่น ผู้นำองค์กรเอกชน ผู้นำชุมชน ที่ได้มีส่วนช่วยพัฒนาหมู่บ้านและชุมชนจนเป็นที่ยอมรับ

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ แบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือ ส่วนที่ 1 เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อคัดเลือกตัวบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวชนบทจากผู้เชี่ยวชาญ โดยใช้เทคนิคเดลฟาย ส่วนที่ 2 เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามจากหัวหน้าครอบครัวและผู้นำชุมชน เพื่อตรวจสอบความสอดคล้องของโมเดลการพึ่งตนเองกับข้อมูลเชิงประจักษ์และพัฒนาหาคะแนนตัวบ่งชี้รวม โดยมีขั้นตอนในการสร้างและพัฒนาเครื่องมือ แยกเป็น 2 ส่วนดังต่อไปนี้

การแสดงความคิดเห็นในแต่ละช่องมีความหมายดังนี้

1) ช่องความเหมาะสมในการบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเอง คะแนนที่ให้มีความหมายดังนี้

- 5 หมายถึง ตัวบ่งชี้ที่มีความเหมาะสมมากที่สุด ในการบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเองในองค์ประกอบนั้นๆ
- 4 หมายถึง ตัวบ่งชี้ที่มีความเหมาะสมมาก ในการบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเองในองค์ประกอบนั้นๆ
- 3 หมายถึง ตัวบ่งชี้ที่มีความเหมาะสมปานกลาง ในการบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเองในองค์ประกอบนั้นๆ
- 2 หมายถึง ตัวบ่งชี้ที่มีความเหมาะสมน้อย ในการบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเองในองค์ประกอบนั้นๆ
- 1 หมายถึง ตัวบ่งชี้ที่มีความเหมาะสมน้อยที่สุด ในการบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเองในองค์ประกอบนั้นๆ

2) ช่องความเป็นไปได้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลตามตัวบ่งชี้ คะแนนที่ให้มีความหมายดังนี้

- 5 หมายถึง มีความเป็นไปได้มากที่สุด ในการเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์ตามตัวบ่งชี้ดังกล่าว
- 4 หมายถึง มีความเป็นไปได้มาก ในการเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์ตามตัวบ่งชี้ดังกล่าว
- 3 หมายถึง มีความเป็นไปได้ปานกลาง ในการเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์ตามตัวบ่งชี้ดังกล่าว
- 2 หมายถึง มีความเป็นไปได้น้อย ในการเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์ตามตัวบ่งชี้ดังกล่าว
- 1 หมายถึง มีความเป็นไปได้น้อยที่สุด ในการเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์ตามตัวบ่งชี้ดังกล่าว

1.3 การสร้างแบบสอบถามปลายปิด สำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลรอบที่สาม

ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการตอบกลับแบบสอบถามรอบที่สอง มาวิเคราะห์ทางสถิติหาค่าพิสัยระหว่างควอไทล์ มัธยฐาน ร้อยนิยม แล้วนำมาสร้างแบบสอบถามชนิดมาตราประมาณค่า 5 ระดับ ในรอบที่สาม โดยมีข้อคำถามเกี่ยวกับตัวบ่งชี้เหมือนกับในรอบที่สอง และเพิ่มข้อมูลเกี่ยวกับตำแหน่งของค่ามัธยฐาน ขอบเขตพิสัยระหว่างควอไทล์ของกลุ่มรวม รวมทั้งตำแหน่ง

คำตอบของผู้เชี่ยวชาญแต่ละคนในรอบที่ผ่านมา เพื่อให้ผู้เชี่ยวชาญใช้ประกอบการพิจารณา ยืนยันคำตอบเดิม หรือเปลี่ยนแปลงคำตอบให้เป็นไปตามภาพรวมของกลุ่ม กรณีที่ผู้เชี่ยวชาญ ต้องการยืนยันคำตอบเดิมเมื่อคำตอบในรอบที่ผ่านมาอยู่นอกเหนือขอบเขตพิสัยระหว่างควอไทล์ ของกลุ่ม ต้องแสดงเหตุผลประกอบด้วย (รายละเอียดของแบบสอบถาม ดูในภาคผนวก ข)

1.4 คัดเลือกตัวบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเองจากผลการตอบในรอบที่สาม ของผู้เชี่ยวชาญ

ในการคัดเลือกตัวบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัว ผู้วิจัยพิจารณา จากการได้รับฉันทามติของตัวบ่งชี้ ซึ่งมีเกณฑ์ในการพิจารณาตรวจสอบการได้รับฉันทามติ คือ ตัว บ่งชี้จะได้รับฉันทามติของกลุ่มผู้เชี่ยวชาญก็ต่อเมื่อตัวบ่งชี้้นั้นมีค่ามัธยฐานไม่ต่ำกว่า 3.50 ค่า สัมบูรณ์ของผลต่างระหว่างค่ามัธยฐานและฐานนิยมไม่เกิน 1.00 และค่าพิสัยระหว่างควอไทล์ไม่ เกิน 1.50 (Dalkey and Helmer, 1963; Kurth-Schai, Poolpatarachewin and Pitiyanuwat, 1998) และกำหนดเกณฑ์การแปลความหมายค่ามัธยฐานจากการวิเคราะห์ข้อมูลไว้ดังนี้

ค่ามัธยฐานตั้งแต่ 4.50 ขึ้นไป หมายถึง กลุ่มผู้เชี่ยวชาญเห็นด้วยอย่างยิ่งว่าตัว บ่งชี้มีความเหมาะสมในการบ่งชี้ความสามารถใน การพึ่งตนเองในมิตินั้น ๆ และมีความเป็นไปได้มาก ที่สุดในการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงประจักษ์ตามตัว บ่งชี้ดังกล่าว

ค่ามัธยฐานตั้งแต่ 3.50 – 4.49 หมายถึง กลุ่มผู้เชี่ยวชาญเห็นด้วยว่าตัวบ่งชี้มีความ เหมาะสมในการบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเอง ในมิตินั้น ๆ และมีความเป็นไปได้มากในการเก็บ ข้อมูลเชิงประจักษ์ตามตัวบ่งชี้ดังกล่าว

ค่ามัธยฐานตั้งแต่ 2.50 – 3.49 หมายถึง กลุ่มผู้เชี่ยวชาญไม่แน่ใจว่าตัวบ่งชี้มีความ เหมาะสมในการบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเอง ในมิตินั้น ๆ และมีความเป็นไปได้ปานกลางใน การเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์ตามตัวบ่งชี้ดังกล่าว

ค่ามัธยฐานตั้งแต่ 1.50 – 2.49 หมายถึง กลุ่มผู้เชี่ยวชาญไม่เห็นด้วยว่าตัวบ่งชี้มี ความเหมาะสมในการบ่งชี้ความสามารถในการพึ่ง ตนเองในมิตินั้น ๆ และมีความเป็นไปได้น้อยในการ เก็บข้อมูลเชิงประจักษ์ตามตัวบ่งชี้ดังกล่าว

ค่ามัธยฐานต่ำกว่า 1.50 หมายถึง กลุ่มผู้เชี่ยวชาญไม่เห็นด้วยอย่างยิ่งว่าตัวบ่งชี้ที่มีความเหมาะสมในการบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเองในมิตินั้น ๆ และมีความเป็นไปได้น้อยที่สุดในการเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์ตามตัวบ่งชี้ดังกล่าว

จากตัวบ่งชี้ที่ได้รับการคัดเลือก ผู้วิจัยนำมาสร้างเป็นแบบสัมภาษณ์สำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงประจักษ์จากหัวหน้าครอบครัว เพื่อใช้ในการตรวจสอบความสอดคล้องของโมเดลและพัฒนาตัวบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเองต่อไป ซึ่งมีขั้นตอนการสร้างแบบสัมภาษณ์ดังปรากฏในส่วนของ 2

ส่วนที่ 2 เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามจากหัวหน้าครอบครัวและผู้นำชุมชนเพื่อตรวจสอบความสอดคล้องของโมเดลและพัฒนาตัวบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเอง

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามสำหรับการวิจัยครั้งนี้มี 5 ประเภท ประกอบด้วย 1) แบบสัมภาษณ์ชนิดมีโครงสร้าง (structured interviews) จำนวน 2 ฉบับ คือ แบบสัมภาษณ์หัวหน้าครอบครัว และแบบสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน 2) ประเด็นการสนทนากลุ่ม (focused group interviews) 3) แบบบันทึกข้อมูลการสนทนากลุ่ม 4) เครื่องบันทึกเสียง และ 5) กล้องบันทึกภาพ แต่ละประเภทมีขอบข่ายการสร้างและการตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือและ/หรือการใช้ ดังต่อไปนี้

2.1 แบบสัมภาษณ์หัวหน้าครอบครัว

แบบสัมภาษณ์ฉบับนี้ประกอบด้วยข้อคำถาม ซึ่งครอบคลุมตัวแปรเกี่ยวกับภูมิหลังของครอบครัวและหัวหน้าครอบครัว และตัวแปรเกี่ยวกับการพึ่งตนเองในด้านต่าง ๆ ของครอบครัว ตามกรอบแนวคิดของการวิจัย โดยแบ่งออกเป็น 7 ตอน ดังนี้ (รายละเอียดดูในภาคผนวก ค)

ตอนที่ 1 เป็นแบบสัมภาษณ์ข้อมูลเกี่ยวกับภูมิหลังของครอบครัวและหัวหน้าครอบครัว รวม 9 ข้อ

ตอนที่ 2 เป็นแบบสัมภาษณ์ข้อมูลเกี่ยวกับการพึ่งตนเองของครอบครัวด้านเทคโนโลยี ซึ่งครอบคลุมตัวแปรที่เป็นตัวบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวด้านนี้ทั้งหมด 10 ตัวแปร ได้แก่ ระดับความเพียงพอของเทคโนโลยี ระดับคุณภาพของเทคโนโลยี ระดับความสามารถในการเข้าถึงเทคโนโลยี ระดับความสามารถในการวางแผนและบริหารจัดการด้านการใช้เทคโนโลยี ระดับความสามารถในการนำเทคโนโลยีดั้งเดิมมาใช้และ/หรือประยุกต์ใช้กับ

เทคโนโลยีสมัยใหม่ ระดับความสามารถในการพัฒนาเทคโนโลยี ระดับความสามารถในการแสวงหาความรู้ด้านเทคโนโลยี ระดับความสามารถในการบำรุงรักษาเทคโนโลยี เครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านเทคโนโลยี และการเป็นสมาชิกกลุ่ม/เครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านเทคโนโลยี รวม 40 ข้อ ลักษณะของแบบสัมภาษณ์เป็นแบบมาตรประมาณค่า 5 ระดับ 34 ข้อ และเป็นแบบเลือกตอบ และแบบเติมคำตอบ 6 ข้อ

ตอนที่ 3 เป็นแบบสัมภาษณ์ข้อมูลเกี่ยวกับการพึ่งตนเองของครอบครัวทางด้านสาธารณสุข ครอบคลุมตัวแปรที่เป็นตัวบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวด้านนี้ทั้งหมด 13 ตัวแปร ได้แก่ พฤติกรรมการดูแลสุขภาพอนามัยของสมาชิกในครอบครัว ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการปฐมพยาบาล ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการส่งเสริมสุขภาพ ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการป้องกันและควบคุมโรค ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการบำบัดรักษาโรค ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการฟื้นฟูสุขภาพอนามัย ภาวะการเจ็บป่วย และการประกันสุขภาพของสมาชิกในครอบครัว ความสามารถในการส่งต่อผู้ป่วย ทรัพยากรเพื่อการสาธารณสุขเบื้องต้น ความสามารถในการเข้าถึงบริการสาธารณสุข เครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านสาธารณสุข และการเป็นสมาชิกกลุ่ม/เครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านสาธารณสุข รวม 111 ข้อ ลักษณะของแบบสัมภาษณ์เป็นแบบมาตรประมาณค่า 5 ระดับ 33 ข้อ เป็นแบบเลือกตอบ (ใช่, ไม่ใช่, ไม่ทราบ) เพื่อวัดความรู้ความเข้าใจทางด้านสาธารณสุข 67 ข้อ เป็นแบบตรวจสอบรายการ (check list) และแบบเติมคำตอบ 11 ข้อ

ตอนที่ 4 เป็นแบบสัมภาษณ์ข้อมูลเกี่ยวกับการพึ่งตนเองของครอบครัวทางด้านเศรษฐกิจ แบบสัมภาษณ์ตอนนี้ครอบคลุมตัวแปรเกี่ยวกับความสามารถในการจัดหาปัจจัยยังชีพ ความสมดุลระหว่างรายได้กับรายจ่าย ความมั่นคงในอาชีพ จำนวนเงินเก็บออม สัดส่วนค่าใช้จ่ายด้านอาหารของครอบครัว อำนาจการต่อรองและการแข่งขัน การเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต อัตราการพึ่งพิงในครอบครัว ความสามารถในการเพิ่มมูลค่าผลผลิต เครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางเศรษฐกิจ และการเป็นสมาชิก/เครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางเศรษฐกิจ รวมถึงข้อคำถามอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ อายุ ระดับการศึกษา อาชีพหลัก รายได้ต่อปี จำนวนครั้งที่อบรม และศึกษาดูงานในรอบ 1 ปี ของสมาชิกทั้งหมดในครอบครัว ตลอดจนค่าใช้จ่ายในด้านต่าง ๆ ของครอบครัว รวมข้อคำถามทั้งหมดจำนวน 57 ข้อ ลักษณะของแบบสัมภาษณ์เป็นแบบมาตรประมาณค่า 5 ระดับ แบบตรวจสอบรายการ แบบเลือกตอบ และแบบเติมคำตอบ

ตอนที่ 5 เป็นแบบสัมภาษณ์ข้อมูลเกี่ยวกับการพึ่งตนเองของครอบครัวทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งครอบคลุมตัวแปรเกี่ยวกับความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ ระดับความเพียงพอ และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ระดับความสามารถในการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ระดับความสามารถในการบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติ เครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านทรัพยากรธรรมชาติ และการเป็นสมาชิกกลุ่ม/ เครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งข้อคำถามอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง จำนวน 94 ข้อ ลักษณะของแบบสัมภาษณ์เป็นแบบมาตราประมาณค่า 5 ระดับ แบบตรวจสอบรายการ และแบบเลือกตอบชนิด 2 ตัวเลือก

ตอนที่ 6 เป็นแบบสัมภาษณ์ข้อมูลเกี่ยวกับการพึ่งตนเองทางด้านจิตใจ ซึ่งครอบคลุมตัวแปรเกี่ยวกับการพึ่งตนเองทางด้านจิตใจ รวม 9 ตัวแปร ได้แก่ ตัวแปรความเข้มแข็งในการแก้ปัญหา ความสามารถในการวินิจฉัยผลกระทบของตนเอง ความมั่นใจในตนเอง ความรับผิดชอบ การรู้จักประมาณตน ความคิดริเริ่มในการสร้างความร่วมมือซึ่งกันและกัน แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ จิตสำนึกในการพึ่งตนเอง และจิตสำนึกสาธารณะ ซึ่งมีลักษณะเป็นมาตราประมาณค่า 5 ระดับ รวมจำนวน 84 ข้อ

ตอนที่ 7 เป็นแบบสัมภาษณ์ข้อมูลเกี่ยวกับการพึ่งตนเองของครอบครัวทางด้านสังคมวัฒนธรรม แบบสัมภาษณ์ในตอนนี้ครอบคลุมตัวแปรเกี่ยวกับภาวะความเป็นผู้นำของหัวหน้าครอบครัว ความสามารถในการปรับตัว ความสามารถในการติดต่อสื่อสารกับผู้อื่น ความร่วมมือของสมาชิกในครอบครัว และการมีส่วนร่วมของครอบครัวในกิจกรรมชุมชน ซึ่งแบบสัมภาษณ์มีลักษณะเป็นแบบมาตราประมาณค่า 5 ระดับ รวมจำนวน 75 ข้อ

การสร้างข้อคำถามในแบบสัมภาษณ์ฉบับนี้ เป็นการสร้างโดยผู้วิจัย ซึ่งมีขั้นตอนดำเนินการสร้างและตรวจสอบคุณภาพดังนี้

1. นำผลที่ได้จากกระบวนการคัดเลือกตัวบ่งชี้ในเบื้องต้นโดยใช้เทคนิคเดลฟาย ซึ่งทำให้ได้ตัวแปรและนิยามของตัวแปรที่ผ่านการพิจารณาจากกลุ่มผู้เชี่ยวชาญแล้วว่าเป็นตัวแปรที่น่าจะมีความเหมาะสมในการบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัว มาใช้เป็นกรอบในการกำหนดโครงสร้างเนื้อหาของแบบสัมภาษณ์

2. ดำเนินการสร้างแบบสัมภาษณ์ฉบับร่างตามโครงสร้างเนื้อหาที่กำหนด

3. ตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา (content validity) และความตรงเชิงโครงสร้าง (construct validity) โดยนำแบบสัมภาษณ์ฉบับร่างที่สร้างขึ้น พร้อมทั้งนิยามเชิงปฏิบัติการ และโครงสร้างเนื้อหาของแบบสัมภาษณ์ไปให้ที่ปรึกษาโครงการซึ่งเป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญทางด้านเนื้อหา/ทฤษฎีการพึ่งตนเอง พิจารณาร่วมกับผู้วิจัยเพื่อตรวจสอบว่าข้อคำถามที่สร้างขึ้น สามารถวัดคุณลักษณะที่ต้องการจะวัดได้ครอบคลุมตามนิยามและโครงสร้างเนื้อหาที่กำหนดหรือไม่ หลังจากนั้นจึงนำมาปรับปรุงแก้ไขก่อนนำไปทดลองใช้

4. ทดลองใช้แบบสัมภาษณ์โดยนำแบบสัมภาษณ์ที่ปรับปรุงแล้วในขั้นที่ 3 ไปทดลองใช้กับหัวหน้าครอบครัวที่อยู่ในชนบท ให้ครอบคลุมกลุ่มตัวอย่างที่หลากหลายในเชิงภูมิภาค ซึ่งได้ดำเนินการในเขตอำเภอวัฒนานคร จังหวัดสระแก้ว อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ และอำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ในระหว่างวันที่ 15-24 มีนาคม 2545 จำนวนรวมทั้งสิ้น 81 คน เพื่อศึกษาปัญหาในการใช้แบบสัมภาษณ์ ภาษาที่ใช้ ระยะเวลาที่ใช้ในการสัมภาษณ์ และเพื่อตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือด้านความเที่ยง (reliability)

5. ผู้วิจัยหาค่าความเที่ยงของแบบสัมภาษณ์ด้วยวิธีการหาค่าความเที่ยงแบบความสอดคล้องภายใน (internal consistency method) โดยใช้วิธีการหาสัมประสิทธิ์แอลฟาของครอนบาค (Cronbach's alpha coefficient) ซึ่งเป็นวิธีที่สามารถใช้ได้ทั้งแบบวัดตัวแปรที่มีการให้คะแนนแบบมาตราประมาณค่า (rating scale) และการให้คะแนน 0, 1 (Allen and Yen, 1979) ดังนั้นในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงนำวิธีการดังกล่าวนี้มาใช้ในการหาค่าความเที่ยงของเครื่องมือ ทั้งในกรณีที่เป็นแบบวัดเชิงจิตวิทยา ซึ่งมีการให้คะแนนแบบมาตราประมาณค่า และในกรณีที่เป็นแบบวัดความรู้ความเข้าใจทางด้านสาธารณสุข และแบบวัดความสามารถในการจัดหาปัจจัยยังชีพของครอบครัว ซึ่งมีการให้คะแนนแบบ 0, 1 (ตอบผิด/ไม่ใช่ = 0 คะแนน, ตอบถูก/ใช่ = 1 คะแนน) ได้ค่าความเที่ยงดังแสดงในตารางที่ 7 สำหรับการตรวจสอบคุณภาพของแบบสัมภาษณ์ในส่วนอื่น ๆ ผู้วิจัยตรวจสอบคุณภาพด้านความตรงเชิงเนื้อหา มิได้หาค่าความเที่ยงเนื่องจากการสอบถามข้อเท็จจริง

6. ปรับปรุงแบบสัมภาษณ์ขั้นตอนสุดท้าย ก่อนนำไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูลจริงโดยการประชุมทีมพนักงานสัมภาษณ์ทั้งหมดที่นำแบบสัมภาษณ์ไปทดลองใช้เพื่อศึกษาปัญหาร่วมกัน และระดมความคิดเห็นในการปรับแก้แบบสัมภาษณ์ ทั้งในเรื่องของภาษาที่ใช้ ความซ้ำซ้อนของข้อคำถาม ซึ่งผู้วิจัยได้ดำเนินการในขั้นตอนนี้ 3 ครั้ง คือในวันที่ 16, 20 และ 25 มีนาคม 2545

ตารางที่ 7 ค่าความเที่ยงของแบบสัมภาษณ์ จำแนกตามคุณลักษณะที่มุ่งวัด

แบบวัด	ค่าความเที่ยง
1. การพึ่งตนเองทางด้านเทคโนโลยี (ทั้งฉบับ)	.92
1.1 ความเพียงพอของเทคโนโลยี	.58
1.2 คุณภาพของเทคโนโลยี	.63
1.3 ความสามารถในการเข้าถึงเทคโนโลยี	.80
1.4 ความสามารถในการวางแผนและบริหารจัดการด้านการใช้เทคโนโลยี	.63
1.5 ความสามารถในการนำเทคโนโลยีดั้งเดิมมาใช้และ/หรือประยุกต์ใช้กับเทคโนโลยีสมัยใหม่	.92
1.6 ความสามารถในการพัฒนาเทคโนโลยี	.89
1.7 ความสามารถในการแสวงหาความรู้ด้านเทคโนโลยี	.89
1.8 ความสามารถในการบำรุงรักษาเทคโนโลยี	.75
1.9 เครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านเทคโนโลยี	.74
2. พฤติกรรมการดูแลรักษาสุขภาพอนามัย	.73
3. ความรู้ความเข้าใจทางด้านสาธารณสุข (ทั้งฉบับ)	.83
3.1 ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการปฐมพยาบาล	.51
3.2 ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการส่งเสริมสุขภาพ	.70
3.3 ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการป้องกันและควบคุมโรค	.60
3.4 ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการบำบัดรักษาโรค	.57
3.5 ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการฟื้นฟูสุขภาพอนามัย	.72
4. การเข้าร่วมกิจกรรมเครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางด้านสาธารณสุข	.92
5. ความมั่นคงในการประกอบอาชีพ	.80
6. อำนาจการต่อรองและการแข่งขัน	.83
7. ความสามารถในการจัดหาปัจจัยยังชีพของครอบครัว	.90
8. การเข้าร่วมกิจกรรมเครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านเศรษฐกิจ	.94
9. ความสามารถในการดำเนินการด้านทรัพยากรธรรมชาติ (ทั้งฉบับ)	.94
9.1 ความสามารถในการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ	.91
9.2 ความสามารถในการบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติ	.88
9.3 การเข้าร่วมกิจกรรมเครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านทรัพยากรธรรมชาติ	.95
10. ความเข้มแข็งในการแก้ปัญหา	.89
11. ความสามารถในการวินิจฉัยผลกระทบของตนเอง	.87
12. ความมั่นใจในตนเอง	.64

ตารางที่ 7 (ต่อ)

แบบวัด	ค่าความเที่ยง
13. ความรับผิดชอบ	.76
14. การรู้จักประมาณตน	.67
15. ความคิดริเริ่มในการสร้างความร่วมมือซึ่งกันและกัน	.83
16. แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์	.75
17. จิตสำนึกในการพึ่งตนเอง	.71
18. จิตสำนึกสาธารณะ	.75
19. ภาวะผู้นำของหัวหน้าครอบครัว	.85
20. ความสามารถในการปรับตัว	.68
21. ความสามารถในการติดต่อสื่อสารกับผู้อื่น	.79
22. ความร่วมมือของสมาชิกในครอบครัว	.85
23. การมีส่วนร่วมของครอบครัวในกิจกรรมชุมชน	.93
24. การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม	.94
25. การสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม	.87

2.5 แบบสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน

แบบสัมภาษณ์ฉบับนี้ประกอบด้วยข้อคำถาม 2 ตอน คือ

ตอนที่ 1 เป็นคำถามเกี่ยวกับข้อมูลของผู้นำชุมชน จำนวน 8 ข้อคำถามหลัก ซึ่งครอบคลุมตัวแปรเกี่ยวกับเพศ สถานภาพของผู้นำชุมชน วุฒิการศึกษาสูงสุด อาชีพหลัก รายได้ต่อเดือน รายได้รวมต่อปีของครอบครัว ภาวะความเป็นผู้นำชุมชน และพฤติกรรมการเปิดรับข้อมูลข่าวสารของผู้นำชุมชน

ตอนที่ 2 เป็นคำถามเกี่ยวกับข้อมูลของชุมชน จำนวน 14 ข้อคำถามหลัก ซึ่งครอบคลุมตัวแปรเกี่ยวกับสภาพการคมนาคมภายในชุมชน สาธารณูปโภคในชุมชน การมีสถานพยาบาล สภาพมลภาวะด้านต่าง ๆ ฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว และการมีส่วนร่วมของครอบครัวในกิจกรรมชุมชน จำนวนผู้ที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือผู้ที่มีความรู้ความสามารถพิเศษในด้านต่าง ๆ ความมีชื่อเสียงของชุมชนในด้านต่าง ๆ จำนวนกลุ่มกิจกรรม/องค์กรที่ดำเนินการอยู่อย่างต่อเนื่องในชุมชน และการสนับสนุนจากภายนอก รวมถึงข้อคำถามที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ ได้แก่ จำนวนครอบครัว จำนวนประชากรทั้งหมดในหมู่บ้าน/ชุมชน อาชีพของสมาชิกในหมู่บ้าน/ชุมชน

การสร้างข้อคำถามในแบบสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนนี้ ผู้วิจัยสร้างขึ้นเองโดยครอบคลุมตัวแปรที่ต้องการศึกษาทั้งหมดตามกรอบแนวคิดของการวิจัย สำหรับในส่วนของพฤติกรรม的开รับข้อมูลข่าวสารของผู้นำชุมชนนั้น ผู้วิจัยดัดแปลงมาจากแบบสอบถามที่สร้างขึ้นโดย ประวิณ พัฒนะพงศ์ (2534)

ในการตรวจสอบคุณภาพของแบบสัมภาษณ์ ผู้วิจัยตรวจสอบคุณภาพด้านความตรงเชิงเนื้อหาในส่วนของคำถามข้อเท็จจริงเกี่ยวกับภูมิหลังของผู้นำชุมชนและชุมชน และทำการตรวจสอบคุณภาพด้านความเที่ยงเฉพาะในส่วน of แบบวัดภาวะความเป็นผู้นำชุมชน ได้ค่าความเที่ยงแบบสัมประสิทธิ์แอลฟาของครอนบาคเท่ากับ 0.79 ซึ่งถือได้ว่ามีความเที่ยงอยู่ในเกณฑ์ค่อนข้างสูง

2.5 ประเด็นการสนทนากลุ่ม (Focused Group Interviews)

ประเด็นการสนทนากลุ่มเป็นเครื่องมือวิจัยอีกชนิดหนึ่งในการเก็บรวบรวมข้อมูลสำหรับการวิจัยครั้งนี้ ซึ่งผู้วิจัยนำมาใช้เป็นแนวคำถามในการสนทนากลุ่ม กับกลุ่มผู้นำชุมชนและหัวหน้าครอบครัว ที่สามารถพึ่งตนเองได้ในพื้นที่ที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง โดยประเด็นหลักครอบคลุมในส่วน of กระบวนการในการพัฒนาสู่การพึ่งตนเองได้ในด้านต่าง ๆ ของครอบครัวและชุมชน ได้แก่ ด้านเทคโนโลยี สาธารณสุข เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ จิตใจ และสังคมวัฒนธรรม ตลอดจนความคิดเห็นเกี่ยวกับความเป็นไปได้ในการนำรูปแบบและกระบวนการดังกล่าวไปประยุกต์ใช้กับชุมชน/หมู่บ้านอื่น ๆ ดังรายละเอียดในภาคผนวก ค

2.5 แบบบันทึกการสนทนากลุ่ม

เพื่อให้การจดบันทึกข้อมูลจากการสนทนากลุ่มมีความสะดวกและรวดเร็วยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงได้สร้างแบบบันทึกข้อมูลขึ้น ซึ่งประกอบด้วยรายละเอียดเกี่ยวกับพื้นที่ที่ทำการสนทนากลุ่ม วัน เดือน ปี ที่ทำการสนทนากลุ่ม ผู้เข้าร่วมการสนทนากลุ่ม แผนผังที่นั่งของผู้เข้าร่วมการสนทนากลุ่ม และรายละเอียดจากการสนทนากลุ่ม โดยผู้วิจัยใช้แบบบันทึกข้อมูลนี้ควบคู่กับเครื่องบันทึกเสียง

2.5 เครื่องบันทึกเสียง และกล้องบันทึกภาพ

เพื่อให้ได้สารสนเทศทั้งหมดที่เกิดขึ้นจากการสนทนากลุ่ม และกิจกรรมต่าง ๆ ที่เป็นภาพเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยจึงใช้เครื่องบันทึกเสียงและกล้องบันทึกภาพ เพื่อประโยชน์ในการวิเคราะห์ข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล 2 ระยะ โดยใช้แบบสอบถาม การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (structured interviewing) และการสนทนากลุ่ม (focus group) ดังนี้

ระยะที่ 1 เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้เชี่ยวชาญโดยใช้เทคนิคเดลฟาย เพื่อคัดเลือกตัวบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเอง โดยใช้แบบสอบถามส่งทางไปรษณีย์ 3 รอบ ซึ่งได้ดำเนินการระหว่างเดือนกันยายน 2544 ถึงเดือนมีนาคม 2545

ระยะที่ 2 การเก็บรวบรวมข้อมูลจากหัวหน้าครอบครัว และผู้นำชุมชนเกี่ยวกับข้อมูลพื้นฐานของครอบครัวและชุมชน ความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวในด้านต่าง ๆ ตลอดจนปัจจัยอื่นๆ ที่ส่งผลต่อการพึ่งตนเอง รวมทั้งรูปแบบและกระบวนการในการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชน ใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างและการสนทนากลุ่ม ซึ่งผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

1) ผู้วิจัยประสานงานไปยังสำนักงานจังหวัด ที่ว่าการอำเภอ และสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ เพื่อขอความอนุเคราะห์ในการประสานงานและอำนวยความสะดวกในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามจากหัวหน้าครอบครัวและผู้นำชุมชนในหมู่บ้านที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง พร้อมทั้งนัดหมายวัน เวลา ที่จะดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลกับทางผู้นำชุมชน รวมทั้งขอข้อมูลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น แบบเก็บข้อมูลบริบทชุมชนหมู่บ้าน (บร.1) และแบบประเมินผลและเทียบเป้าหมายข้อมูลความจำเป็นพื้นฐานของครัวเรือนรายหมู่บ้าน (จปฐ. 2) เป็นต้น เพื่อศึกษาข้อมูลพื้นฐานของหมู่บ้านในเบื้องต้น

2) ผู้วิจัยดำเนินการคัดเลือกและฝึกอบรมพนักงานสัมภาษณ์ โดยคัดเลือกนิสิตนักศึกษาระดับปริญญาตรีและปริญญาโทจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สถาบันราชภัฏเพชรบุรีวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ และสถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช ที่มีประสบการณ์ในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม และ/หรือมีประสบการณ์การศึกษาอบรมเกี่ยวกับการเก็บรวบรวมข้อมูล หลังจากนั้นจึงดำเนินการฝึกอบรมพนักงานสัมภาษณ์ เพื่อชี้แจงและทำความเข้าใจเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ การใช้แบบสัมภาษณ์ จากนั้นผู้วิจัยและพนักงานสัมภาษณ์ได้ร่วมกันทดลองใช้แบบสัมภาษณ์กับหัวหน้าครอบครัวที่มีโชติตัวอย่างจริงของการวิจัย ทั้งนี้เพื่อให้พนักงานสัมภาษณ์ได้มีโอกาสเข้าร่วมกระบวนการศึกษาปัญหา การปรับปรุงแก้ไขแบบสัมภาษณ์ และมีประสบการณ์ในการใช้แบบสัมภาษณ์อันจะทำให้พนักงานสัมภาษณ์มีความเข้าใจตรงกัน และมีความคล่องตัวในการเก็บรวบรวมข้อมูลในสถานการณ์จริง

3) ผู้วิจัยและคณะเดินทางไปเก็บรวบรวมข้อมูลตามวัน เวลาที่ได้วางแผน และนัดหมายไว้ ซึ่งผู้วิจัยใช้เวลาในการเก็บรวบรวมภาคสนามรวมทุกภูมิภาคประมาณ 19 วัน ในระหว่างวันที่ 3 เมษายน 2545 ถึงวันที่ 3 พฤษภาคม 2545 ดังรายละเอียดในตารางที่ 8

ตารางที่ 8 ระยะเวลาที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม จำแนกตามภูมิภาค

ภาค (จังหวัด)	ระยะเวลาที่เก็บรวบรวมข้อมูล
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (นครราชสีมา, อุตรดิตถ์)	3-6 เมษายน 2545
ภาคเหนือ (พิษณุโลก, ลำปาง)	7-11 เมษายน 2545
ภาคกลาง (เพชรบุรี, ลพบุรี)	23-24 เมษายน 2545, 2-3 พฤษภาคม 2545
ภาคใต้ (นครศรีธรรมราช, พัทลุง)	25-30 เมษายน 2545

4) ในระหว่างการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยขอให้พนักงานสัมภาษณ์ จดบันทึกปัญหาในการสัมภาษณ์ วิธีการแก้ปัญหา บรรยายภาคและข้อสังเกตอื่น ๆ ไว้เพื่อนำมา ศึกษาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ร่วมกันในการประชุมอภิปรายปัญหาที่เกิดขึ้นในแต่ละวัน พร้อมทั้ง มีการตรวจสอบข้อมูลภาคสนามโดยนิสิตปริญญาโทในระหว่างที่ยังเก็บรวบรวมข้อมูลอยู่ในพื้นที่ ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างมากในการบริหารงานภาคสนาม และการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล

5) ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนและผู้นำชุมชน โดยการสัมภาษณ์ แบบมีโครงสร้างจากผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ (กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรือสมาชิกองค์การบริหารส่วน ตำบล (อบต.)) ผู้วิจัยดำเนินการด้วยตนเอง โดยมีพนักงานสัมภาษณ์ซึ่งเป็นนิสิตปริญญาโทเป็นผู้ช่วย

6) ในการสนทนากลุ่ม ผู้วิจัยดำเนินการร่วมกับอาจารย์ผู้ควบคุมภาคสนาม โดยคัดเลือกหมู่บ้านในแต่ละอำเภอที่เป็นกลุ่มตัวอย่างที่มีความสามารถในการพึ่งตนเองสูงกว่า โดยพิจารณาจากหมู่บ้านที่ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ อันเป็นที่ประจักษ์หรือได้รับการยอมรับหรือ ประกาศให้เป็นหมู่บ้านเข้มแข็ง หรือพึ่งตนเองได้ จำนวน 16 หมู่บ้าน จากหมู่บ้านที่เป็นกลุ่ม ตัวอย่างทั้งหมด 32 หมู่บ้าน ในหมู่บ้านที่คัดเลือกได้นี้ ผู้วิจัยเลือกครัวเรือนตัวอย่างที่อยู่ใน ขอบข่ายของการศึกษา และผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการมาหมู่บ้านละประมาณ 5-10 คน ในการสนทนากลุ่มเพื่อศึกษารูปแบบและกระบวนการในการพึ่งตนเอง ตลอดจนความเป็นไปได้ในการนำรูปแบบและวิธีการของครอบครัวและชุมชนที่พึ่งตนเองได้ไปประยุกต์ใช้กับ ครอบครัวและชุมชนอื่น ๆ โดยใช้ประเด็นการสนทนากลุ่ม เครื่องบันทึกเสียง และกล้องบันทึกภาพ เป็นเครื่องมือ

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลสำหรับการวิจัยครั้งนี้ แบ่งเป็น 2 ตอน คือ การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ และการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยมีรายละเอียดวิธีการวิเคราะห์ในแต่ละตอนดังนี้

1. การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ

1.1 การวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น

1.1.1 วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้สถิติเชิงบรรยาย เพื่อหาค่าสถิติที่แสดงผลการตอบแบบสอบถามของผู้เชี่ยวชาญตามเทคนิคเดลฟาย ได้แก่ ค่าพิสัยระหว่างควอไทล์ มัธยฐาน และฐานนิยม และเพื่อศึกษาลักษณะของกลุ่มตัวอย่าง และการแจกแจงของตัวแปรในการวิจัย ในกรณีตัวแปรต่อเนื่องคำนวณค่าสถิติพื้นฐาน ได้แก่ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ความเบ้ และความโด่ง ในกรณีตัวแปรไม่ต่อเนื่อง คำนวณค่าความถี่และร้อยละในแต่ละค่าของตัวแปร

1.1.2 วิเคราะห์หาคุณภาพของเครื่องมือโดยใช้วิธีสัมประสิทธิ์แอลฟาของครอนบาค (Cronbach's alpha coefficient method)

1.1.3 วิเคราะห์ประมาณค่าตัวแปรที่ขาดหาย โดยใช้วิธีการประมาณค่าเฉลี่ยของตัวแปรนั้น ๆ จากกลุ่มผู้ตอบ

1.1.4 การวิเคราะห์รวมค่าข้อมูล (data aggregation) โดยการหาค่าเฉลี่ยของตัวแปรจากข้อมูลในระดับครอบครัวให้ได้เป็นค่าเฉลี่ยของตัวแปรในระดับชุมชนแต่ละชุมชน

1.1.5 การวิเคราะห์เพื่อสร้างตัวแปรใหม่ในรูปของตัวแปรประกอบ โดยใช้หลักการวิเคราะห์ส่วนประกอบमुखสำคัญ (principal component analysis) ด้วยโปรแกรม SPSS for windows

1.2 การวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อตอบปัญหาการวิจัย

1.2.1 วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้สถิติเชิงบรรยาย เพื่อศึกษาสถานการณ์โดยทั่วไปของครอบครัวและชุมชน สำหรับการแปลความหมายผลการวิเคราะห์ข้อมูลของตัวแปรที่วัดจากมาตรประมาณค่า 5 ระดับ ซึ่งอยู่ในรูปของค่าคะแนนเฉลี่ย ($\bar{X}$) ผู้วิจัยได้แบ่งกลุ่มค่าคะแนนเฉลี่ยของตัวแปรออกเป็น 5 ระดับ และแปลความหมายของค่าคะแนนเฉลี่ย เทียบกับเกณฑ์ที่ปรับให้อยู่ในช่วง 1-5 คะแนนแล้ว ดังนี้